

Titovi nemški dnevi

Prebivalstvo je jugoslovskega maršala pozdravilo s presenetljivo prisrčnostjo. Tako stoji zapisano v časopisu. Presenetljivo. Ljudje so se zbirali ob cesti in na rotovškem trgu, piše, ploskali in mahali in vzklikali, pozabljali, da je bil promet za pol ure ustavljen in da je bilo zadušljivo vroče, in bili prisrčno navdušeni in veseli, piše. Presenetljivo. In kdo je presenečen, se potem človek vpraša. Pa pogleda naslov časopisa in vidi, da je to Springerjev reakcionarni dnevnik »Die Welt«. Mož, ki je to pisal, je moral biti presenečen; po službeni dolžnosti, obvezo, kakor mora biti vedno, kadar se kaj zgodi, kar ne sodi v Springerjev koncept. Zdi se, da je bilo tokrat presenečenje temeljito.

Navsezadnje so nekateri pravčasno in izdatno poskrbeli, da je nepoučni moral dobiti vtis, kakor da je prvi uradni jugoslovanski obisk na najvišji ravni nekakšna visoka milost, kakor da ne gre zgolj za logično manifestacijo ugodnega razvoja meddržavnih odnosov, odkar je začel Bonn prakticirati zunanjo politiko, ki je bila povsem različna od prejšnje. Tudi sporazum o dolgoročnem kreditu v višini 700 milijonov mark, ki so ga parafirali teden dni pred Titovim prihodom, so Jugoslaviji in tudi sedanji bonksi vladi neprijazni krogi skušali izkoristiti za kampanjo, ki bi naj povzročila nerazpoloženje v javnosti. Toda očitno so imeli močnejši vpliv tisti informacijski viri in tiste publicistične sile, ki so postavljali stvar drugače, ki so se zavedali, koliko tragičnih reminiscenc je bilo treba z naše strani premagati, preden je bil ta obisk možen, v čem je zgodovinski pomen »brionske formule« o dolgoročnem sodelovanju Jugoslavije in Zvezne republike Nemčije kot načina za reševanje odprtih vprašanj iz preteklosti, in katere so proritete zahodnonemške politike v njenih prizadevanjih po tesnejših stikih z nevtrščnim svetom. Tako so bili pač nekateri presenečeni, ko je jugoslovanski predsednik povsod, kjer mu je bilo mogoče priti v stik s prebivalstvom — te možnosti so bile sicer zaradi nemško natančnih varnostnih ukrepov omejene —, naletel na velike simpatije. V resnici pa v tem ni bilo nič presenetljivega.

Osnovni ton za besednjak, ki je veljal med obiskom, je dal kancler Helmut Schmidt že deset dni prej, ko je v nekem intervjuju dejal: »Od srečanja

s predsednikom Titom si mnogo obetam, saj je to človek, ki je med živimi evropskimi državniki gotovo najbolj izkušen in najuspešnejši. Več kot četrto stoletja mu velja moj osebni respekt, kajti ob številnih gotovo ne lahkih situacijah jugoslovske zgodovine je znal kontinuirano in uspešno obdržati posebno pot svoje države.

Sloves najbolj izkušenega in najuspešnejšega evropskega državnika je vsekakor določal celotno ozračje političnih pogovorov in siceršnjih programskih točk Titovega obiska. Legendarni vođa jugoslovske partizanov je s svojo izredno osebnostjo deloval na vse sedanje nemške generacije. Na mlajše drugače kot na starejše, toda pri vseh je žubral spoštovanje.

Vvseh Titovih nemških dneh, v Bonnu, Düsseldorfu in Hamburgu, so v pogovorih, zdravilnih in po časopisih objavljenih spominih na Titove prejšnje nemške dneve in jih izdatno komentirali. Celotno poslavljajoči se predsednik republike Gustav Heinemann je v svoji zdravici na slavnostnem banketu v rokokoskem dvorcu Brühl med Kölnom in Bonnom spomnil gostov »gastarbeiterstvo« pred dvajsetdesetimi leti, na tisto leto 1912, ko je dvajsetletni Josip Broz iskal dela med Münchnom in Mannheimom in se udeleževal delavskih zbora. V »rdčem Mannheimu so premetali vse zaprašene matične akte iz tistih dni, da bi našli sled Titovega bivanja v tem mestu, in morali ugotoviti, da so prijavnice zgorale med bombnimi napadi med drugo svetovno vojno. Našli so se stari delavski voditelji, ki so se še rahlo spominjali bistriga fanta iz južnih avstrijskih provinc, ki je v mehkem dunajskem narečju postavljaj na sestankih trda vprašanja. Nazadnje se je Tito sam prigljal za prvega zdomca, ko je duhovito improviziral svoj pozdravni govor pri predsedniku nordrhein-westfalke deželne vlade Meinzu Kühnu, v veliko radost in moralno oporo našim sedanjim zdomcem.

Ta vidik, ta blagodejni vtis, ki ga je predsednikov obisk v Zahodni Nemčiji napravil na stotisoče naših delavcev je neprecenljive vrednosti za njihovo samozavest. Jugoslavlani, ki v neposredni bližini palače Schaumburg gradijo podzemno železnico in novo vladno palačo, so sredi trdga dela doživljali praznik. Vzkliki Titu so se razlegali vsakokrat, ko se je približevala kolona avtomobilov, in

reporterjem so naši delavci ponosno pripovedovali, kako povsem drugače gledajo nanje delodajalci in kako enakopravne se nenadoma počutijo. Tudi sicer so si upali odpreti usta: zakaj, so se razburjali, dobivajo nemški delavci tudi do 30 odstotkov več plače za isto delo? In: ali bo zdaj, ko se je maršal prav tu v Bonnu zavzel zanje, kaj boljše?

Tudi drugi Titovi »nemški dnevi« so se ponovno rodili v teh dneh. Prvkar je minila trideseta obletnica napada na Drvar, so pisali v časopisih in pripovedovali po televiziji, obletnica Hitlerjevega naklepa, z enim zamahom likvidirati vodstvo jugoslovske osvobodilne vojske. Neki dnevnik je objavil celo faksimile razglaš, s katerim so razpisali stotisoč zlatih mark nagrade »vskemu, ki pripelje Tita živega ali mrtvega«. Nekaj ljudi se je gotovo zamislilo ob tem.

Kar je veljalo ob začetku bonških srečanj, je veljalo tudi na koncu: medsebojnih odnosov ne obremenjujejo več resni problemi, ostajajo samo odprta vprašanja, ki jih je treba postopoma reševati. Ta odprta vprašanja predstavljajo seveda širok repertoar, neizoperen za dolga leta nadaljnega sodelovanja.

Tu so v prvi vrsti naši delavci, ki so začasno zaposleni v Zahodni Nemčiji. Kako dolga bo ta začasnost? Z ozirom na to, da so zdomci postali dominantna razsežnost meddržavnega razmerja, je to vprašanje, ki mu bo treba tudi v bodoče posvečati prvenstveno pozornost. Z obeh strani je bilo slišati enake misli: da je treba ustvariti delovna mesta tam, kjer je delovna moč, da je treba investirati tam, kjer so delavceve poti od doma do stroja kratke. Na dlani je, kako bi bilo treba reševati ta problem. Toda očitno se zahodnonemški kapital še vedno preveč obotavlja in tudi kancler Schmidt je lahko samo objubil, da bo ta kapital spodbujal, naj investira v Jugoslavijo, kaj več njegove možnosti vsaj formalno ne dopuščajo. Ali bo pravkar minuli obisk kaj prispeval k večji živahnosti na tem področju? Upati je, »ozračje« je ugodno, kakor je slišati z vse strani, in tudi gospodarska nujna vse bolj narekuje dislociranje industrijskih kapacitet, socialni in psihološki problemi z delavci, ki so prišli od dela, povzročajo, preračunano na daljše obdobje, več težav kot iskane investicijskih sredstev.

Potem je tu nezadostno razvita kooperacija med državama, ki je dodatni razlog za naš primanjkljaj v sodelovalni bilanci. Na najvišjih ravneh so ta vprašanja samo omenjali, toda bonksi gospodarski minister Hans Friderichs in naš državni sekretar za zunanjo trgovino Emil Ludviger sta govorila obširno in konkretno — o možnostih skupnega izkoriščanja rudnih bogastev, o sodelovanju v razvoju kmetijstva, o prometnih zvezah, o specializiranem turizmu. Gotovo še obstajajo nesporazumi in nerazjasnjena vprašanja glede načinov intenzivnega gospodarskega sodelovanja, toda volja za razširitev dejavnosti na tem območju obstaja, to se je pokazalo tudi ob tem obisku, in dogovorjeno je bilo tudi, naj za to poklicani in specializirani ljudje v nadaljnjih stikih razčistijo, kar je razčistiti treba.

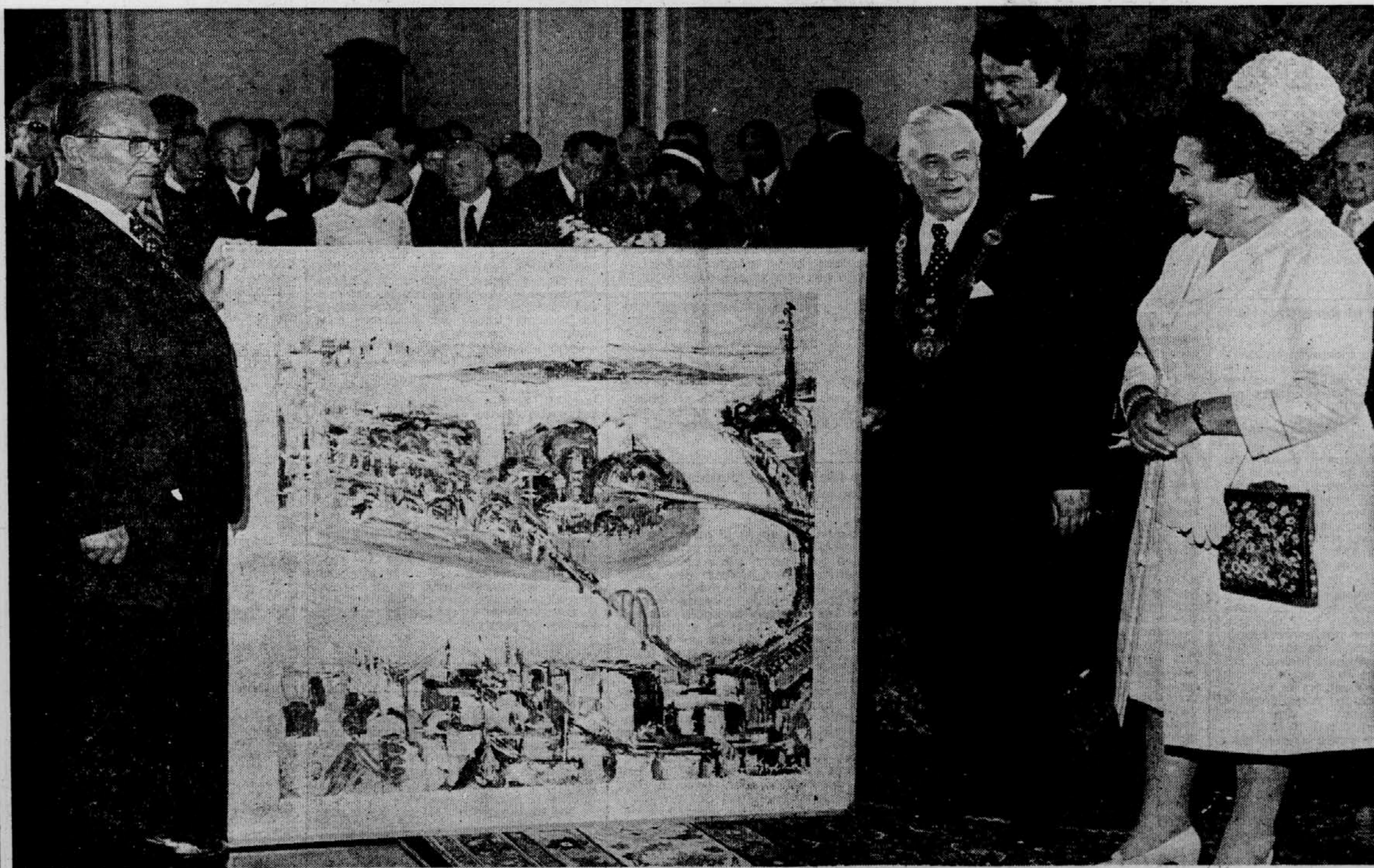
Svojevstven pečat Titovim pogovorom s Schmidtom in ostalimi zahodnonemškimi politiki je vsekakor dajala okolnost, da se je v bližnjem Bruslju ameriški predsednik Richard Nixon dogovarjal z zahodnimi partnerji o programu svojega obiska v Moskvi. Schmidt je za cel dan zapustil Bonn in takoj po vrnitvi predsednika Tita obvestil o pogovoru, ki jih je imel z Američanom. Vsaj v posredni zvezi z velikim mednarodnim dogajanjem so bila pogosta zadrževanja z zahodnonemške strani, da je ves uspeh nadaljnega procesa popuščanja in urejanja poglavitnih problemov sedanosti odvisen od tega, kako naglo se bo težišče mednarodnega dogovarjanja prenese na dvostranskega na večstransko, to se pravi z medblokovskega tira na področje interesov vseh udeležencev držav. To se je lepo skladalo s poudarjanjem našega predsednika, da je namen nevtrščne politike premagovanje blokovskih meja in ovir mednarodnega sodelovanja. Edino na ta način bo mogoče najti tudi ustrezne rešitve za postopno odstranjevanje jezu med razvitimi in nerazvitimi deželami. Spoprijemanje s tem problemom je bistvena naloga današnjega časa in glede tega so si tudi v Bonnu povsem na jasnem: prav zdaj poteka živahna razprava o stopnji »žrtve«, ki je potrebna, da dobijo nerazviti zadostnih razvojnih impulzov. Nemci so povsem soglašali s Titovim mnenjem, da je ta »žrtva« življenjskega pomena za vse razvite države.

Beseđa je tekla o skupnih interesih, ki jih imata državi z evropskega jugozhoda in severozhoda, o številnih človeških vezeh, ki so se spletle med ljudmi, o tradicionalnih stikih, ki so se začele globoko v zgodovini — pred sednik Heinemann je omenjal prvo slovensko knjigo, ki je bila tiskana v Tübingenu, pa Dositeja Obradovića, pa Vuka Karadžića in njegove zveze z Goethejem —, govorili so o prijateljskih odnosih, ki jih naši narodi hočejo razvijati, ne glede na to, kar se je dogajalo v preteklosti, saj začnemo obdobje novih odnosov, »nove zgodovine«.

Toda bilo bi nepravilno in nepopolno, če bi kronist ne zapisal, da je bilo med jugoslovskim obiskom predvsem mnogo besed o žogobcarstvu in njegovem pomenu za zblizevanje med narodi.

Kako se je moglo pripetiti to naključje, da sta se prav v sredo in prav v Düsseldorfu morali srečati reprezentanci gosta in gostitelja, zna izračunati najbrž samo posebno dobro naoljen računalnik. Vsekakor pa je ta tekma dajala barvo nemško-jugoslovskega srečanja. Tudi tam, kjer so malo vedeli o Goetheju in nič o Karadžiću, se pogovor ni mogel zatakiniti ali ustaviti — bili so Džajić i Müller, Obiak i Beckenbauer, ki so poskrbeli, da je pogovor živahno tekkel. Kolikokrat so Tita vprašali, kakšna je njegova prognoza? Kolikokrat je moral odgovoriti, da prerokuje neodločen izid — kaj pa mu je kot gostu drugega preostalo; kvečjemu je kakšnemu reporterju šaljivo zabrusil, da nas »nabit ne morejo, saj smo gostje«. Ko je v sredo popoldne Zahodna Nemčija malone izumrla, trepetajoč pred televizijskimi sprejemniki, je tudi v uradnem programu nastal zastoj: zaključni pogovori s Schmidtom ki se je vrnil iz Bruslja so se začeli šele po našem düsseldorfskem debaku. »Z rezultati obiska smo zadovoljni nikakor pa ne tudi z nogaletnim rezultatom«, je komentiral Tito. »Predlagam, da zapišemo v skupno sporočilo, da vsi skupaj obžalujemo rezultat nogometne tekme ZRN—Jugoslavija«, je nato hitro posredoval kancler Schmidt. Ta predlog seveda ni bil sprejet. Bil pa je več kot samo šaljiva domislica. Bil je tudi droben opis prijaznega ozračja, ki je vladalo v Bonnu med Titovimi nemškimi dnevi.

— Slavko Fras

Titovo darilo bonškemu županstvu: ume tliška slika

Vlado Jarc Opravičen mandat	
Zoran Lenard Prostor je dolgoročna dobrina	18
Boris Dolničar Oreh, ki ga ni mogoče streti	
Ilija Popit Elektroenergetika ne sme biti zadnja	19
Edvard Kardelj Dolomitsko obdobje vodstva narodnoosvobodilne vojske	20
Ante Zivković Ubrani smo Vis	21
Branka Jurca Mali ljudje v hudih stiskah	
Primož Zagar Kaj podira podjetniško klasiko	22
Aleksandra Kornhauser Korenine novega sistema	23
Bojan Stih Peta »Faustova« improvizacija Margueriti	
Pavel Mihelčič Operna Praga	24
Tomaž Domicelj »Zlate« besede niso zlate	
Marja Boršnik Široko odprti »osiješki krog«	
Jolka Milič Belo in črno	25
Jože Stabčej Skromni samouk Oroslav Caf	
Niko Goršič Nič več »trop intuitivnih ovc«	26
Stane Pavlič Nasprotujemo vsem zunanjim in notranjim pritiskom	
Božo Mašanović Nova pot do dobičkov	27
Janez Stergar V boju za neogrožen razvoj	
Jaka Stular Dr Rudolf Kirchschiäger	28
Miran Suštar Kaj se dogaja v Angoli	
Stane Ivanc Spor med Turčijo in Grčijo?	29
Marko Kozman Zvezde nad Samarkandom	
Emil Frelih Na mostu reke Kwai	30
Janez Dokler Možgani nenehno presoajo podatke	
Alexandre Dorozyński Svetovno podnebje se spreminja	31
Myriam De Cesco Dolgčas v »zelenih grobovih«	
Dragutin Gregorić Kdaj je človek mrtev?	32
D. Morris Ali so živalski vrtovi potrebni?	
Mitja Jermol Stres naš vsakdanji	33
Franček Brglez Igra molčecih v trušču Nice	
Boris Verbič Reševanje življenj	
Anton Rupnik Človek ima prednost	34
Ricardo Güiraldes Stari ranč	
Ašokamitrana Na vrhu sveta	35
John Updike Prijatelji iz Filadelfije	
Miroslav Svandrlik Mazila, streljaj levo — Značaj	36

Izkušnje delegatov za delegate

Opravičen mandat

Petletno delo slovenske delegacije v zboru narodov zvezne skupščine

»Poseben smisel poročila o petletnem delovanju slovenske delegacije v zboru narodov je v tem, ker je njeno delovanje še aplikacija važnih prvih delegatskega sistema, se pravi, še preden je bil delegatski sistem uneljavljen kot eno izmed temeljnih načel družbene organizacije v novi ustavi,« pravi dojen slovenske delegacije v zboru narodov dr. Joža Vilfan, ko komentira poročilo delegacije. Delegacija pa je bila pod njegovim vodstvom izredno vestna: vsako leto je podrobno poročala skupščini, na koncu petletnega mandata je tudi sestavila namateno poročilo o poglavitnih stališčih, za katera se je v tem mandatnem obdobju zavzemala, ter o izkušnjah, ki si jih je kot delegacija v tem času pridobila.

Tako delegaciji v zboru republik in pokrajin kot delegaciji v zveznem zboru bo položaj olajšan: zbrane so sosedane izkušnje, pokazane pa so tudi Soile in Karibde, ki se jih je treba ogibati. Vestna pa je bila zlasti glede tikanja delegatskih vezi ter so njene izkušnje prav glede tega najbolj dragocene. Hkrati pa velja ugotoviti, da je slovenska skupščina edina in je edina tudi ostala, ki je v svojim poslovanju posebej opredelila, kakšno je njeno razmerje do delegacije, kakšne naloge izvirajo iz njene dela, kako se oblikujejo stališča, ki naj jih zagovarja ali opozarja na nja delegacija v zboru narodov. To in pa seveda samo uresničevanje v poslovanju zapisanih zamisli je tudi po svoje prispevalo k uspešnejšemu delu delegacije.

Prva in najpomembnejša ugotovitev je vsekakor v tem, da je bil v preteklem času tudi z delovanjem republiške delegacije v zboru narodov storjen velik korak v krepitevi vloge republike pri soustvarjanju jugoslovanske politike. Republika je že v tem času kot samoupravna skupnost in kot država prevzemala nase odgovornost za politiko federacije, njen skladen razvoj in seveda tudi za uresničevanje vsega tistega, kar je bilo skupaj spoznano in dogovorjeno na ravni federacije. Se pravi: ne le oblikovanje stališč in mnenj do tistega, kar so pripravljali zvezni organi, marveč tvorbo oblikovanje predlogov, njihovo argumentiranje, pridobivanje še drugih znanj.

Ni rešitev v »paketi«

Slovenska delegacija v zboru narodov ima glede tega kaj pokazati. Navedimo ne nekaj področij: pravosodni sistem, zunanjetrgovinski in devizni režim, kreditno-monetarna politika, gospodarska politika itd. Ob znanih paketih, ki naj bi peljali k stabilizaciji, je delegacija zagovarjala stališča, da so prekratkorčni, v bistvu administrativno poseganje v odnose, ki so bili v ustavnih amandmajih opredeljeni v korist proizvajalcev in združenega dela in da so elementov nestabilnosti ne da odpraviti s »paketi« ukrepov, marveč z usposobitvijo z ustavo zaobrtanega sistema družbenoekonomskih odnosov, ker je to edino sprejemljiva politika, ki bi dejansko mogla pozitivno vplivati na tokove gospodarjenja.

Ali npr. ob sprejemanju srednjeročnega plana do leta 1975. Delegacija je skušala vplivati na večjo integriranost zvezne skupščine v družbenoekonomski dogajanja, na doslednejše spoštovanje in izvajanje skupščinskih pripadajočih nalog, na spoštovanje tritopenjskega sprejemanja zakonskih aktov, na stvarno razmejitve pristojnosti ter še posebej na to, da ne bi skupščina sprejemala aktov, v katerih ustavnost obstajajo dvomi.

Delegacija je posebej ob pomoči predsedstva slovenske skupščine veliko prispevala k izboljšanju samega osnutka srednjeročnega družbenega plana Jugoslavije. Cilj njenih prizadevanj je bil v tem, da bi plan postal dokument usmerjanja organizacij združenega dela in njihovih asociacij, podlaga za sporazumevanje med republikami in pokrajinama. Posebej pa so njena prizadevanja veljala temu, da bi z najnujnim sistemskim instrumentarjem ustvarili podlago za uresničitev takih imenovanih delavskih amandmajev, ne pa da v planu računamo, kot da so razmerja, kakršna so v amandmajih zahtevana, že uresničena.

Ze pred štiri leti je bilo v slovenski skupščini poudarjeno, kako pomembno je doslednejše uresničevanje delegatskega mandata delegacije. Zanj je bistven, tako je bilo rečeno, mnenjen stik med odposlancem in samoupravno bazo, iz katere izhaja, torej iz krajevnih in drugih samoupravnih skupnosti, občin, organizacij združenega dela ter njihovih integracij, pa

naj gre za občinskega odbornika, republiškega ali zveznega poslanca ali pa za člana samoupravnega telesa organizacij združenega dela, skrajna delegata, kot mu danes pravimo.

Ce zdaj govorimo o izkušnjah, potem je med njimi prav gotovo ta, da je za delovanje delegacije zelo pomembno vpostavitvi stalen stik s telesi zvezne komunistov, socialistične zveze, sindikatov. Seveda pa to terja, da se tudi same družbenopolitične organizacije dejavnije vključijo v delovanje republiške skupščine, da sodelujejo pri oblikovanju stališč, mnenj in predlogov o zadevah, ki so pomembna za federacijo in republiko. Tudi glede tega je bil dosežen napredek, čeprav vidijo člani delegacije prav glede tega še velike možnosti medsebojnega sodelovanja in tvornega povezovanja. Ugotavljajo pa tudi da na marsikaterem področju v republikah še nismo tako organizirani, da bi lahko polno prevzeli pravice in odgovornosti, ki po ustavi grejo republikam (npr. zunanja politika, mednarodni odnosi).

Sproti bi bilo treba ugotavljati, kakšni so interesi republike glede zadev skupnega pomena za federacijo in kdaj naj republika zavzame stališče glede sistemskih vprašanj. Prizadevati pa si je treba, da bi prej v republikah dosegli enotnost stališč. Posebej pa je pomembno, da se vsi, ki sodelujejo v dogovarjanju na ravni federacije — od organov uprave, izvršnega sveta, do skupščinskih teles, članov delegacije in vodstev družbenopolitičnih organizacij — sproti obveščajo o rezultatih pogovorov ter da koordinirajo delo med seboj.

Dogovori pred sejmaj

Delegacija je razvila prakso, da se je pred vsakim zasedanjem zvezne skupščine sestala in skupaj s predstavniki izvršnega sveta, skupščine, upravnih organov in drugih zainteresiranih iskala skupne rešitve glede zadev na dnevnem redu v zvezni skupščini. Tak način je zagotavljal obojestransko korist, ugotavlja delegacija v svojem poročilu: v večini primerov je bila enotno pripravljena za svoje nastope v zvezni skupščini, seznanja nas s tem, kako so potekali dotokratni dogovori na ravni federacije v pripravljanih fazah, posebej v medrepubliških komitejih, v republiških forumih in institucijah pa so bili informirani glede tega, kaj predlagajo v federaciji. Občasni so bili tudi poskusi, da bi pritegnili k dogovorom tudi slovenske predstavnike v zveznih forumih in institucijah. Uspešno pa se je uveljavila tudi koordinacija dela s poslanci drugih zborov, zlasti gospodarskega zbora zvezne skupščine.

Vsekakor je koristna izkušnja delegacije v tem, ko pravi, da je realno računati na uspeh pri uveljavljanju določenega stališča, le če so delegati pripravljeni za delo odborov, se pravi še v pripravljanih postopkih. Nastopi članov delegacije na plenarnem zasedanju zbora narodov so imeli bolj opozorilen pomen, pravi delegacija. Služili so poudarjanju stališč, četudi ni bilo izgovorov, da bi z njimi prodirli. In še ena izkušnja: bolj kot dolej si kaže prizadevati, da bi se z drugimi delegacijami dogovarjali glede posameznih stališč, kar so nekatere delegacije že prakticirale.

Decentralizacija ni deatizacija

Nedvomno je bil z delovanjem medrepubliških komitejev zveznega izvršnega sveta dosežen velikanski napredek pri urejanju zadev skupnega pomena za vse republike in pokrajini. Prek njih in prek samega ZIS so bili doseženi nekateri izredno pomembni sporazumi, če vzamemo za primer je likvidacijo neproračunske bilance federacije. Hkrati pa je bilo seveda tudi dosti kritik na račun njihovega dela, ki da je prevč zaprt, da nekaj ljudi sklepa o stotinah milijard mimo skupščin, da so skupščine z njimi postavljene na stranski tir. Prav delovanje teh komitejev kaže, da decentralizacija sama po sebi še ne pomeni tudi deatizacije.

Izkušnje slovenske delegacije v zboru narodov kažejo, da bo nova skupščina SFRJ lahko bolj uspešna, če bodo kompetence novih medrepubliških komitejev praviloma zožene. Tako bi presegli planhenje pobude pri članih delegacij in tudi same zvezne skupščine, in to v času, ko bi morala biti najbolj aktivna pri uresničevanju ustavnih amandmajev, se pravi cele vrste sistemskih vprašanj. Takšen položaj pa je že spodbudil zagovornike centralističnega urejanja zadev in se že javno pojavljajo predlogi po vnovičnih centralnih državnih skladih, se pravi po vnovičnem vzpostavljanju državnega kapitala, po centralističnem urejanju strukturalnih problemov gospodarstva, pa na zunanjetrgovinskem področju, v kmetijstvu in še kje; na področju kmetijstva npr.

v obliki posebnega sklada za financiranje dolgoročnejših naložb, sem sodijo predlogi za oblikovanje sklada federacije za zavarovanje izvoza pred nekomercialnimi riziki, pritiski, naj bi z zvezno zakonodajo uredili dodatne oblike in dodatna sredstva za borčevsko in invalidsko zavarovanje, predlogi za financiranje strukturalnih naložb po srednjeročnem planu ipd.

Skupščina ni le slavnostni govornik

Po novi ustavi prevzema velik del nalog medrepubliških komitejev sama zvezna skupščina, ki naj postane kraj dogovarjanja in sporazumevanja med republikami in pokrajinama. To funkcijo prevzemajo zlasti odbori tako zbora republik in pokrajin kot zvezna zbora. Pojavilo pa se je že mnenje, naj bi medrepubliški komiteji ZIS zadržali ista pooblastila in pristojnosti, kar bi pomenilo, da bi ostala zvezna skupščina v bistvu še vedno na stranskem tiru in je manifestativni potrjevalec druge dogovornega in sklenjenega; zmanjšal pa bi se seveda pomen tudi republiških in pokrajinskih skupščin, ker bi po glavnini tok medrepubliškega dogovarjanja tekel spet v glavem mimo njih. Nova ustava je glede tega jasna: skupščina ni le slavnostni govornik in podpisovalec, marveč kraj dogovarjanja delegatov o skupnih zadevah samoupravljalcev, najrazličnejše organiziranih.

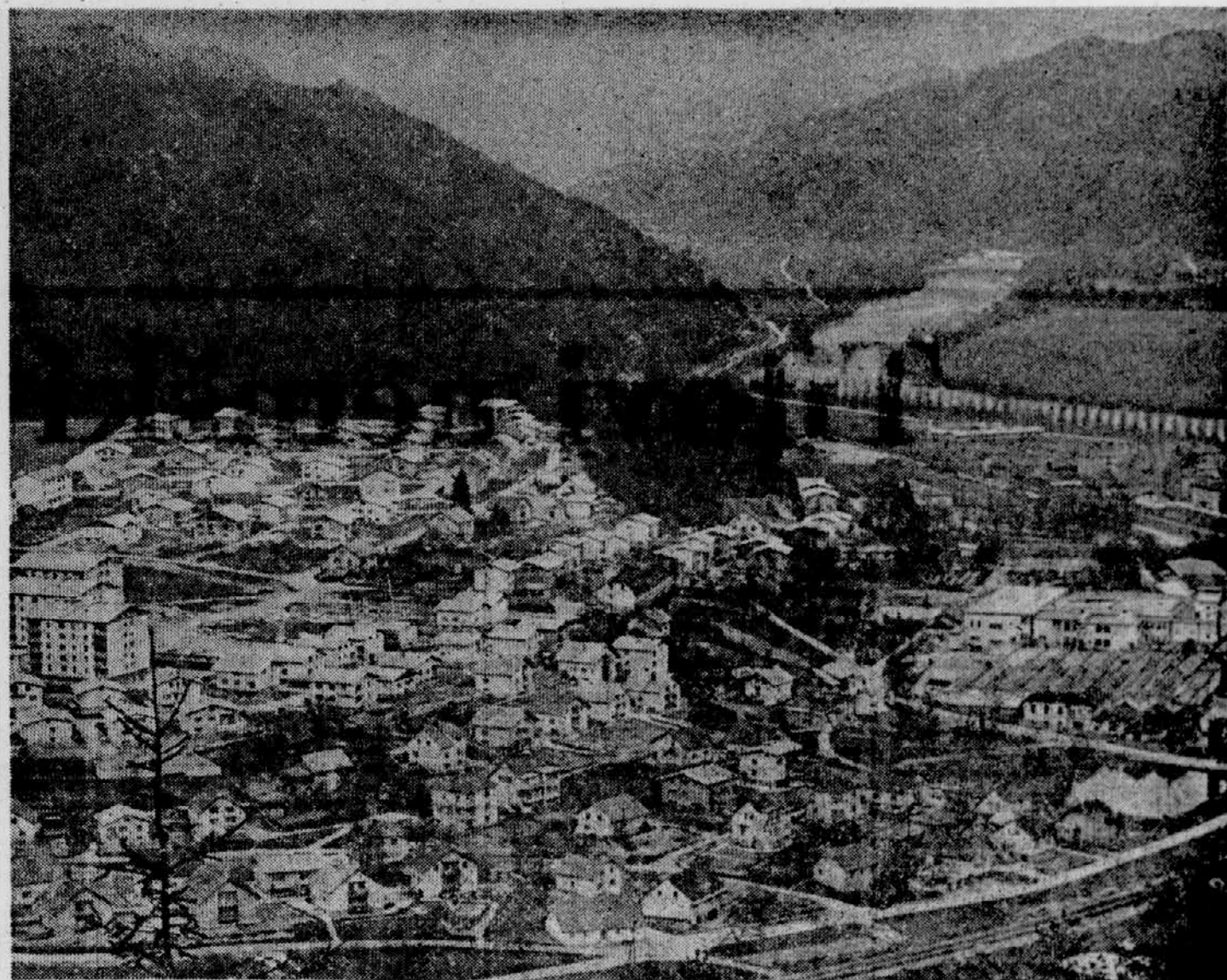
In še ena izkušnja delegacije: uresničevanje zakonodajnega programa med zvezno in republiko ni bilo sinhronizirano. V federaciji so zamujali in je potem prihajalo do kolizije med republiško in zvezno zakonodajo. Zlasti je bilo to pomembno na tistih področjih, kjer smo v republikah že sklenili samoupravne sporazume in družbene dogovore (delovanje in financiranje samoupravnih interesnih skupnosti, celotno področje osebnih dohodkov in dohodka delovnih organizacij, financiranje družbene nadgradnje, usmerjanje družbene akumulacije, bančništvo itd.). Zlasti so zakoni, ki so bili v zvezni skupščini sprejeti po hitrem postopku, marsikdaj derogirali v republikah že sklenjene samoupravne sporazume in družbene dogovore (npr. politika cen, zamrzovanje osebnih dohodkov itd.). Izkušnja je torej v tem, da se bo treba v zveznih organih še bolj odločno zavzeti za čimprejše usklajevanje zakonodaje z ustavo ter da ne sprejemajo predpisov, ki bi drugim preprečevali ravnati se po ustavi.

Raste moč administracije?

Ker pa je cela vrsta sistemskih vprašanj še vedno odprti, npr. politika cen, davčni sistem, kreditnomonetarna politika, razširjena reprodukcija, zunanjetrgovinski in devizni režim, delovanje enotnega trga z vidika samoupravnih sporazumov ter integracijskih gibanj, da dalje ne naštevamo so objektivno odprta vrata za kratkorčno urejanje — za administrativno poseganje tja, kjer bi se to že zdavnaj moralo umakniti. Tak položaj krepi moč administracije, tudi (in morda zlasti) zvezne, in se samoupravljajci v delovnih organizacijah srečujejo s čedalje več administrativnimi omejitvami, poslanci pa so se srečevali s paketi ukrepov, katerih predloge so dobivali pred sejmaj na klop. Tako v federalnih kot v republiških organih se je treba torej — če ponovim nekoč že povedano misel — z isto zavzetostjo, s kakršno je bilo oblikovano besedilo ustave, pa morda tudi na taki ravni, lotiti odprtih sistemskih vprašanj. Tudi izkušnje delegacije v zboru narodov pričajo o tem, da uresničevanje ustave na precejšnjem področju v bistvu zastaja, da dobiva prostor administriranje, ker vrsta sistemskih vprašanj ni rešenih.

Za sklep bi pa lahko ponovili misel, ki jo je bilo povedalo predsedstvo slovenske skupščine natančno pred štiri leti (3. julija 1970), ko je povzelo izkušnje dobrega leta delovanja delegacije v zboru narodov: »Treba je ugotoviti, da obstajajo določene konstante našega družbeno-ekonomskega in samoupravnega razvoja, na osnovi katerih lahko gradimo jasno orientacijo za naprej, tudi glede nadaljnjega razvijanja odnosov med federacijo in republikami. S tem v zvezi si je treba prizadevati, da ob resnično vsa slovenska samoupravna struktura, in ne samo tista, ki prihaja do izraza v republiški skupščini, republiškem izvršnemu svetu in v drugih oblikah reprezentiranja slovenske politike, bolj prisotna v jugoslovanski politiki, da bo bolj neposredno čutili samoupravljalca, ki je že postal usmerjalec lastnega razvoja in ustvarjalec politike.«

Vlado Jaro

S svojim prostorom smo pogosto ravnali vse prej kot preudarno (foto: Sveto Busić)

Po urbanističnem kongresu

Prostor je dolgoročna dobrina

Z njim pa ne gospodarimo vedno najbolj modro

Ali bo družba — jugoslovanska ali katerakoli druga — določila ali ne svojo strategijo dolgoročnega razvoja, to ne more biti najmanj spremenljivo dejstvo, da družba dejansko izvaja dolgoročne spremembe in sicer s konkretnimi odločitvami in dejavnostmi, ki se v njej dogajajo. Vprašanje, ki si ga velja ob tem zastaviti in ki pomeni izhodišče vsakršnega načrtovanja glasi: ali se bomo kot družba zavedali dejanskih smeri in rezultatov lastnega razvoja?

To je bilo tudi izhodišče 4. kongresa Urbanistične zveze Jugoslavije, posvečenega opredelitvi družbene vloge urbanizma v samoupravnem sistemu planiranja. Urbanistično planiranje oziroma prostorsko planiranje, kot ga imenujemo v širšem smislu, je mlada znanstvena veja, ki lahko pride do izraza šele v sistemu integriranega, globalnega planiranja — družbenega planiranja, kot mu pravimo pri nas.

Družbeno planiranje ima tri sestavine: ekonomsko, socialno in fizično. Ekonomika je bila doslej prevladujoča, tako da smo se navadili pravzaprav pod planiranjem razumeti zgolj ekonomsko sestavino. Druga, socialna ali humana, je znana in uveljavljena znatno manj. Trejo pa komajda poznamo, kljub temu, da so vendarle vse odločitve tako ali drugače vezane na prostor, ki je omejen. Mnogotere izkušnje nas opozarjajo, da z njim ne gospodarimo najbolj modro.

Če iz gradiva urbanističnega kongresa na kratko povzamemo zgodovino urbanistične dejavnosti v povojni Jugoslaviji, moramo začeti pri ruševinah, ki jih je pustila za sabo vojna. Uničenih je bilo več kot 820.000 stanov. Tri milijone je ostalo brez strehe nad glavo. Uničenih ali poškodovanih je bilo 65 % industrijskih zgradb, 45 % železniških prog itd.

Ko so idejne skice pomenile že dosežek

Urbanističen poseg je bil nujen, ko se je začelo obnovljati in graditi. Bil je nujen pri obnovi mest in vasi. Na urbanistične pláne takrat niso mogli gledati posameznikov. Navadno so na terenu kar sočasno nastopili urbanisti, geodeti, arhitekti in gradbeniki. Idejne skice, na katerih so bili celovito prikazani vsi elementi in funkcije naselja, so v takratnih razmerah pomenile že dosežek.

Od takrat so se urbanistične organizacije kadrovske, organizacijske in materialno okrepile. V Jugoslaviji danes deluje že okrog 60 mestnih, republiških in fakultetnih urbanističnih institucij in zavodov. V družbeno ekonomskem sistemu je urbanistični oziroma prostorski plan priznan kot družbeni instrument ali dokumentacija, na osnovi katere se uresničuje politika urbanizacije in prostorske ureditve. Ti plani pomenijo pravzaprav prostorsko projekcijo družbeno ekonomskega razvoja. Doslej je izdelanih

610 takih planov ter okrog 30 regionalnih prostorskih planov. S postopno realizacijo v njih nakazanih bolj ali manj uspeših rešitev se je spremenil videz naših mest in naselij.

Veliko več mestnega prebivalstva

Od osvoboditve do danes je v Jugoslaviji zrastle 3,2 milijona stanovanj — v stari Jugoslaviji so jih zgradili 1,8 milijona. Cest so v bivši Jugoslaviji zgradili okrog 30 km letno, od l. 1960 jih zgradimo po 1500 km letno. Imamo 610.000 turističnih ležišč — 500.000 jih je zgrajenih po vojni. Itd. Mestnega prebivalstva ni bilo v Jugoslaviji pred 50 leti niti 20 %, danes ga je približno 43 %, ob koncu stoletja pa naj bi, kot predvidevajo, že več kot 70 % vsega prebivalstva Jugoslavije živelo v mestih.

Mesta morajo zagotoviti povečevanje življenjskega standarda, zaščititi zgodovinsko jedro in kulturno dedščino. Vse te številne funkcije, medsebojno povezane in sosedivne, je treba vkomponirati v enoten mestni sistem. Empirične raziskave kažejo, da mesto z optimalnejšim razvojem lahko doseže velike prihranke pri investicijah in stroških eksploatacije — celo do 30 %.

Tudi pri planiranju vaških naselij je treba izhajati od velikih sprememb, ki jih prinaša novi čas: od sodobnih tehnoloških, ekonomskih, socioloških in demografskih vidikov kmetijske proizvodnje, kooperacijskega odnosa individualne in družbene proizvodnje in pomena kmetijske proizvodnje v ekonomski Jugoslaviji.

Na kongresu urbanistov je bilo poudarjeno, da je treba na podedelju migracijske gibanja usmerjati v koncentracijo vaških naselij ob osnovnošolskih, ki jih povezujejo z osnovno prometno mrežo v regiji. Razvoj vasi v gorskih področjih pa zasluži posebno pozornost ne le z ekonomskega in sociološkega vidika, marveč tudi z vidika ljudske obrambe.

Potem ko je zvezna skupščina sprejela »Osnove politike urbanizacije in prostorske ureditve«, so to storile tudi republiške in pokrajinske skupščine. Po širokih razpravah so povsod sprejeli stališča in skicpe o najosnovnejših nalogah urbanizacije in prostorske ureditve. V izvajanju te politike so sprejeti novi ali pa so bili novelirani obstoječi republiški zakoni o prostorskem urejanju in uporabi gradbenih zemljišč.

V občinah gre počasi

Kljub natančnim ustavnim določilom pa se le počasi izvaja dogovorna prostorska politika v občinah: niso se dovolj zavzele pri izdelavi urbanističnih in regionalnih prostorskih planov, le počasi sprejemajo občinske odloke o zemljiški politiki.

Na 10. kongresu ZKJ je bilo o tem rečeno: »Velikoga pomena za učinkovit prihodnji razvoj ima prostorska raznostitev proizvodnih sil, prostorsko planiranje in politika urbanizaci-

je kot integralni del procesa družbene reprodukcije. Pri izvajanju razvojne politike se je treba izogniti nepotrebnim družbenim stroškom, ki jih povzroča pretirana koncentracija prebivalstva v velikih mestih... V programih in planih gospodarskega razvoja kot tudi v prostorskem planiranju je treba zagotoviti sredstva za obvarovanje in razvoj naravnih ter z delom ustvarjenih vrednot človekovega okolja. V okviru teh programov in planov je treba načeti tudi vprašanja, ki zadevajo splošno ljudsko obrambo.«

Za Urbanistično zvezo Jugoslavije, za vse njene organizacije in članstvo izhajajo iz teh in drugih po izhodiščnih planerskih osnovah bogatih družbenih dokumentov obveznosti za razvijanje take dejavnosti, v kateri bo imelo združeno delo, krajevne skupnosti, samoupravne stanovanske in druge skupnosti, občine in njihove skupnosti pomembnejšo vlogo. Čutili je potrebo po spremembi celotne metodologije in prakse prostorskega planiranja, tako kot družbenega planiranja nasploh.

Ena od bistvenih postavk porajajočega se novega koncepta urbanističnega oziroma prostorskega planiranja je v tem, da planiranje ni cilj ampak je sredstvo za doseganje dolgoročnih razvojnih ciljev prostorske ureditve. Glede na vse večjo zapletenost in dinamičnost družbeno ekonomskih gibanj mora planiranje dolgoročnega razvoja omejitvi kvantitativna predvidevanja na minimum, nujno pa je določiti strateške cilje, to je cilje, ki zadevajo pogoje življenja in dela prebivalstva ter globalno dinamiko in strukturo materialnega in prostorskega razvoja.

Dolgoročni razvoj

Pri dolgoročnem planiranju se je treba torej osredotočiti na razvijanje takih univerzalnih metod in postopkov, s katerimi bo mogoče v vsakem trenutku določiti konkretne rešitve. To pomeni stalno uporabo dosežene stopnje vrednosti in znanja v družbi, tako da je planiranje dolgoročnega razvoja dejansko nepretrgan niz tekočega odločanja.

Dolgoročni razvoj se torej ne uresničuje s programi in plani, ki nosijo te nazive, ampak z realnimi in vsakodnevno odločitvami in dejavnostmi. Poglavitno pri dolgoročnem planiranju je torej priti do splošno sprejetih kriterijev za vse družbene dejavnosti — to pa pomeni določiti strateške cilje in smeri dolgoročnega razvoja.

Povedano imenujejo planerji princip kontinuiranega planiranja. Poudarjajo, da je le tako planiranje sprejemljivo v naši samoupravni socialistični družbi, če hočemo, da bodo plani res ustrezali življenjskim potrebam. Tako planiranje zagotavlja izbor najboljših rešitev prostorske ureditve v vsakem trenutku razvoja in omogoča uporabo najnovejših znanstvenih spoznanj tudi takrat, kadar je to potrebno uporabniku plana in ne le takrat, ko se pripravlja plan.

Zoran Lenard

Edvard Kardelj

Dolomitsko obdobje vodstva narodnoosvobodilne vojske

Uvodna beseda h knjigi Rudolfa Hribernika-Svaruna „Dolomiti med NOB-Dolomitski odred“

Po italijanski poletni ofenzivi leta 1942 na Dolomitskem — ali kakor smo ponavadi rekli »roški ofenzivi« — je osrednje vodstvo narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem — se pravi izvršni organi Komunistične partije Slovenije ter Osvobodilne fronte kakor tudi vodilni del glavne ga štaba — preselilo svoj glavni stan v Roga na območje Podlipoglavja. Tam smo si v gozdovih blizu vasi Podlipoglav uredili podzemeljske bivače, ki so bili sicer tesni, vendar so kar dobro rabili svojemu namenu. Sprva smo se nameravali vrniti nazaj na Rog, kajti okoliščine za delo osrednjega vodstva so bile na Rogu neprimerno ugodnejše, pa tudi vojaško zavarovanje je bilo tam lažje urediti. Toda ko smo analizirali posledice italijanske ofenzive, smo prišli do prepričanja, da bi bilo v Rogu v tedanjih razmerah preveč težko vzdrževati živo zvezo z vsemi deli Slovenije in da bi se zaradi tega vodstvo znalo nekako na obrobju. Sklenili smo, da mora biti vodstvo v tem trenutku na takem področju, od koder se bo lahko hitreje povezovalo z različni deli Slovenije.

Takim zahtevam pa Podlipoglav ni povsem ustrezal. V prvi vrsti zato, ker je bilo vojaško zavarovanje tam zelo težko. Večji partizanski odredi v tem času tam ni mogel obdržati. In tako smo se odločili za Dolomiti, kjer je deloval precej močan Dolomitski odred, ki ga je bilo mogoče še okrepiti. Poleg tega smo od tam lažje vzdrževali zvezo z Gorenjsko in pa tudi s Primorsko, ki je v tem času za nadaljni razvoj narodnoosvobodilne vojske dobivala vse večji pomen. In tako so se sredi leta 1942 posamezni organi osrednjega vodstva razporedili v Dolomitih po različnih območjih, o katerih so dan podatki na drugih mestih v tej knjigi. Čeprav je bilo v tem času dolomitsko področje zaradi delovanja Dolomitskega odreda razmeroma precej svobodno, smo vendar morali navzočnost osrednjega vodstva narodnoosvobodilne vojske v Dolomitih ohraniti v najstrožji tajnosti. Kajti dobro smo se zavedali, da se v Dolomitih, se pravi tik zraven Ljubljane, v ozkem prostoru med nemško mejo in Tržaško cesto in železnico, ne bomo mogli obdržati, kakor hitro bo okupator zvedel, da smo tu. Našo navzočnost smo skušali prikriti tudi pred prebivalstvom, kajti vedeli smo, da ima med njim okupator svoje volone. Zato smo se tudi gibali v glavnem samo ponoči.

Taka zelo stroga konspiracija je vzdržala precej dolgo, zato smo se tudi mogli obdržati v Dolomitih vse do spomladi 1943. Ščassoma je seveda ta konspiracija začela popuščati, pa tudi sicer je bilo objektivno nemogoče za daljši čas prikriti navzočnost relativno velikega števila vodilnih ljudi na majhnem prostoru. V začetku pomladi je okupator odločil, da se prejel pojavljala samo sporadično in v zvezi z reševanjem posameznih vprašanj. Brez pretiravanja zato lahko rečem, da je bila jesen 1942, oziroma tako imenovano »dolomitsko obdobje«, zavoljo vsega tega odločilni prelomni trenutek za ves nadaljni razvoj narodnoosvobodilne vojske na Slovenskem.

večjem ognjenem krstus se je partizanska vojska po številu sicer nekoliko skatila, toda po svoji bojni sposobnosti in odločnosti je postala celo močnejša, kajti roška ofenziva je pripravila borce narodnoosvobodilne vojske, da lahko kljubujejo tudi ofenzivi najmodernejše opremljenih sovražnikovih divizij. Toda udarec nam je kljub temu prizadel značne izgube tako v vojaškem kakor tudi v političnem pogledu.

Za nekaj časa smo izgubili večino osvobojenega ozemlja in partizanska vojska se je znova morala umakniti v gozdove. Najbolj omahljiv del tedanjih borcev partizanskih odredov se je razkropil po svojih krajih in domovih, kjer je marsikdo padel v roke okupatorju. Koncentracijska taborišča so se napolnila s simpatizerji Osvobodilne fronte in ljudmi, ki so sodelovali v organih nove ljudske oblasti. Krvavi teror z ubijanjem in poizganjem je skušal ustvariti vtis, da je za Slovence samo ena alternativa: ali se brezpogojno pokoriti okupatorju ali pa biti uničen.

Vse to je seveda vplivalo na celotno razmerje in razporeditev političnih sil v samem slovenskem narodu. Politika omahovanja, ki so nastala kot posledica vsega tega, so omogočila, da se je domači sovražnik Osvobodilne fronte pojavil odkrito. Branil je svojo izdajo oziroma sodelovanje z okupatorjem s tezo, da je samo na tak način mogoče zavarovati slovenski narod pred uničenjem. Bela garda je postala močnejša politična sila in je tudi kot vojaški faktor postala resnejši sovražnik za narodnoosvobodilno vojsko, kot je bila prej. Okrepile so se politične pozicije tako imenovane sredine, ki je napadala narodnoosvobodilno vstajo kot »smrtono nevarno avanturo« in ki je edino rešitev videla v londonski emigrantski vladi in zmagi zahodnih sil. Pa tudi sicer je strah, da je narodnoosvobodilna vstaja zlomljena, znatno omajal tudi za zavest simpatizerjev Osvobodilne fronte in s tem enotnost slovenskega naroda sploh. Vsi ti in podobni pojavi so obenem povzročili, da so se tudi v sami osvobodilni fronti oziroma v njenem vrhu poglubi in močnejše izrazilo naspotja, ki so se prej pojavljala samo sporadično in v zvezi z reševanjem posameznih vprašanj. Brez pretiravanja zato lahko rečem, da je bila jesen 1942, oziroma tako imenovano »dolomitsko obdobje«, zavoljo vsega tega odločilni prelomni trenutek za ves nadaljni razvoj narodnoosvobodilne vojske na Slovenskem.

Hitri ukrepi

Vse to je nalagalo tako centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije kakor tudi izvršnemu odboru Osvobodilne fronte, da temeljito pretreseta novo situacijo in da določita svojo politiko in akcijo glede na spremenjene razmere. Centralni komitej je moral pri tem reševati še zlasti pomembno vprašanje, kako zagotoviti enotnost Osvobodilne fronte, premagati naspotja, ki so se pojavljala v njenem vrhu, in utrditi vodilno vlogo Komunistične partije v Osvobodilni fronti, brez katere ne bi bili mogli ne enotnost Osvobodilne fronte ne enotnost narodnoosvobodilne vojske in partizanske vojske. Dobro smo se takrat zavedali, da je trdna enotnost partizanske vojske, ob vodilni vlogi Komunistične partije v njej, obenem tudi najmočnejši steber enot-

Ob četrtem juliju — dnevu borca bo založba Partizanska knjiga izdala 31. knjigo zbirke Knjižnica NOV in POS. Tokrat je obsežno besedilo (več kot 700 strani) napisal Rudolf Hribernik-Svarun.

Izčrpnemu prikazu partizanske oziroma narodnoosvobodilne dejavnosti skoroda pred vrati Ljubljane že od začetka minule vojne naprej je avtor dal naslov »Dolomiti med NOB — Dolomitski odred«.

O vsebini Hribernikovega dela bomo spregovorili, ko bo izšlo, zdaj pa naj naše bralce seznanimo le z enim izmed dogajanj v Dolomitih leta 1942 in v začetku 1943.

Takrat je bilo namreč tam politično in vojaško vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Zato je uvodna beseda tovariša Edvarda Kardelja, ki jo ponatiskujemo iz Hribernikove knjige, ne le vabljivo pričevanje, saj gre za malo znana dejstva, marveč tudi za zgodovinsko dokumentarni zapis iz morebiti najhujših medvojnih dni na Slovenskem.

nosti Osvobodilne fronte in zagotovi demokratičnega in socialističnega razvoja po osvoboditvi. Najvažnejše sklepe in ukrepe glede tega je centralni komitej sprejel že na Rogu in na podlipoglavskem območju. Vnaprej smo računali s tem, da bodo posledice ofenzive privedle do omahovanja in celo do krize na posameznih področjih dela Osvobodilne fronte in razvoja narodnoosvobodilne vojske, zato smo se zavedali, da moramo ukrepati zelo hitro in v vseh smereh hkrati.

»Roška ofenziva« je vodstvo začelo razdeliti v dva dela. En del, s katerim sem bil tudi jaz, se je preblijal skozi Suho krajino na podlipoglavsko območje. Drugi del je ostal na Rogu — z njim je bil Boris Kidrič — toda po krajšem času se je tudi ta pridružil prvemu delu na podlipoglavskem območju. Medsebojne stike smo zelo hitro vzpostavili, čeprav je bilo skoraj vse nekdanje dolomitsko osvobodilno ozemlje v rokah okupatorja in bele garde, ki se je precej hitro krepila. Toda ker smo že prej zgradili sistem vreljnih postaj, za zvezo kot samostojno organizacijo, ki ni bila odvisna niti od gibanja partizanskih odredov niti od terenskih političnih organov, smo bili v taki situaciji sposobni relativno hitro obnovljati zvezo — tako s štabi kakor tudi s terenskimi organizacijami Osvobodilne fronte in Komunistične partije. To je bil vsekakor eden dejavnikov, ki je omogočil, da sta oba dela vodstva lahko hitro in enotno ukrepala takoj, ko sta se osvobodila okupatorjevega obroča. Dokončno pa je bila naša politika v novi situaciji oblikovana in ostvarjena po splošni obeh delov vodstva na podlipoglavskem območju, se bolj pa po njegovi preselitvi v Dolomite.

Prvo skrb je CK seveda posvetil vojski narodnoosvobodilne vojske. Kot je rečeno, se je del borcev partizanskih odredov oselil zlasti tisti, ki so bili blizu svojih domačih vasi. Toda da jedro partizanske vojske je ostalo in se razmeroma hitro opomoglo od udarcev ofenzive. V večini so bili to delavci in mladi izobraženci, pa tudi dober del kmečkih fantov je tudi v tem najtežjem trenutku ostal zvest partizanski vojski. To so bili tedaj že prekaljeni borci, ki so prestali nekaj mesecev trdih bojev in velikih žrtev. Toda to vojsko je bilo sedaj treba temeljito reorganizirati. V novi razmerah je postalo nemogoče vračati se na teritorialne partizanske odrede kot izključne ali glavne nosilce narodnoosvobodilne vojske. Morali

smo storiti korak naprej k formiranju brigad.

Se pred »roško ofenzivo« smo se načelno odločili da se bomo čimprej lotili izvajanja brigad iz naraslih teritorialnih odredov. Na to so nas usmerile pozitivne izkušnje iz Srbije in Bosne, kjer je Tito formiral prve brigade narodnoosvobodilne vojske. Pravzaprav je bila že druga grupa odredov formirana kot brigada. Toda držali smo ime »druga grupa odredov« zaradi cilja, ki smo ga takrat postavili tej brigadi, namreč, da naj bo nosilka organizacije odredov na Štajerskem. Toda v novi situaciji je bilo potrebno imeti več enot, ki bodo sposobne — pod poveljstvom glavne ga štaba — enotno manevrirati na celotnem območju Slovenije. Zato je del vodstva, ki je po italijanski »roški ofenzivi« ostal na Rogu, takoj pričel ustanovljati prve brigade. Kasneje, na območju Podlipoglavja in Dolomitov, pa je bil koncept reorganizacije partizanske vojske dokončno izdelan.

Manjše ofenzivne akcije

Bili smo nekaj časa v dilemi, ali naj oblikujemo številne brigade ali naj obdržimo manjše. Odločili smo se, za več manjših brigad, to pa zato, ker smo računali, da se bodo te sčasoma krepile z novimi borci, predvsem pa zato, ker je to najbolj ustrezalo naši tedanji situaciji. Reorganizirana čimprej stopiti v akcijo proti okupatorju, ki se je hvallal, da je uničil partizane. Toda protiakcija ni bila le vojaška, ampak tudi politična potreba, da bi se povrnila samozavest slovenskega ljudstva in tudi sami partizanski vojski. Toda v tistem trenutku naši zmanjšani partizanski vojski nismo bili sposobni postavljati velikih ofenzivnih nalog, ne da bi tvegali nove težke poraze. A takih porazov nismo smeli tvegati, ker bi lahko usodno prizadeli živo silo partizanske vojske in s tem tudi njeno bojno samozavest. Zavoljo tega smo se orientirali na vrsto manjših ofenzivnih akcij na širšem območju Slovenije, da bi s tem sovražniku onemogočili koncentriran napad na partizansko vojsko.

Zavoljo istih razlogov smo tudi sklenili, da je treba poleg brigad tudi držati del teritorialne odrede. Stevilčno ne bi bili bistveno zmanjšani, vendar pa naj bi pokrivali čim širša

območja Slovenije. Njihova naloga je bila angažirati sovražnikove sile na čim širšem področju in s tem slabiti njegovo udarno moč. Obeem so bili odredi nosilci stalne mobilizacije novih borcev in vir dopolnjevanja brigad, igrali pa so tudi pomembno politično vlogo zaradi svojega stalnega vpliva na prebivalstvo. V kasnejšem obdobju, ko je partizanska vojska prerasla v močne brigade, divizije in korpus, so seveda izgubljali to svojo vlogo. Jeseni 1942 ter pozimi 1943 pa so teritorialni odredi še vedno bili zelo pomemben faktor narodnoosvobodilne vojske.

Nakane reakcionarnih vrhov

Kasnejši razvoj je pokazal, da so bili naši sklepi glede reorganizacije partizanske vojske pravilni. V času našega bivanja v Dolomitih so bile brigade in odredi že ponovno močno angažirani v ofenzivnih akcijah, ki so pripravljale postavile na laž trditve okupatorjeve in belogardistične propagande, da je partizanska vojska uničena. Samozavest partizanskih borcev, da jim okupator ne more do živca, pa tudi zaupanje slovenskega ljudstva v neuničljivost svoje vstaje, sta se močno okrepila. To je odločilo, da se je priliv borcev stalno povečeval, da so se brigade večale in da je bil glavni štab kmalu sposoben formirati nove brigade.

Drugi problem je bila splošna politična situacija, kakršna je nastala po italijanski poletni ofenzivi. Sovražnikova propaganda, ki se je hvallala, da so z italijansko ofenzivo partizani uničeni, se bolj pa množični krvavi teror okupatorja nad neoboroženim ljudstvom na osvobojenem ozemlju, ki so ga okupatorjeve sile znova zasedle, sta za nekaj časa vnesla v del slovenskih ljudskih množic demoralizacijo, razočaranje, strah in omahovanje. Tako trenutno stanje so izkoristili domači sovražniki Osvobodilne fronte — oziroma revolucionarnih ljudskih množic, ki so bile njeno jedro in njena odločujoča vojska — in so pričeli odkrito sodelovati z okupatorjem. Po eni strani se je to izrazilo v naglem porastu belogardistične vojske in skupnih belogardistično-italijanskih utrjenih postojank na prejšnjem osvobojenem ozemlju in krvavi belogardistični terorjem nad ljudmi, ki so bili obsojeni kot simpatizerji Osvobodilne fronte. Po drugi strani pa je vsa politika in propaganda reakcionarnih vrhov slovenske buržoazije, cerkve ter stare slovenske družbene strukture sploh odkrito razglasila za svoj glavni cilj uničenje partizanske vojske ter Osvobodilne fronte, sodelovanje z okupatorjem pa glavno sredstvo v boju za ta cilj. Poleg tega je v takem političnem vzdušju zaostrišla svojo politično akcijo proti Osvobodilni fronti tudi tako imenovana »londonska sredina«. Pohitel je s proklamacijo, da je poskus Osvobodilne fronte in osvobodilne vojske propadel, da pa se je njena politika »čakanja« na londonsko vladno in sile zahodnih zaveznikov pokazala kot edina realna politika, ki naj se je oklepe slovenski narod. Krivdo za okupatorjev in belogardistični teror ter za žrtev tega terorja in narodnoosvobodilne vojne ni pripisovala okupatorju in domačim izdajalcem, ki so dvignili orožje proti svojemu lastnemu narodu, ampak Osvobodilni fronti in še zlasti Komunistični partiji, češ da s svojo »avanturistično« politiko ogroža obstanek slovenskega naroda.

Najbolj nevarna posledica tega stanja pa so bili znaki neenotnosti v vrstah narodnoosvobodilne fronte. Osvobodilna fronta se seveda ni mogla izogniti vplivom vseh teh procesov, o katerih sem govoril. Najbolj omahljiv del Osvobodilne fronte na obrobju njenega boja je v tem času odpadel ali pa se vsaj prehodno pasiviziral. Poleg tega pa so se v sami Osvobodilni fronti močneje kot prej izrazila rasna politična omahovanja. Raznoglasi so se skristalizirala ob naslednjih pojavih:

Pogostejši so postali napadi na vodilno vlogo Komunistične partije v narodnoosvobodilni vstaji. Tudi v vrstah Osvobodilne fronte so posamezniki pričeli bolj ali manj odkrito obtoževati Komunistično partijo, da je kriva za izgubo svobodnega ozemlja in za žrtev okupatorjevega terorja, pojavu belogardistične vojske in za druge negativne posledice italijanske poletne ofenzive. Okrepile so se tendence, ki so Osvobodilno fronto — ki je bila enotno ljudsko gibanje na pozicijah narodnoosvobodilne vojske — sprejeli v koalicijo samostojnih političnih skupin ali strank, ki naj bi se organizirale od vrha do baze kot samostojne organizacije. Se več, pojavile so se težnje, naj bi nekaj podobnega napravili tudi v strukturi narodnoosvobodilne vojske, da bi na ta način onemogočili vodilno vlogo Komunistične partije v njej.

Objektivni smoter vseh teh pritiskov na Osvobodilno fronto in Komunistično partijo je bil — ne glede na to, ali so se posamezniki tega zavedali ali ne — preprečiti revolucionarnim ljudskim množicam, ki so pravzaprav bile Osvobodilna fronta, da bi po zamki nad okupatorjem vstale novi slovenski družbi svoje lastne razredne, socialne in druge interese ter zahteve. Skratka, pojavili so se poskušnje razbijanja enotnosti slovenskih množic v Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilni vstaji, potem vprašanja okrog ideoloških, verskih, strankarsko-političnih in podobnih problemov, kar naj bi zamagljilo njihov resnični skupni demokratični, socialni in razredni interes v tem boju.

Res je, da take težnje niso dobile močnejše podpore v vrstah Osvobodilne fronte, toda podcenjevati jih nismo smeli, ne da bi tvegali, da bi se dalje krepile, če ne bi bilo odpora. Tak odpor je bil tembolj nujen, ker je odmev teh in podobnih teženj na določen način dosegel tudi sam vrh Osvobodilne fronte. V izvršnem odboru Osvobodilne fronte je med predstavniki stala znana raznoglasijska in vseh drugih skupin Osvobodilne fronte na eni strani ter Edvardom Kožekom na drugi, ki so svoj epilog dobila v tako imenovani »Dolomitski izjavi osnovnih skupin Osvobodilne fronte«.

Brez KP ne bi bilo vstaje

Komunistična partija Slovenije se ni uprta takim težnjam samo zaradi tega, ker je kot avangarda delavskega razreda morala braniti ne samo trenutne, ampak tudi prihodnje interese slovenskih delovnih ljudi mesta in vasi. Morali smo se upreti predvsem zaradi tega, ker bi takšne težnje, omenile ne le razpad Osvobodilne fronte, ampak tudi zlom narodnoosvobodilne oborožene vstaje in njene vojske. Kajti borci narodnoosvobodilne vojske, ki so prihajali iz vrst delavcev, kmetov in progresivne inteligence in drugih delovnih ljudi, od zmagane nad fašizmom niso pričakovali samo nacionalno, temveč tudi socialno osvoboditev. Pričakovali so, da bo nova Slovenija in nova Jugoslavija zasnovana na njihovi vodilni vlogi in oblasti, ne pa na obnovljenem starem političnem sistemu. Odrzeli so perspektivo, bi pomenilo odvzeti jim enega iz stvenih ciljev, zaradi katerega so prišli za orožje. Dobro smo se zavedali, da je prav globoka demokratična ljudska revolucija glavna moč Osvobodilne fronte. In kakorkoli smo se trudili, da bi Osvobodilna fronta zajela čimbolj široko plast slovenskega naroda, niti za trenutek nismo pozabili, da boj za to največjo mogočo širino Osvobodilne fronte nikakor ne sme zamagljati revolucionarnih perspektiv tistega dela slovenskega ljudstva, ki je nosil glavni del bremena narodnoosvobodilne vojske in je prispeval največje žrtev, se pravi slovenski delavec, kmet in delovni človek sploh. To tembolj, ker so ogromno večino partizanskih borcev in aktivistov Osvobodilne fronte sestavljali mladi ljudje, ki od obnovitve stare slovenske družbe niso mogli ničesar pričakovati, pač pa vse od prihodnosti in od nove slovenske družbe, kakršna bo nastala na temeljih Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske.

Zdelo se mi je potrebno posebej poudariti ta dejstva zaradi tega, ker so sovražniki Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije velikokrat ponavljali, da je Komunistična partija zlorabila spontani narodnoosvobodilni odpor slovenskega naroda za to, da si je prisvojila oblast. V resnici pa nikakršno spontano in naključno dejanje. Se več, nikakršne narodnoosvobodilne vstaje ne bi niti bilo, če

Prelomni trenutek

Vse od julija 1941 dalje je bil ne le razvoj Osvobodilne fronte, ampak tudi oborožene vstaje in partizanske vojske v stalnem, čeprav postopnem vzponu. Seveda so posamezne partizanske enote doživljale poraze in morale prenašati hude žrtev, vendar je bil priliv borcev nepretrgoma znatno večji od količine orožja, ki so ga borci uspeli iztrgati iz rok okupatorja, kajti drugega vira za orožje nismo imeli. Spomladi 1942 smo že imeli tudi široko osvobojeno ozemlje, na katerem je bila prvič v večjem obsegu ustanovljena ljudska oblast, se pravi oblast Osvobodilne fronte. Ta vzpon narodnoosvobodilne vojske se je opiral na izredno enotno podporo slovenskega ljudstva. Enotnost slovenskega naroda je bila v tem času tako močna, da si tudi najbolj trdi domači reakcionarni sovražniki Osvobodilne fronte niso upali odkrito sodelovati z okupatorjem. Svojo izdajalsko početje so morali skrivati pred ljudstvom. Se posebej je bila v tem času trdna enotnost Osvobodilne fronte in tudi njenega vrha, tako da je bila videti nedotakljiva za vsak poskus, da bi jo razbili.

Italijanska »roška ofenziva« poletil 1942 je v marsičem spremenila to sliko. To je bil hujši udarec, ki je prizadel narodnoosvobodilno vstajo kot celoto. To sicer nikakor ni bil poraz, prej naspotno, kajti sovražniku ni uspelo uničiti žive sile narodnoosvobodilne vojske, se pravi partizanske vojske, kar je bil njegov glavni cilj. Naspotno, po tem, do tedaj naj-

Hiša na Toškem Celu št. 8, kjer je jeseni 1942 delal CK KPS

Tehнокratizem in samoupravljanje

Kaj podira podjetniško klasiko

S posvetovanja v Preddvoru

Klasična podjetniška organizacija dela in dohodkovni ali kar dobičkarški sistem, ki ga ta organizacija ne le omogoča, ampak je njegova posledica in vzrok obenem, to je zelo trdovraten, globok in danes tudi posebno aktualen izvor tehnokratizma. Posvetovanje je to okoliščino jasno dokazalo oziroma, vnovič potrdilo, kajti z žarjem tehnokratizma v pogojih podjetniškega poslovanja smo seznanjeni že lep čas.

Glavni direktor jesijske železarne mgr. Peter Kunc je kvarne posledice gola dobričkarškega gledanja na svet dela dokazoval takole:
»Z vodenjem sem se začel ukvarjati takrat, ko je bil vpeljan dohodkovni sistem. Ta je pomenil tehnokratsko miselnost na vseh ravneh. Dohodkovni sistem je iz nas naredil egoiste. Izhajajoč iz tega egoizma so vsi tisti, ki smo dokazovali, da lahko pridobijo delovna organizacija iz te ali druge zavede ustrezno vsoto sredstev, dobili aplavz na odprtih sceni. V upravnih odborih in na delavskih svetih je bilo to dokazovanje sprejeto z aplavzom, in se je upoštevalo tako pri kandidiranju kot tudi pri političnih funkcijah.«

Peter Kunc, ki je tako v delu svoje razprave v Preddvoru opazoval sebe in svoje delovanje znotraj danes z ustavo preseženih okvirov dohodkovnega sistema, je v svojem prikazu seveda moral priti do odločilnega praga: ko skušas reševati problem (in to se v takem sistemu velikokrat pojavi) tako, da v ozkem okviru predlagaš ukrepe, ki naj bi bili v korist vseh, a so vendarle le v korist določene ozke grupe.

Kako preprečiti nastajanje opisanih škodljivih pojavov? Tako ta kot tudi vsi drugi diskutanti na posvetu so lahko imeli pozitiven odgovor vedno in takoj pri roki: z združevanjem dela (načelo je tako jasno opredeljeno v ustavi), ki je, če je uresničeno v stvarnosti in docela, smrt, da tako zapisano, za dobičkarstvo, dohodkovni podjetniški organizaciji poslovanja.

Vzrok smrti je preprost: podjetje je izraz določene koncentracije sredstev in je na tej koncentraciji zgrajena njegova obstojnost in vseh pogledih. Združevanje dela je šele zelo odročena posledica te koncentracije sredstev. Zgradba organizacije združene delovne sile, v tem in vseh drugih področjih družbenoekonomskih ozirih diametralna nasprotna. Če to nasprotno dosežemo uveljavimo, potem podjetniška organizacija s svojimi temelji vred izgine, seveda, naj ponovimo, v idealnih pogojih. Ti idealni pogoji pa nastopijo brž, ko docela uresničimo ustavo.

O teh stvareh je na predvdorskih pogovorih obširno govoril mgr. Peter Toš, predsednik komisije za družbeno-politični sistem in samoupravljanje pri predsedstvu CK ZKS. Dejal je na primer, da je podjetje tista oblika organizacije proizvodnje, v kateri se ustvarja dohodek s poslovanjem in ne z združevanjem dela na družbenih sredstvih za proizvodnjo. In kar je tu kaj zelo pomembno, ustvarjanje dohodka s poslovanjem vedno znova obnavlja lastniške odnose, ki pogojujejo neupravičeno odtujevanje in prilastanje drugod ustvarjenega dohodka.

Diskutant je govoril tudi o hierarhičnih odnosih, ki so značilnosti podjetniške organizacije in ki smo jih v dosedanjih dveh prikazih tehnokratizma in samoupravljanja že velikokrat omenjali. Peter Toš sploh šlo, da organizacija podjetja ne more funkcionirati v enakih odnosih. Celo tako je v njih, upravljaljske strukture podjetja in upravljaljske strukture delovnih podjetij, opozarja govornik, svedno znova podreja delo cilju poslovanja ob spreminjanju se tržnih pogojih. Pogoji dela so v podjetju podrejeni temu cilju. V podjetju je delavec zgolj deklarativni upravljalca.

Pomembno se zdi navesti diskutantova navajanja o tem, da proizvodni program kot predmet podjetniškega poslovanja ne prenese podrejanja družbenim planom, in razvoj proizvodnje ni podvržen potrebam družbene pokrovnosti, pač pa stopnji dobička, ki jo pogojuje delovanje tržnih zakonitosti. Te značilnosti ali posebnosti podjetniškega funkcioniranja je Peter Toš pokazal na primerih farmacevtske industrije, katere dejavnost se razširja na turizem in primerih številnih proizvodnih podjetij, ki razvijajo lastno detalistično mrežo in podobno.

Pri opisanju vsehbinskih značilnosti podjetniškega delovanja vrela tudi opozoriti, da v odnosih med podjetji, po vsem tem, kar smo zvedeli doslej, ni osnov za razvoj solidarnosti, vzajemnosti in medsebojne odvisnosti v procesu družbene reprodukcije. »Če pa že obstajajo taki odnosi,« pravi Peter Toš, »potem sliho na račun pridobiti več kot dati. Kooperativski odnosi, kakršnim smo priča danes, pa kažejo, da pomeni medsebojna odvisnost podjetij odnos podrejanja drugega po drugem, ne pa odnos enakopravnosti.«

Nasprotno od podjetja pa je seveda, vzemimo, v organizaciji združene delovne sile, v organizaciji združene dela združevanje družbenih sredstev za proizvodnjo, kot smo posredno

že omenili ob »možnostih za smrt podjetniške organizacije poslovanja, zgolj funkcionalna posledica združevanja dela. Združevanje družbenih sredstev v nepodjetniški organizaciji nima in ne more več imeti lastnih ciljev, ciljev izven združevanja dela. Le če bo organizacija izhajala iz takega izhodišča,« naglašja Peter Toš, bo omogočeno, da se vedno znova uveljavlja in potrjuje družbeno narava sredstev za proizvodnjo. Družbena sredstva bodo tako podprena združenemu delu in ne več narobe.«

Vse povedano pa seveda pomeni sprotno in stalno uklinjanje lastniških odnosov, katerih domovanje je, kot smo spoznali, tako globoko zasidrano v podjetniški organizaciji. V prid nujne ostre razmejitve med podjetniško organizacijo poslovanja in našo (ustavno) organizacijo združene delovne sile je potrebno vsekakor ponoviti tudi misel po kateri OZD omogočajo obravnavo človekovega dela kot enega izmed faktorjev proizvodnje, kot privesek sredstev za proizvodnjo, konkretno. Človek je v njej edini subjekt proizvodnega in upravljaljskega procesa. To ni in ne sme biti veliko voljo geslo. Dejstvo o človekovi vlogi v OZD je treba jemati zmeraj zelo dobesedno, in to v vsakem posamičnem primeru. Le tako lahko iz konkretnih zavezanosti tej človekovi vlogi nastanejo pogoji, v katerih se dejstvo v stvarnosti uresniči.

Peter Toš je v Preddvoru kot nasprotno podjetniški organizaciji poslovanja pokazal na okoliščino, da se temeljne organizacije ne združujejo v delovne in druge oblike OZD zaradi koncentracije sredstev, ki so prva in zadnja značilnost in gibalo podjetij. Marveč združuje temeljne organizacije ekonomski interes delavcev, ki z združevanjem dela težijo ustvariti funkcionalne celote, v katerih bo podana racionalnejša delitev dela.

Ob razmerju med podjetniško organizacijo in organizacijo združene delovne sile je Peter Toš opozoril na zelo pomembno stvar, namreč, da OZD ni mogoče vgrajevati v klasično organizacijo podjetja. In zdi se, da do takih napak pri nas prihaja in da niso redke. OZD vgrajati v klasično podjetje pomeni ohraniti celoto ali pretežni del odnosov, ki jim je organizacija podjetja namenjena. Ti odnosi pa so nam že znani.

Diskutant je v Preddvoru o tem konkretno dejal tole: »Vgrajevanje OZD v podjetje ne le ohranja pač pa zelo razširja pozicije nosilcev odtujene upravljalstva. Če je TOZD v obliki reorganizacije podjetja sledi kot posledica dezintegracije podjetja na več majhnih podjetij, tehnokratski monopol podjetja se ohranja ob utrjevanju birokratskega monopola v TOZD. V današnji družbeni praksi je tak pristop močno zastopan. Njegov izraz so velike TOZD, velike po številu delavcev, kot po sestavljenosti iz več zaokroženih delovnih oziroma tehnoloških procesov itd. Takšno organiziranje delavcev ne izraža zgolj formalističnega pristopa k uresničevanju ustave, pač pa hoteno ali nehoteno ohranjanje družbeno-ekonomskih osnov konstituiranja organizacije proizvodnje, ki reproducirajo mezdni položaj delavcev.«

Sicer pa Peter Toš (tako kot tudi drugi diskutanti) šteje organizacijo in naših razmerah za eno najpomembnejših opor tehnokratizma, ki jo je moč spodnati le z doslednim uresničevanjem TOZD.

Tukaj bi se veljalo za trenutek povrniti še k razpravi glavnega direktorja jesijske železarne mgr. Petra Kunca, ko že govorimo o načelnih družbenih dela, ki so naperjeni proti klasični in očitno škodljivi podjetniški organizaciji poslovanja, vztrajni »provizivalka« tehnokratske miselnosti in ravnanja. Le-ta je na primer kritično opozoril, s poudarkom predvsem na stanju v železarstvu, da so naše zastavljene delovne organizacije zgrajene predvsem na združevanju sredstev, ne pa na združevanju dela. »Tu smo imeli možnost obratovati s tehnokratsko miselnostjo,« je dejal, »vendar pa tega pri integracijah nismo dosegli. Peter Kunc je dal (v korist kritičnemu premisleku) celo vedeti, da načelo ali pravilo, po katerem integracija ni in tudi ne more biti odtujevanje sredstev od določene integriranca v dejanskosti ni zmeraj spoštvano in uveljavljeno. »Na prste bi lahko prešteli tiste organizacije, pri katerih je integracija pomenila združevanje sredstev (in ne odtujevanja).« Celo tako se je o tem izrekel Zadevo je gotovo pomembno da družbo proučijo. Izuščit kritični primer, jih politično opredeliti in stanje popraviti.«

Glede (škodljivega) dohodkovnega sistema, ki smo se mu v tem prikazu tako močno posvetili, kaže morda za beležiti, kaj misli o tem (z zgodovinskega stališča) sociolog dr. Jože Gorčar. Le-ta je v Preddvoru med drugim izjavil, da je bil dohodkovni sistem, zgodovinsko gledano, nekoč pozitiven korak, korak s katerim smo se odcepili od birokratskega centraliziranega planiranja. »Toda nihilna stran od takega planiranja,« je rekel diskutant, »je šel v skoraj popolnoma nereguliran trg. Danes je situacija drugačna. Tak nereguliran trg ne more biti izhod. Demokratično družbeno planiranje od spodaj navzgor (od TOZD pa do federacije), to je pravi recept.«

Primož Žagar

Nemočni (foto: Tone Stojko)

Izpoved otrok, ki imajo starše v tujini

Mali ljudje v hudih stiskah

Največ takšnih otrok je v Lendavi, Murski Soboti, Lenartu...

Revija Otrok in družina je skupaj z Zavodom za šolstvo posvala dijake osmih in sedmih razredov osnovnih šol, naj napišejo za revijo svoja doživlja — nastov SONCNE IN SENČNE STRANI MOJEGA OTROŠTVA.

Med vsemi pripovedmi so me najbolj pretresele pripovedi tistih deklet in fantov, katerih starši so odšli za delo v tujino, otroci pa so ostali doma.

Ljudje se odločajo za delo v tujini iz najrazličnejših razlogov, največ zato, da bi si prislužili več, kakor bi si mogli prislužiti doma. Če so sprva odhajali na delo možje in žene, ki niso imeli otrok, je plaz migracijske množice odnesel s seboj tudi očete in tudi matere. Starši odhajajo, otroci pa ostajajo. Pri babici in dedku, pri teti in stricu, pri sosedih, pri prijateljih, pri znanih.

Custvene vezi, ki vežejo starše in otroke, se seveda natrgajo, a tudi pretirajo. To je usodno za otroke, usodno pa je tudi za mater in očeta. Pogledimo, kako je ta mladina doživljala po svoje največje stisko. Prej pa naj povem, kako nam kaže ta problem šolska statistična slika: Največje število otrok, ki ostajajo brez matere in očeta, je seveda prav na tistih področjih, kjer je tudi najvišji odstotek zaposlenih ljudi v tujini. To je Pomurje. V Murski Soboti je 21 odstotkov takšnih otrok, v Lendavi 30 odstotkov, v Ljutomeru 10 odstotkov, v Gornji Radgoni 13 odstotkov, v Lenartu 18 odstotkov in v Ptuj 14 odstotkov, v Ormožu 11 odstotkov in v Ribnici 15 odstotkov.

Največ otrok je doma brez očeta, med njimi je takšnih kar 75 odstotkov in brez matere 11 odstotkov. Med vsimi takšnimi učenci pa je kar 13 odstotkov takšnih, katerih starši so odšli v tujino skupaj. Zanimivo je, da si veliko staršev z otroki ne dopisuje redno. 35 odstotkov teh staršev pisari pisma otrokom le redko, poredkoma jih obiskuje 40 odstotkov staršev, statistika pa tudi govori o 6 odstotkih staršev, ki svojih otrok v domovini tako rekoč ne obiskujejo. Tudi takšni starši so med njimi, seveda redki, ki so se izgubili v svetu, otroci pa so ostali na ramenih občin.

Komaj si lahko predstavljamo, kakšne stiske doživlja tak otrok, otrok, ki spozna, da nima več zaščite in ne ljubezni v starših. Obenem pa spet drugi otrok, sin ali hči, doživlja še pravi čas, to se pravi, ko so med njimi še vedno čustvene vezi pripadnosti, varnosti in ljubezni. Preberimo, kaj pišejo!

Vsega imam na pretek, le mame ne

Zivim s staro mamo in s bratom. Vsega imam na pretek. Samo tistega ne, kar bi najbolj potrebovala. Mamoi! Se ko sem bila čisto majhna, sta odšla oče in mati na delo v Nemčijo. Spominjam se, kako sta se starša po štrinajstinevnem dopustu odpravila nazaj v tujino. Prišel je čas, ko smo se morali splošiti. Z mamo sva si segi v roko, se poljubili in spregovorili tistih ne-

kaj poslovnih besed. Obema so solze zalile oči. Potem sva se razšli. Nekaj minut zatem sem odšla v šolo. Tja sem prišla še vsa objokana.

Ko sem prišla v razred, me je mnogo sošolcev vprašalo, kaj pa ti je. Le s težavo sem povedala, da je odšla mama nazaj v Nemčijo. Potem pa so se mi spet ulile solze, saj nisem mogla prenesti tiste lepe besede: mama.

Večkrat zavidam tistim otrokom, ki imajo mamo doma. Vem, da tisti, ki imajo mamo doma, ne morejo razumeti, koliko pomeni mama. Ampak če jo vidiš trikrat ali štirikrat na leto, ti pomeni veliko več.

Vem, da bo zame najprej dan, ko bom slišala z maminih ust: Tako, zdaj bom pa za vedno ostala doma.

Očka v Švic

Nisem se še dovolj zavedela, ko mi je dal očka roko in odšel v Švico na delo. Ravno sem začela hoditi v šolo, ko je odšel v tujino.

Vedno pogosteje se ga spominjam. Dostikrat bi mi rada kaj povedala, pa mi ni mogoče. Ko pride domov, ima veliko dela, zato nima nič kaj dosti časa ne zame in ne za najin pogovor. Vsevedem se k njemu, rada bi mu odprla srce, on pa odhiti za delom.

To je res, da mi prinese vse, za kar mu pišem, a to mi ne zadostja. Velikokrat ga vprašam, zakaj ne bi ostal kar doma. Skušam me prepričati, da mora nazaj, ker bi rad še kaj več zaslužil. Silno si želim, da očeka ne bi šel več v Švico.

V tujino zaradi nove hiše

Prvih otroških let se bolj malo spominjam. Danes vem, da je bil tisti čas najlepši. Imela sem očeta in mater... Vsi so me imeli radi.

Takrat smo imeli staro, s slamo krito hiško. Kdar je deževalo, je slavnata streha puščala, jaz pa sem jokala, ker je voda kapljala na posteljo. Treba je bilo zgraditi novo hišo. Denarja ni bilo. Oče je moral od doma. Občutila sem prvo bolečino. Rada sem imela očeta, pogrešala sem ga. Kmalu za njim je odšla še mama. Doma sta ostali le stara mama in stariša sestra.

Po dveh letih sta se mama in oče vrnila. Bila sem presrečna. Še danes imam nekaj igrač, ki sem jih takrat dobila. Mislim, da je bil to nepozaben dan moje mladosti.

Oče ima v Nemčiji svojo družino

Mnogo otrok je na svetu, ki nimajo staršev ali imajo samo mamo ali očeta. Takšni otroci imajo malokdaj sončno otroštvo.

Tudi jaz sem brez očeta. Živi v Nemčiji in ima družino. Medve z mamo živiva pri družini, ki je z nama dobra. Imava sobico brez peči. Pozimi me v njej zebe, zato se učim v kuhinji naše gospodinjne.

Vedno sem si goreče želela, da bi videla očeta, čeprav naju je zapustil tako sami.

Pred dvema letoma se mi je želja uresničila. Bilo mi je že enajst let, ko sem ga prvič srečala. Nisem se ga razveselila. Ne vem zakaj. Mogoče zato, ker mi je bil čisto tuj. Mogoče zato, ker ni prišel prej, da bi me videl, spoznal in da bi jaz videla in spoznala njega.

Oče je umrl, mama je v tujini

Kdorkoli me sreča, se mi nasmehne. Zdi se mi, da me imajo vsi radi. Tudi jaz sem vedno nasmejana, prijazna. V razredu sem priljubljena, sošolke občudujejo moje obleke, moje šolske potrebščine. Najbrž mi zavidajo. A ko bi le vedeli, da nosim v srču bolečino in da mi ni treba zavidati. Osamljena sem.

Ze v prvi mladosti sem slišala med očetom in materjo sam prepri. Mati se ni mogla prilagoditi na očetovem domu, oče pa je pil.

Iz preprirov se je rodil pretep. Preprirov ni bilo konca. Oče se je odločil, da gre delat v Maribor. Takrat sem videla, da je žalosten. Povabil me je s seboj, jaz pa sem se stisnila k mami. Domov ni več prišel. Ko smo ga nekoč obiskali, sta se oče in mama spet sprla.

Mama je bila brez denarja, midva z bratom pa sva morala v šolo. Mama je sklenila, da gre v tujino. Z bratom sva onemela. Ostala sva brez očeta in brez matere. Da ne bi prehodila vsak dan do šole dvanajst kilometrov, so se naju usmilihi maminu starši.

Tako je naša družina razpadla. Mama je pisala lepe kartice in pošiljala lepe obleke, oče se nam je le redko oglašil. Nekeč pa je prišlo sporočilo, da je umrl v valovih Drave. Delal je na mostu in padel v motne valove. Bila sem žalostna. Bil je grob, a upala sem, da bo nekoč nehali piti in da bo še dober oče.

Mama je še v tujini. Še vedno sva z bratom pri starih starših. Imava lepe obleke in dovolj hrane, vendar sem žalostna. Ko slišim druge otroke, kako kličo očeta in mater, me stisne pri srcu.

Zakaj se tudi jaz ne morem nasloniti na mamino ramo, se ob njej nasmehjati in razjokati? Zakaj moram vsak dan klicati le stare starše, tete in strice? Kaklo stvari nosim v srču, ki bi jih rada zaupala staršem. Saj mi mama piše in jaz njej, a papirju ni morem zaupati.

Ko nas mama obišče, je lepo, a skoraj nikoli nisva sami. Včasih se mi zdi tuja. Ko pove, da se bo vrnila v tujino, se ne morem več pogovarjati.

Pri sorodnikih sem bila odveč

Ko mi je bilo pet let, sem morala zapustiti dom, kajti oče in mati sta odšla v tujino, midva z bratom pa k sorodnikom.

Jaz sem šla k maminu sestri, brat pa je ostal pri očetovi sestri. Mamina sestra je bila z mano dobra, da sem včasih na svoje starše kar pozabila. Vendar ne za dolgo. Po petih mesecih sem močno zbolela.

Mati se je morala vrniti iz Nemčije in ostala je doma mesec dni. Zaradi velikega domotožja sem se preselila k očetovi sestri, tako da sva bila z bratom skupaj. Vendar je bilo tam vse drugače. Stari oče je pil, vedno so se prepirali, mene pa je vedno zmerjal z grdimi izrazi.

Mati in oče sta prišla v letu trikrat domov in prav tega sem se najbolj veselila. Vedno sem jima šla naproti k avtobusni postaji. Doma sta ostala kak teden, nato pa sta se vrnila.

Takrat mi je bilo po eni strani težko, po drugi pa sem bila vesela. Oče je rad pil in vedno, kadar je bil pijan, je pretopal mater. Zato sem bila rajši, če ga ni bilo doma, ker nisem mogla prenesti, da je pretopal mater. Pri očetovi sestri sem bila dolga tri leta. Potem se je mati vrnila iz Nemčije in ostala je tako dolgo doma, da smo sezidali hišo, je mati odšla nazaj v Nemčijo.

Preselila sem se k drugi očetovi sestri, vendar sem bila tudi tam odveč. Tudi ta teta je zelo rada pila in karkoli se je zgodilo, vsega sem bila vedno kriva jaz. Pri očetovi sestri sem preživela leto in pol. Zatem sem preživela spet eno leto pri stari mami in starem očetu.

Oče me ni objel

Nekaj let očeta nisem poznala. Štiri mesece po materini smrti je prišel bratov in moj oče v Jugoslavijo. Ze dolga leta živi v Nemčiji. Tam se je zaposlil takoj po mojem rojstvu.

Težko sem čakala, ko bom lahko prvič objela svojega očeta. Vsak večer sem zaspala z mislijo nanj. Zelela sem si, da bi me vzel s sabo, da bi živela z njim, saj sem vendar njegov otrok. Toda to so bile samo sanje neizkušene deklice.

Tistega dne se je pred našo hišo ustavil lep avto. Vsi smo vedeli, da se je pripeljal bratov in moj oče. Usuli smo se iz sobe. Z bratom sva stečila do avta, iz katerega je pravičar izstopil debel, plešast starejši mož. Objel je brata in ga dolgo stiskal k sebi. Nepremično sem zrla v ta prizor. Zelela sem si, da bi tudi mene sprejel tako toplo.

Stopila sem k njemu in mu ponudila roko. Hladno me je pogledal in prezrl mojo roko. Mimo mene je pogledal našo sosedo, svojo teto. Sladko se je nasmehjal in jo objel.

Vame je usekala bolečina. Nihče ni opazil, da sem odšla s solzami v očeh. Skrila sem se in dolgo dolgo jokala. To so bile zadnje solze, ki sem jih potečila za očetom.

Moje iluzije o lepem in srečnem življenju z očetom ni več. Grenka resnica je uničila sladke sanje. Nikoli več jih ne bo. Ostalo je samo sovraštvo do očeta, ki je in ni moj oče.

Branka Jurca

Takšnih pisem je prišlo veliko. Njih stiske so bile tako velike, da so si oddahnili, ko so napisali na papir nekemu, nepoznanemu, s katerim se ne bodo nikoli srečali.

Popevke pod drobnogledom

„Zlate“ besede niso zlate

Pisanje besedil popevk je zahtevno delo, ki mu je pri nas le malokdo kos

POP ART je: popularen (namenjen množičnemu občinstvu); minljivo (kratk čas trajajoč); potrošniški (hitro pozabljen); poceni; množično proizvajan; mlad (namenjen mladim); prebrisan; seksi; poln trikov; zaslepljujoč; dober posej...

Zgornjih enajst oznak pop arta je angleški profesor, teoretik Richard Hamilton zapisal že 16. januarja 1957. Kljub temu, da je Hamilton likovnik in da je pisal o likovni umetnosti, lahko prav vse njegove ugotovitve prenesemo na popevke in njihova besedila. Uvajanje, oziroma priznavanje pop arta kot umetnostne zvrsti je predstavljalo in še predstavlja bolj socialno-etični kot estetski problem. Del teoretikov, kritikov in potrošnikov živi v prepričanju, da so oglasi in reklame nepotrebni, da televizija in filmi predstavljajo nižjo raven kulturnega življenja in da so množični okusi ter vrednote večine vredni manj od okusa in vrednot manjšine. Umetnikova dolžnost naj bi bila, da govori v imenu manjšine, elite, in jo s svojimi deli loči, ščiti od večine. Dokler je takšno mnenje precej razširjeno tudi v slovenskem kulturnem prostoru, je popolnoma jasno, da ne more priti do objektivnega vrednotenja pop arta.

Kaj omejuje besedila popevk

Najvažnejša omejitev je dolžina. Povprečna dolžina popevke, izražena časovno, je tri minute, od česar zavzema del tudi samo instrumentalno glasba. V takih izraženo obsega popevka navadno šestnajst taktov refrena in najmanj tolikšno število taktov ostalega besedila. Najpogosteje so besedila popevk sestavljena iz štirih (štirivrstičnih) kitic, katerih oblike so različne. Te kitice se v vokalni interpretaciji tudi različno ponavljajo (ena ali dve kitici kot refren, celotno besedilo, samo zadnja vrstica in podobno).

Poudarki pri petju so različni, čeprav ne popolnoma, od poudarkov pri branju, recitiranju, deklariranju ali skandiranju. Prav zaradi tega se za opremljanje shem, kakršne so v rabi pri razčenjenju besedil popevk, uporabljajo trije znaki za poudarke, ki jih dobi besedilo ob petju. Za poudarjene, srednje poudarjene in ne-poudarjene zloge. Sheme so praktične tudi zato, ker si je lažje zapomniti vizualno kot slušno. Glasba, čeprav povezana z besedami, ima na čutila bolj abstrakten vpliv kot pisana ali govorna beseda, čeprav je tudi povezana z gibanjem in doživljanjem (gledališče), obenem glasba naleti na primitivnejši (ne v slabem pomenu besede); prvinski in tako globlji odziv.

Omejitev je tudi oblika popevke. Popularna melodija je zgrajena po enem izmed malotrvnih vzorcev, kateremu se mora vzorec besedila prilagajati — prilagati.

Pisec besedila mora imeti naraven občutek za glasbo ali pa si ga mora pridobiti z delom in šolanjem. Pisanje besedil za popevke se od pisanja poezije razlikuje nekako tako kot zabavna, pop glasba od klasične. Oblika AABA so prišle v naša besedila iz zahodnih popevk, zato so se tudi besedila morala temu prilagoditi. Le nekatera narodnozabavne melodije in redke popevke so ohranile takšno zunanjo podobo, kakršno imajo ljudske pesmi, predvsem zaradi preproste zgradbe in tekočega ritma. Prvi vtis popevke je ponavadi glasbeni, besedilo začne slediti melodiji šele po uvodu. Med ponovitvijo posameznih kitic, še vednikar pa med ponovitvijo celotnega besedila, je navadno solistični glasbeni vložek. Za konec popevke sta v rabi dva najboljše oblike: dolga nota na vokalni, ali pa tako imenovani »fade out« — ponavljajoča se in počasno izginjajoča zadnja kitica, vrstica ali beseda, ki je ponavadi poanta oz. roma zaključek zadovoljivega klimaksa. Prvi konec se pogosteje uporablja na nastopih (živih interpretacijah), drugi pa pri snemanjih in poznejših mehaničnih reprodukcijah.

Naglaševanje besedila popevke se mora prilagajati glasbenim poudarkom. Kljub temu je mogoče zaslediti v slovenskih zabavnih glasbi precej popevk, katerih naglas je v bolečem razkoraku z glasbenimi poudarki. Idejno je, če glasbeni poudarek pada na besede tvoj, kjer so to poudarjene tudi v govornih, popolnoma nepoudarjenih besedah in zlogov na glasbeni poudarek ne sme pokrivati. Poleg ritmičnih poudarkov se v glasbi ustvarja tudi melodična napetost z višino tonov, melodični naglas torej. Pri višku (klimaksu) se melodija največkrat vzdigne do najvišje note.

Pisec besedila je omejen tudi s postavljanjem vokalov, ki morajo biti na klimaksih — zaradi lažje interpretacije. Barva vokalov je odvisna od vsebine in — včasih — tudi od sposob-

nosti interpretata, ki ga ima pisec lahko v mislih. Široki vokali pa so nedvomno najbolj zaželeni, saj so bolj ekspresivni, naravnost in lahki za petje.

Dobri pisec besedil so redki

Kot sem že nekajkrat omenil, naj bi pisec besedil predvsem zabaval (v širokem smislu). Torej je njegova naloga odrgati ljudi od vsakdanjih dejavnosti in jih pritegniti s svojo umetnostjo. To je tista umetnost, ki izhaja iz davne preteklosti, umetnost, ki so jo gojili ljudski umetniki.

Besedilo popevke, ki je preveč subjektivno, nima pravega odmeva med poslušalci, ker se ne morejo identificirati z njim.

Ce govorimo pri besedilih popevk o zgodbi, je treba omeniti, da zgodba v tem primeru ni mišljena v popolnem literarnem smislu; izraža občutek, smisel za razvoj pripovedi. Poslušalec naj bi z zanimanjem sledil razvoju in čakal na razplet. Ob upoštevanju standardnega obrazca »začetki z nečim presenetljivim in s tem vzbuditi pozornost, nadaljevati od ene ideje k drugi, bolj zanimivi in s tem ohranjati poslušalčovo napetost in pozornost do konca, ki naj bi imel zadovoljujoč in logičen zaključek.« lahko ugotovimo, da med besedili takšnih zgodb ni veliko.

Glasba zavzema večji del poslušalčeve pozornosti, zato mora biti besedilo toliko bolj jasno. Besedila popevk niso poezija in prav zaradi tega v njih ni veliko prostora za »licentio poetice«. Bistvo popularnosti je v tem, da je razumljiva večini ljudi. Besedila popevk morajo biti natančna, zgodovinska in izpovedna. To pa ni lahka naloga in prav zato so dobri pisec besedil pri nas zelo redki. Ce dobro analiziramo njihova dela, z redkimi izjemami posameznih besedil takšnega avtorja pravzaprav ni. Verjetno je vzrok tudi preveč stihističnem in časovno utegnjenem delu. Biti preprost in razumljiv, obenem pa romantičen, čuteč in privlačen v vseh ožkih okvirih, zahteva mnogo znanja, časa in prakse. Besedila pa naj bi vsebovala tudi elemente presenečenja in razburljivosti, bodisi v vsebini, bodisi v načinu pripovedovanja zgodbe.

Nezaželene klčaste in pompozne besede

Kadar gre za množično zabavanje nekega naroda, naj bi besedila popevk govorila o osnovnih vrtilinah; zaupanju, zvestobi, tradicionalni zmagi nad obupom, prizanesljivosti do samega sebe in premagovanju mržnje. Kadar je besedilo varljivo, se to zlahka opazi. Vsebovati mora določeno osebnost, avtorjev pečat.

Pri slikovitosti v besedilih popevk gre predvsem za to, da se mora pisec izogibati nejasnim in preveč splošnim pojmom.

Nesposobnost obvladovanja materinega jezika, predvsem pa patetičen slog pisanja besedil, podobno načinu pisanja cenjenih solzavih romanov, ljubzenskih zgodb in pisem, izdaja avtorja, ki zavestno ali po naključju ustvarja klč. Takšna besedila je moč najti tako v »čisti« zabavni glasbi kot v narodno zabavni glasbi. »Zaloste, »sroca«, »solze«, »ljubezen« in podobni izrazi so bili že tolikokrat uporabljeni in zlorabljeni, da v večini besedil zvenijo bolj neresnično kot resnično in zato klčasto. Nimajo več osnovne ekspresivne moči in občutka, ki naj bi bili strogo osebni, so potemtakem izraženi z besedami, ki imajo zaradi tolikšne in takšne rabe prav tako globok pomen kot, na primer: »Spoštovani tovariš, obveščamo vas, da bo sestanek novega upravnega odbora jutrišnjem!«

Kljub uporabi nekaterih takšnih besed pa je pisec besedila lahko vsemeno inventiven in ekspresiven, saj že s majhnimi podrobnostmi lahko besedilo pomeni.

Kakšno besedišče naj bi torej pisec besedil uporabljal? Kot se je treba izogibati profaniranim, tako se je treba tudi pompoznosti, za popevko preveč »literarno« zvenječim, morda celo preveč »poetičnim« besedam. Naravno, preprosto, človeško — takšno naj bi bilo besedišče popevk. Tisti avtor, ki zna nežno in domiselno uporabljati preproste, domač(n)e besede, bo veliko lažje opravil svoje poslanstvo kot tisti, ki se zavija v zlato.

Saj res, »zlato«. Predvsem pridevnik »zlat« zveni nekako visoko, nedosegljivo, obenem pa izgubi vsakršno takšno ali drugačno vrednost, ker ob njem nehote pomislimo na razne bleščeče poteze ekonomske propagande — »Zlato zrnov«, »Zlata fritata«, »Zlata žilica«, »Zlata klubla«...

Tomaž Domcelj

Občinstvo (foto: Tihomir Pinter)

Premalo znano obdobje hrvaške književnosti in umetnosti

Široko odprti „osiješki krog“

Razkrito gradivo omogoča jasnejše poglede na razvoj hrvaške, slovenske pa tudi srbske „moderne“

Pod naslovom »Doprinos Guida Jenjya in osiješkega kroga hrvaški književnosti in umetnosti« je organizirala pred nekaj dnevi ob sodelovanju tamkajšnje Galerije likovnih umetnosti in »Glasa Slavonije« Skupščina kulturnih delavosti občine Osijek strokovni sestanek; povabila je nanj poleg nekaterih beograjskih, zagrebških, zadržkih in osijeških strokovnjakov, ki se bavijo s tem problemom, tudi pisano iz Slovenije. Namen tega sestanka je bila poglobitev »doganj moderne« z novimi doprinosi osiješkega kroga. Na podlagi raziskovanj omenjenih strokovnjakov so se domaćini temeljito in sistematično lotili dela pri virih in že doslej odkrili bogastvo zakopane gradiva, ki omogoča jasnejše poglede na razvoj hrvaške, slovenske pa tudi srbske »moderne«.

Osiješki krog predstavlja skupina dijakov, kasnejših dunajskih visokosolcev, ki so se od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja razvijali v modernem duhu, stremoč po čim tesnejši povezavi z drugimi ustvarjalnimi Hrvati, Slovenci in Srbi. Radikalna pri tem je bila njihova pogumna odmaknitev od Khuenove madžaronske vlade in odprtost vsej kulturni evropski ustvarjalnosti. S simpatijami zasledujoč pa tudi aktivno posegajo v nastopajočo socialistično vretje, je potemtakem ta skupina združevala nove nacionalne in socialne poglede s stremljenjem po povezavi z družbenokulturnim razvojem Evrope. V tem pogledu je bila sorodna gibanju naših »novostrujarjev«, ki so se z Govékarjem na čelu pričeli uveljavljati od nastopa svojega visokošolskega glasila Vesna (1892—1894) na Dunaju. Le da je bila Govékarjeva skupina tesno usmerjena

v naturalizem in hkrati s tem polemčno nestrpna do naše stilno-idejne preteklosti, medtem ko je osiješka istočasno razvijajoča se skupina ostala široko odprta do vseh stilov in vrednot.

Taka se je pojavila v svojem glasilu Mladost (l. 1896), ki se po širini in pomenu z epizodno Vesno ne dá primerjati, čeprav je po nekaj številkah morala utihniti, medtem ko si je bilo ozko slovensko visokošolsko glasiló nekaj let poprej priborilo kar tri leta življenja.

Mladost je prva jugoslovanska revija, ki skuša v modernem duhu združevati vse naše napredne književne poglede na miselnost in slog. Odprta je ne le pomembnejšim svetovnim književnikom, marveč tudi likovnim umetnikom in teatru. Njeno kvaliteto velja presojati po hotenju, ki ga odkriva tudi neobjavljeno gradivo s prekinjenimi številkami in z evropsko razsežno korespondenco. Prispevek Slovenecv (Govékarjeva novostrujarjskega kluba »radikalnih realistov«) je v glavnem obdelan (Cankar z novostrujarjskim klubom pri »Mladosti«, Slavistična revija 1969) in nakazuje, kako se je prav s prekinitvijo tega skupnega glasila razvilo tudi novostrujarjski klub in se še isto leto izluščil v ožjo, umetniško prečiščeno »moderno« (Cankar, Zupancič, Kette, Murn).

Skoraj neznan slikar Jeny

Kako so se v hrvaškem gibanju izčiščale podobne moderne ideje od drobnih srednješolskih glasil (Nove nade) preko Mladosti in drugega številnega časopisa, ki se zlasti sprva v večji meri povezuje z zastopniki naše generacije »sedemdesetletnikov« (Govékarja, Cankarja), je predmet študija omenjenih strokovnjakov, ki jih poleg doslej že obdelane gradiva čaka še enako temeljita ideološko-estetska analiza.

Dosedanji napor osijeških strokovnjakov (slavista S. Marijanovića in likovnika Otona Svajcra) odkrivajo pomembno poglobitev teh vezi. Ena pravih realizacij njihovih uspehov je retrospektivna razstava Guida Jenjya (1875—1952), doslej skoraj neznanega skritega osiješkega slikarja, ki mu je bilo mogoče v zadnjem času trudoma rešiti že okrog 130 olj, akvarelov in risb. Najboljše Jenyjevo delo je vsaj doslej že izgubljeno, ker je bilo med zadnjo vojno razgrabljeno in razsutó do Amerike; okrog 80 del, ki je osiješka narodna galerija od njih doslej poznala komaj troje, pa na sedanji razstavi kljub temu priča o pomembni slikarjevi nadarjenosti. Ze prve ohranjene slike sedemdesetletnega srednješolca kažejo dovršenega portretista in krajinarja, ki bi si bil ob večjem razumevanju merodajnih sodobnikov med hrvaškimi slikarji lahko priboril eno prvih mest. Ker pa je bil brez vsakršnih sredstev in mu je njegova nacionalna in socialistična usmerjenost onemogočala profesionalno delo in študij, se je bil kot najodličnejši osiješki dijak in matematik prisiljen posvetiti matematiki in opisni geometriji, kar ga je poklonilo bolj ali manj vezalo do konca. Portretiranju in krajinarstvu pa se do smrti ni odrekel in je zlasti v poslednjem ostal zvest in timernu razvoju lastnega nagrnjenja. Ker pa je bil dvojná natura, ki se je z družbenim ognjem gnala za pravilno gnotno in kulturno osvobodilno proletariata, hkrati pa za moderno poduhovljenost umetnosti, ga je prvo koder drugo po težkih bojih in preizkušnjah poznalo v osamljenosti. Tako je ob številnih ekspresionističnih stilnih premikih našega stoletja ostal realist, zajet v impresionizem in pointilizem, ki se je vanj prikopal po prelomu stoletja. Zdi se, da je njegova zagnanost odtelet popuščala, čeprav je njegova intima likovna izpoved v naslednjih desetletjih rastla in se svojevtrno razvijala.

Njegova nadpovprečna družbenopolitična razbranost in ustvarjalna nadarjenost, ki se je navidez uveljavlja-

la zlasti esejistično, kritično in polemično, pa tudi njegov pogled na življenje in umetnost močno spominjata na Cankarja, vendar je likovno večje, literarno pa manjše razsežnosti.

Kakor je videti, se je bil v največji meri razgibal z Mladostjo, ki je ob sodelovanju walter-ega Dušana Plavšica v največji meri plod njegovih organizacijskih prizadevanj in idejno-estetskih pobud.

Neodkrita Jenyjeva korespondenca s Cankarjem

Morda se je bil Jeny kasneje zlo-mil, kar se Cankar nikdar ni. Njegova tragedija še ni do kraja raziskana. Obsežna avtobiografija, ki bi o tem kaj povedala, v celoti najbrž le ni izgubljena; slavistova prizadevanost jo lušči iz fragmentov, kakor s precizno vztrajnostjo odkriva tudi številne psevdonimno in anonimno pisčeve zakamufiranosti. Morda se mu nekod po-sreči odkriti tudi Jenyjevo korespondenco s Cankarjem, ki o njej kljub javni opozoritvi (Branko Magarašević, Narodni list 24. jul. 1952) doslej ni sledu.

Tako se ob prizadevanosti hrvaške slavistike odpirajo nove perspektive za proučevanje slovenske, ne brez študijske povezave z odločujočimi Slovenci: merodajni osiješki slavist prof. Stanislav Marijanović, osrednji referent in organizator omenjenega sestanka, s ponosom naglašá tudi slovensko zagrebško šolo univerzitetnega profesorja dr. Frana Petreca. Osiješki sestanek pa v zvezi z navzočimi in v bolezensko ter službeno zadržanimi, vendar soter udeleženi z referati odpira novo problematiko »moderne«, ki postaja ob medsebojni pomoči enako plodna, kot je bilo medsebojno doslej še ne do kraja preverjeno sodelovanje naših »modernističnih« ustvarjalcev.

Marja Boršnik

Glosa

Belo in črno

Iskrice ob „Samotnem jezdecu“ Jožeta Javorška

Vse, kar ga doleti, je zaznamovano s pečatom izjemnosti. Je bodisi izjemno razburljivo, izjemno zanimivo, izjemno prijetno, izjemno dobro, izjemno škodljivo ali pa izjemno pomembno, izjemno zapleteno, izjemno globoko in široko (najbrž tudi visoko) ter izjemno nujno.

Marsikaj ga kajpak izjemno moti. (Kaj ga ne bi!)

Pozna izjemno žaljive trditve in izjemno resnične. Pa izjemno čiste osebnosti, izjemne poštenosti in izjemne ljubeznivosti, s katerimi se — jasno — izjemno dobro ujema. Občinstva,

v katera zahaja, niso le izbrana, ampak izjemno izbrana. Odoča se za izjemno pametno, tudi ko besede tečejo z izjemno hitrico. Preveča ga — ko ga preveča — izjemna ljubezen do morja, da o izjemno lepih jutrih ni ne govorimo, saj gre za znane večne banalnosti oziroma banalne vednosti, kot jih imenuje Borges. — (Pa smem citirati Borgesa, ali so svetovni pisci še vedno pod zaporo oziroma Javorškov monopol?)

Dalje: Javoršek se srečuje le z ljudmi izjemne pozornosti in izjemne potrpežljivosti, iz izjemno dragocene

snovi in izjemno zbrane energije, z izjemno delovno nabitostjo in izjemno osredotočenostjo, včasih pa celo z izjemno in zares izvirno komunistično zavestjo. Skratka, s samimi izjemnimi človeškimi primerki (beri unikati), s katerimi — samo po sebi umevno — ni težko navezati izjemno plodonosne stike in urediti izjemna sožitja in tako dalje. (Nota bene: Tudi ko ponevedoma naleti na sumljive tipe in na več kot žalostne figure, gre najčesteje za izjemno sumljive človeške larve in prikazni, ki so bodisi svetovno zabitel ali vesoljsko zakrnjene.)

Pa kaj se Javoršek nikoli — prav nikoli — ne soočá z navadnimi in revni in godokli?

Nikoli, prav nikoli se ne sestane z ljudmi navadnih vrtilin in navadne podlosti?

Zakaj pa potem ne pride kdaj v Sežano, ki je — če se smem tako prostodušno izraziti — nekakšno zbirališče in legio splošnosti in navadnosti?

Domnevam, da bi bila Sežana zanj, ki je z izjemnostjo brčkone že saturiran — saj se je je, orkaduš, že počeno našokal — bolj kot Zupancič žganecv na predvečer svoje smrti! — pravo, veliko, izredno, oprostite, izjemno doživljel!

Jolka Milič

Četrto stoletje SEV

Nasprotujemo vsem zunanjim in notranjim pritiskom

Ekonomski politika mora upoštevati realnosti v evropskem prostoru

Izhajajoč iz načela o enotnosti zunanje in notranje politike in doslednega uresničevanja politike nevrščnosti pri razvijanju ekonomskih stikov s tujino nasprotujemo vsem zunanjim in notranjim pritiskom, ki bi nas pripeljali v politično-ekonomsko izolacijo, kakor tudi pritiskom in navetom o nujnosti našega sodelovanja v gospodarskem združenju. Realnost zahteva, da upoštevamo polarizacijo evropskega gospodarstva in obstoj blokovskih skupnosti EGS in SEV.

Ekonomski politika mora upoštevati realnosti v evropskem prostoru, zagotoviti našim gospodarskim organizacijam optimalne pogoje za njihovo sodelovanje v specializaciji proizvodnje, v industrijski kooperaciji, v skupnih naložbah kapitala, v blagovni menjavi itd. To velja tudi za gospodarske organizacije, ki morajo razvijati aktivnejše dejavnosti zaradi omejenih procesov v evropskem prostoru. Prav tako zahteva ekonomska politika pospeševanje vseh oblik in ravni združevanja znotraj jugoslovanskega gospodarstva, če si želimo zagotoviti enakopraven položaj z monopolnimi strukturami na kapitalističnih tržiščih in v prostoru SEV. Osvoboditi moramo sodobne oblike večstranskega vključevanja v evropske procese, hkrati pa negovati dvostranske stike in mehanizme.

Naš sistem samoupravljanja omogoča najširše pobude delovnih ljudi in gospodarskih organizacij in to ne samo pri reševanju splošnih problemov, ampak zlasti pri oblikovanju in uresničevanju dolgoročnih konceptov o naši vključitvi v mednarodno delitev dela. Za slovensko gospodarstvo je vse pomembnejše racionalno vključevanje v integracijske procese, to pa zahteva skrbno načrtovanje, kar ne more biti prepuščeno gospodarskim organizacijam, temveč morajo družbenopolitični dejavniki zagotoviti ustrezne pogoje. Razvijanje proizvodno-financijskega sodelovanja s prostoro SEV pomeni izjemno možnost za naše vključevanje v mednarodno delitev dela; gre za utrditev institucionalnih okvirov, ki naj zagotovijo novo dinamiko in nove razsežnosti. Seveda so razlike med našim samoupravnim družbeno-ekonomskim sistemom in sistemom administrativnega socializma.

Internacionalizacija gospodarstva zahteva hkrati pospeševanje notranje in mednarodne kooperacije in združevanja; ta procesa sta medsebojno pogojena. Nosilci razvijanja kooperacijskih stikov s partnerji v članicah SEV so organizacije združenega dela, ki se ravna po načelu dohodka in v skladu s predpisi našega zunanjetrgovskega in deviznega režima. Na prostoru SEV pa delujejo podjetja po načelu centraliziranega načrtovanja in državnega zunanjetrgovskega monopola s sistemom določanja zmanjšanih in notranjih cen. Tam imajo specializirane organizacije kooperacijske stike, so pa pod neposrednim nadzorom ministrstva za zunanjo trgovino in drugih resorjev. Stalno bilanciranje blagovne menjave moti hitrejši razvoj kooperacijskih stikov.

Krepimo sodelovanje s prostorom SEV

Tudi klirinški plačilni promet ovira razvoj tovornega poslovanja. Uvedba bančnih konvencij v plačilom v konvertibilnih valutah za Madžarsko, CSSR, Bolgarijo, Romunijo in Poljsko je sicer skromen korak k uvedbi ustreznega režima s konvertibilnim plačilnim prometom, a je še dala ugodne rezultate za financiranje skupnih akcij in poslovnega sodelovanja. Upravičena je zahteva naših organizacij združenega dela, da bi blagovna menjava v okviru kooperacijskega sodelovanja obračunavali dolgoročno in ne po enoletnih blagovnih listah. Proizvodno finančno kooperacijo v SEV hromi disparitetni devizni tečaj, ki ni diferenciran samo z gledišča izvoz-uvoz, ampak tudi za posamezne kategorije proizvodov. Bilo bi nujno proučiti vse oblike pospeševanja kooperacijskega poslovanja. Od 368 pogodb o industrijskem in tehničnem sodelovanju smo jih sklenili le 50 s partnerji v članicah SEV, med 69 pogodbami o skupnih naložbah tujega kapitala pa so samo 3 s partnerji iz SEV.

Resolucija o gospodarskih stikih Slovenije s tujino, sprejeta decembra 1973, poudarja nujnost krepitve vseh oblik ekonomskega sodelovanja s prostorom SEV. Lani se je izvoz v prostor SEV povečal za 14 %, medtem ko se je skupni izvoz Slovenije povečal za 30 %; ustreznost podatka za izvoz sta 16 % in 46 %. S tem je delež SEV v slovenski menjavi občutno zmanjšal, in sicer v izvozu 25 na 21,9 % in v uvozu z 18,1 na 14,6 %; zlasti zlasta naš izvoz v DR Nemčijo in Madžarsko ter uvoz iz Madžarske in Bolgarije.

V slovenskem uvozu je Sovjetska zveza na šestem mestu, CSSR na sedmem in DR Nemčija na desetem mestu, v izvozu pa Šovjetska zveza na četrtem, Poljska na sedmem, CSSR na osmem in DR Nemčija na devetem mestu. Slovenske gospodarstvo mora pri krepitvi izvoznih in kooperacijskih stikov upoštevati, da nam SEV zagotavlja večji del pomembnejših surovin in repro materiala: 100 % uvoza antracita, črnega premoga, naftnih derivatov, sintetičnega karkasa, 70 % kalijevih gnojil, 54 % uvoženih proizvodov črne metalurgije, 50 % premoga za koksiranje, 30 % cementa; poleg tega pa povečanje cen energije in surovin na območju SEV ne bo tako občutno kot na drugih tržiščih. Krepitev ekonomskih stikov s SEV zagotavlja večjo stabilnost naše menjave s tujino in zmanjšuje negativne posledice naraščanja cen in inflacijskih gibanj na kapitalističnem tržišču.

Lani smo izvozili v državo SEV za 16.672 milij. din (32,3 % našega skupnega izvoza), uvozili pa za 18.699 milij. din (24,4 % našega skupnega uvoza). V letošnjem prvem četrtletju smo izvozili v državo SEV za 5.119 milij. din (33,2 %), uvozili pa za 5.918 milij. din (21,2 %); to pomeni, da se zmanjšuje delež članic SEV v našem skupnem uvozu. Podobno velja tudi za slovensko gospodarstvo; lani smo izvozili iz Slovenije v članice SEV za 2.085 milij. din (33,3 %), uvozili pa za 2.300 milij. din (36,1 %).

Proizvodno zmogljivosti in tržišča članice SEV postajajo čedalje pomembnejši dejavniki za uresničevanje naših

razvojnih programov in resolucije o ekonomski politiki za letoš. Z uresničevanjem kompleksnega programa o integraciji gospodarstev članic SEV postaja vse nujnejše uvajanje takšnih oblik medsebojnega sodelovanja, ki ne bodo temeljele na dvostranskih sporazumih, ampak bodo zajele ves gospodarski prostor SEV. Pomembno vlogo pri tem imata obe stranki, in sicer Mednarodna investicijska banka, ustanovljena leta 1963 in Mednarodna investicijska banka, ustanovljena leta 1970. Krepitev poslovnih stikov prek teh dveh bank je pogoj za uresničitev programa o večjem deležu socialističnih držav v naših gospodarskih odnosih s tujino.

Prehajanje na sodobnejši konvertibilni režim

Z večino članic SEV velja še vedno klirinški režim plačilnega prometa, čeprav že dalj časa priporočamo postopno prehajanje na sodobnejši konvertibilni režim. Z Madžarsko je že uveden konvertibilni režim v celoti, s CSSR, Poljsko, Romunijo in Bolgarijo pa samo za kooperacijske posle, ki jih kreditirajo konzorcijske banke. V plačilnem prometu med članicami SEV je do leta 1954 veljalo dvostransko klirinško obračunavanje. Sporazum o multilateralnem kliringu iz leta 1957 je zadelval le nekatere poslovne operacije. Z ustanovitvijo Mednarodne

banke za ekonomsko sodelovanje — MBES — je prišlo do uvedbe večstranskega klirina, ki še vedno temelji na izravnavanju dvostranskih klirinških obračunov, vendar uvaja pomembne olajšave v plačilnem prometu. To posebej velja za uvedbo transferabilnega prevodnega rublja, ki je neke vrste kolektivna valuta in katerega pariteta je bila 0,987412 g čistega zlata.

Transferabilni rubelj je obračunski enota, s katero se obračunava vrednosti vseh blagovnih in plačilnih operacij v večstranskem klirinškem prometu. Pariteta vrednost transferabilnega rublja glede na vrednosti nacionalnih valut ne temelji na zlato, ampak na dogovorjenih kurzih oziroma koeficientih nacionalnih valut do transferabilnega rublja in medsebojno.

Z uresničevanjem kompleksnega programa se bo krepil tako večstranski režim klirinškega plačilnega prometa kakor tudi vpliv obeh bank; to velja tudi za krepitev jugoslovanskih ekonomskih stikov s prostorom SEV. Naše poslovne banke morajo doobroba proučiti nove možnosti, ki jih prinaša uvajanje večstranskega klirinškega plačilnega prometa, vsevse vključitev v monetarni sistem prevodnega rublja. Upoštevati moramo razlike med centraliziranim planskim gospodarjenjem in prostoru SEV z zunanjetrgovskim monopolem in našim sistemom tržnega načrtovanja, kar onemogoča integralno vključitev Jugoslavije v sistem trgovine in plačanja s socialističnimi državami vzhodne Evrope prek prevodnega rublja.

Težavo pomeni tudi vztrajanje članic SEV in njihovega obračunskega plačilnega centra pri obveznem izravnavanju zunanjetrgovinske bilance, kar je pogoj za vključitev v večstranski plačilni promet prek prevodnega rublja. To ustreza centraliziranemu sistemu članic SEV, kjer država določa izvozne in uvozne kontingente za vsak proizvod, medtem ko pri nas odločajo o tem gospodarske organizacije. Celo naše blagovne liste, ki jih vsako leto oziroma za petletno obdobje sklepamo s socialističnimi državami vzhodne Evrope — državni protokoli — niso obvezne za naše organizacije združenega dela, temveč so le indikativne. Posledica tega je presežek oziroma primanjkljaj v trgovinski bilanci s posameznimi državami SEV.

Problem je tudi režim kontraktnih cen, ki jih določa SEV za obračun prevodni rubelj, kar je za naše gospodarske organizacije pogosto velika ovira za sklenitev pogodb. Te cene se razlikujejo od cen na svetovnem tržišču, niso pa identične s klirinškimi cenami, kar pomeni, da bi pravzaprav morali imeti v našem zunanjetrgovskem in deviznem sistemu poleg konvertibilnega in klirinškega režima še režim, ki bi veljal za območje kontraktnih cen prek prevodnega rublja.

To pa ne pomeni, da ne bi mogli bolj izrabiti možnosti, ki jih daje uvajanje večstranskega klirinškega režima prek prevodnega rublja; naše gospodarske organizacije, gospodarske zbornice in banke morajo pokazati več prožnosti in dobre volje ter se spo-

prijeti s problemi, ki jih postavlja tuje tržišče, namesto da trmasto vztrajamo pri klirinškem trgovanju. Obstojne razne možnosti za posamične tako blagovne kot neblagovne transakcije prek transferabilnega rublja, kar ne zahteva popolne vključitve v njegov režim. V bistvu gre v takšnem primeru za neko vrsto kompenzacijskih poslov, sklenjenih po posebnem režimu kontraktnih cen in s plačilom prek prevodnega rublja.

MBES se zanima za posle v konvertibilnih valutah z našimi bankami. Zagrebška gospodarska banka, Beograjska banka in Reška banka še imajo z njo poslovne stike. Tudi naša Narodna banka se zanima za ureditev plačilnega prometa, zlasti kooperacijskih poslov z MBES.

MIB in jugoslovanski projekti

Za nas je čedalje pomembnejša tudi dejavnost Mednarodne investicijske banke — MIB. Kakor MBES je tudi MIB pravna oseba in članice so lahko samo države. Za svoje obveznosti odgovarja v mejah lastnega premoženja; ne odgovarja za obveznosti članic kakor tudi le-te ne odgovarjajo za obveznosti banke. Kot v MBES je tudi v MIB najvišji organ predstavništva svet, ki ga sestavljajo predstavniki članic, delegirajo pa jih vlade teh držav. Vsaka članica ima v svetu samo en glas, ne glede na svojo vlogo v ustanovitvenem kapitalu banke. Soglasne odločitve so obvezne za načelna statutarna vprašanja, kakor so razpis bančnih posojil, sprejem novih članic, sprememba statuta itd. Operativne odločitve, vsevse odbornice investicijskih posojil, sprejema svet s kvalificirano večino. Izvršni organ bančnega sveta je uprava; njen predsednik in trije namestniki so voljeni na pet let. Banka daje srednjeročne kredite do pet let in dolgoročne investicijske kredite do 15 let; obrestna mera se giblje od 4 do 6 %, odvisno od povračilnega roka.

V prostoru SEV se krepit nastajanje mednarodnih organizacij, prek katerih povezuje SEV vsa gospodarstva tega prostora; to je še zlasti pomembno za skupno graditev cele vrste objektov, ki so potrebni vsem ali večini članic SEV. Tudi Jugoslavija se zanima za sodelovanje v nekaterih od teh projektov, enako velja za sodelovanje naše proizvodnje pri graditvi teh objektov. Septembra lani so se predstavniki naših bank in gospodarskih organizacij v Moskvi pogovarjali z vodstvi obeh bank o možnosti tesnejšega sodelovanja; oktobra in novembra je bil v Jugoslaviji predsednik uprave Mednarodne investicijske banke V. Rojbov.

MIB je pripravljena finančno sodelovati pri graditvi pomembnih objektov v Jugoslaviji, katerih proizvodnjo zajema njen kompleksni program; pripravljena je financirati tudi nekatere projekte, ki bi bili namenjeni le našemu gospodarstvu. Tudi pogovori s predsednikom uprave Mednarodne banke za ekonomsko sodelovanje Nazarinom so bili uspešni in so predvideli razširitev medsebojnega sodelovanja zlasti v plačilnem prometu za redno blagovno menjavo. Problem so še vedno različne ravni in režimi določanja cen.

Naše gospodarstvo mora posvetiti več pozornosti programu porabe investicijskega kredita — 540 milijonov dolarjev; za to je potrebna nova pravočasna priprava projektov in dokumentacije; pri porabi kredita namreč precej kasnimo. Spremembe klirinškega režima znotraj SEV so pomembne za naše sodelovanje; to velja tudi za uvajanje večstranskega bilanciranja zlasti pri sklepanju srednjeročnih sporazumov; proučiti moramo posledice ponovnih revizij valut članic SEV na rentabilnost poslovanja — preveč je pragmatizma. Opustiti moramo brezobzorno kreditiranje razvijajočih držav SEV, ker premo uvozimo in imamo še vedno presežek v večini dvostranskih obračunov. Pročititi moramo posledice politike cen Sovjetske zveze glede surovin, ki spremljajo gibanja na kapitalističnem trgu in pravočasno ukrepati pri oblikovanju naših cen, prav tako glede bilanciranja blagovne menjave.

Postopno se menja struktura blagovne menjave zaradi vse večjega pomena surovin na svetovnem trgu. Pročititi moramo posledice uvajanja kolektivne valute znotraj SEV in možnosti, ki se nam ponujajo. Premalo smo storili, da bi proste zmogljivosti naše proizvodnje izrabili v sodelovanju in partnerstvu iz SEV. Prizadevati si moramo za naše sodelovanje v vseh mehanizmi meddržavnih komitetih z državami SEV, ki so pomembni za naše gospodarstvo; uresničiti moramo družbeni dogovor o poslovanju naših gospodarskih organizacij v prostoru SEV glede na zunanjetrgovinski monopol v članicah te skupnosti. Proučiti moramo posledice stikov med SEV in EGS tako za naše sodelovanje z obema skupnostima kakor tudi za prihodnje dvostranske odnose z obema stranema.

Božo Mašanović

Stane Pavlič

Razmišljanje ob nafti

Nova pot do dobičkov

Naftne države bodo tudi v prihodnje želele povečati svoje dohodke

Potem ko so dežele izvoznice nafte (OPEC) na svojem ekvadorskem sestanku sklenile, da v naslednjih treh mesecih ne bodo povečale cene nafte, se v naftnih kuloarjih po svetu vrstijo številna razmišljanja na temo, kako se bo v prihodnje — tudi dolgoročno — gibala cena črnega zlata.

Nafta je namreč še za nekaj let prvi energetski vir, pa tudi tedaj, ko jo bodo zamenjali z drugimi viri, bo obdržala svojo vrednost, saj je nadvse primarna za izdelavo proteinov ter nekaterih drugih derivatov z visoko stopnjo obdelave.

Ali bodo torej naftne države nadaljevale s povečevanjem cen nafte? K odgovoru na to vprašanje lahko pridemo le zlagoma, zato najprej preglejmo sedanje dogajanje v teh deželah. Letos bodo izvoznice nafte s prodajo črnega zlata zaslužile po predračunih okoli 115 milijard dolarjev, ali približno dvakrat več kot lani in dvakrat več, kot lahko z ozirom na svoje gospodarstvo investirajo doma. Tajni pa je potrebno pripomniti, da je to le skupna ocena, ki se izniči, kakor hitro pogledamo posamezne izvoznice. Nekateri med njimi, denimo emirati ob Perzijskem zalivu, Kuvajt, Saudska Arabija, Iran, vseh sredstev nikakor ne bodo mogli porabiti doma, ker je pač njihovo gospodarstvo premajhno, da bi vsrkalo tolikšna sredstva.

Zato bodo presežek denarja porabili v različne namene. Sem sodi izdelava dolgoročnega načrta razvoja, nato investicije v druge arabske dežele, ki nimajo zadostnih sredstev za naložbe (recimo Egipt, Sirija, Sudan, Tunizija, Maroko, Jordanija, oba Jemena). Na naslednje mesto pridejo naložbe v afriške dežele, ki jim močno primanjkuje kapitala, poleg tega pa so v nedavnem bližnjem obdobju spopadli skoraj enoglasno podpre boj arabskih ljudstev in so takšne investicije tudi proučilo ter začel podnejšega sodelovanja med tema velikima skupinama držav.

Drugačna strategija

Preostanek izkupička za nafto pa bodo dali na voljo mednarodnim finančnim organizacijam, tako tistim,

ki dajejo posojila za dežele v razvoju, kot tistim, ki dobili kapital posojajo na mednarodnem tržišču denarja. Nekaj sredstev bodo namenili tudi nakupu nepremičnin ter za vlaganje v industrijska podjetja, vse v razvitih državah. Druga skupina naftnih držav (Libija, Irak, Alžirija, Indonezija, Venezuela, Peru, Nigerija ter Ekvador), ki sestavljajo večji del organizacije OPEC ne namo da ne bo porabila vseh dohodkov, dobjenih za prodano nafto, pač pa bo sprlo velikih razvojnih načrtov potrebovala še več sredstev. In prav tu po mnenju nekaterih poznavalcev tiči nevarnost za novo povečanje cen nafte. Dokaz za to je žolčna razprava na sestanku v Quitu, med iraškimi in saudskimi naftnim ministrom.

Nacionalizacija naprav

Prav v tem pa tiči način, s pomočjo katerega kamijo naftne države v prihodnje aktivneje posegati v delitev dobička ob prodaji svoje nafte in derivatov. Med bistvene premike sodi nacionalizacija črpalnih naprav. To se bilo še pred leti skoraj popolnoma v lasti tujih družb, delež leten pa se je kmalu pričel zmanjševati. Naftne pravice so večidel nacionalizirali v Libiji, Iraku, Alžiriji, Perulu, Iranu, pred tedaj pa tudi v Venezueli in Kuvajtu (60 odstotkov), medtem ko imajo države naftne družbe v ostalih deželah proizvajalcah prav tako močne položaje in ni izključeno, da ne bi prišlo v prihodnje do novih nacionalizacij. Tako bo del dobičkov, ki je doslej neovirano odhajal na tujce, ostal v deželi, ne glede na to, ali je naftna država povsem državna, ali pa so lastniki delnič domačini.

Postopno prevzemanje naftnih naprav tujih družb je namreč precej bolj priporočljivo, in sicer iz dveh razlogov. Prvič, neposredno povečanje sedanjih pristojbin, ki jih plačujejo naftne družbe, ne bi bilo nič drugega kot posredna podražitev nafte, ker bi naftne družbe višjo ceno prevrgle na porabnike nafte, ki pa bi povečane izdatke gotovo znali izrabiti za politični ali gospodarski pritisk na naftne izvoznice. In drugič, podraževanje lahko precej poveča naftne dohodke. Črna zlato namreč daje Libiji, Saudski Arabiji, Kuvajtu ter emiratom več kot 99

odstotkov vseh dohodkov od izvoza, Iranu, Iraku in Venezueli 95 odstotkov, Nigeriji in Alžiriji več kot 80 odstotkov, Indoneziji pa več kot polovico celotnega izkupička od izvoza.

Nafta iz premoga

Naslednja praznina, ki je naftne države v preteklosti niso izrabile, je predelava. Doslej so gradili rafinerije le za lastne potrebe, začenjajo pa povečevati zmogljivosti in hkrati pripravljajo načrte za gradnjo velikih predelovalnic, tako da bo, v daljšem obdobju, večina nafte iz dežel izvoznice prišla v skladišča porabnik v predelani obliki. Tako se cena derivatov bržčas ne bo bistveno spremenila, dohodki naftnih držav pa se bodo krepko povečali.

V prizadevanja za boljši izkoristek se vključujejo tudi načrti za gradnjo velikega tankerskega ladjevja. Prav čudna pota naftnega prevoznništva so kriva, da naftnim državam ni uspelo do konca izpeljati zamisli o naftni blokadi ZDA in nekaterih drugih držav, ki so v času bližnjem vojne podpirale Izrael. Poleg tega pa bo prevoznništvo, posebno v času, ko bodo nafto prevažali supertankerji z več kot 250.000 tonami nosilnosti — ti ne bodo mogli pluti skozi Sueški prekop — precej dobičkonosno podjetništvo.

Vseh opisanih zamisli gotovo ne bodo mogli izpeljati v krajšem časovnem obdobju, to pa sprlo sedanjih dohodkov tudi ni potrebno. Toda milionske denarje, ki jih države v daljnji prihodnosti, torej v čas, ko se bodo zahteva po naložbah povečale in ko sedanji dohodki ne bodo zadostovali za investicijske načrte. Najbolj oddaljena je zamisel o graditvi predelovalnic za visoko stopnjo derivatov. Nafta bodo v prihodnje čedalje manj uporabljali za gretje, pogon strojev, za gorivo prometnih sredstev in podobno. Zamenjali jo bodo z drugimi viri energije, povsem resno pa se ukvarjajo z zamislijo, ki je bila še pred leti nezasišano draga. Nafto bi lahko pridobili tudi iz premoga, katerega zaloge so še izredno velike. Sedanja cena 11,65 dolarjev za sodček je namreč morda ravno na meji, ko je vredno razmisлити o pridobivanju nafte iz premoga.

Kaj se dogaja v Angoli

Zarota proti MPLA

V Kinshasi poskušajo s pomočjo Holdena Roberta in Jorgeja Simbe onemogočiti revolucionarno vodstvo gibanja

Ce bi do vojaškega prevrata na Portugalskem prišlo dve leti prej, bi imela časna vlada v Lisbonu tudi v Angoli samo enega kvalificiranega so-govornika, kakor je to v Mozambiku (Frelimo) in v Gvineji-Bissau (PAIGC), sedaj pa lahko taktizira med tremi. To je en element v stvarnosti dekolonizacijskega procesa, ki je najbolj zapleten in težaven prav v Angoli, kamor se utegne v prihodnjih letih premakniti težišče dogajanja v črni Africi.

Drug element te, v sedanjem trenutku neobetavne stvarnosti pa je strnjen v oceni nekoga diplomata v Dar es Salaamu, ki je pred desetimi meseci, ko so se ostro začrtali prvi obrisi krize v MPLA, dramatično napovedal: »Samo dve afriški deželi, Alžirija in Tanzanija, ter samo dva ugledna voditelja, Bumedien in Njerere v tem trenutku lahko rešita Organizacijo afriške enotnosti in Afriko pred sramoto nove državljanske vojne, tokrat v Angoli...«

V tem je doberšen del razlogov za vso zapletenost »angolskega primera«, ki seveda ni samo angolski, niti portugalsko-angolski, marveč vodijo niti te zapletenosti tako v obrobne afriške dežele in preko njih v globalne strateške račune in kombinacije, o katerih odločajo na elektronskih računalniških razrešene politične in gospodarske enačbe.

Tri osvobodilna gibanja

»Se pred dvema letoma bi bil problem Angole enostavnejši...« če povzamemo, uvodno misel. Revolucionarno gibanje za nacionalno osvoboditev Angole (MPLA) je bilo kljub obstoju Roberta Holdena Fronte za nacionalno osvoboditev Angole (FNLA) najbolj reprezentativno politično gibanje v Angoli, z jasnimi in modernimi koncepti, briljantnimi politiki in širokim ljudskim soglasjem.

Prvi obrisi zarote proti MPLA so bili zaznani julija 1972, vendar je takrat malokdo iz vodstva MPLA vedel, za kaj pravzaprav gre. In vendar je šlo za bistveno stvar: onemogočiti revolucionarno politično vodstvo gibanja, gibanje samo pa usmeriti v drugo smer. V katero, bo postalo razvidno iz nadaljnje razpeta. Na udaru je bila politična elita gibanja, ki so jo zaradi v gibanju samem predstavljeni imenovali »mešanski intelektualci«.

Ko se je spletko začela razpletati, je legalno izvoljeno vodstvo gibanja sklenilo aretirati glavnega kovarja Daniela Chipenda, člana vodstva MPLA. In ta je aprila lani pobegnil v Lusako... Samo razsodnost vodstva gibanja gre zaslugi, da že takrat ni prišlo do krvavih obračunov znotraj gibanja.

Bilo je 1. novembra lani, ko je bilo v ankarskem uradnem listu objavljeno, da bodo turške raziskovalne ladje začele iskati nafto v Egejskem morju. Objava v uradnem listu je bila tudi začetek napovednega spora med Grčijo in Turčijo, spora, ki ima vroča in hladna obdobja: izmenjavajo uradnih not med vladama, izbruhni v tisku, grozeči in pomirljivi govori politikov, premiki vojaških enot in lažji, predlogi za pogajanja, pa spet manevari oboroženih sil. Na obeh straneh seveda trdijo, da imajo prav, najprej naj bi šlo samo za nafto in omejske vode, potem pa še za kaj več, na primer za ozemeljske zahteve itd.

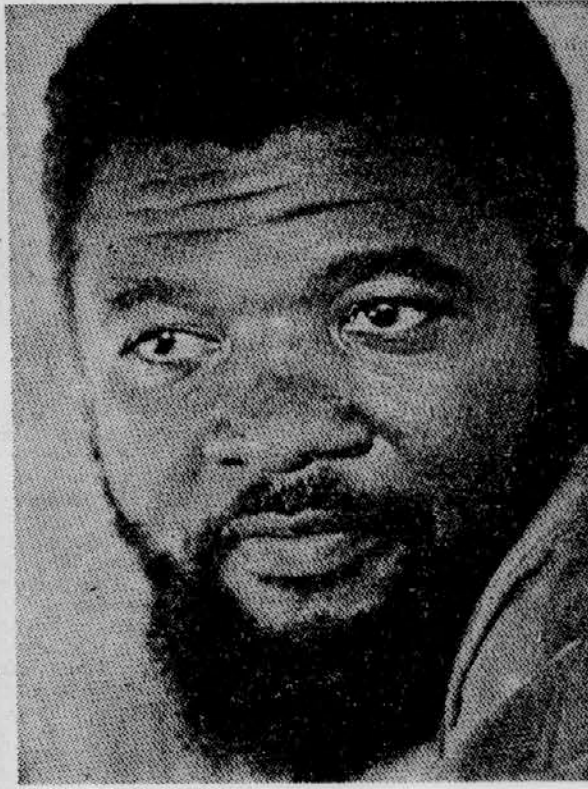
V začetku je šlo za to, da so tako grški kot turški strokovnjaki odkrili najhjajša nafta v delu Egejskega morja, ki je bližnji turške obale in kjer so grški otoki Lesbos, Hios, Limnos, Samotradi, Pars, Antipars in Agios Elestratios. Novica je povzročila velikansko veselje v Grčiji in sprva so govorniki, da bodo lahko tam načrpali kar 9,5 milijona ton nafte na leto, se pravi milijon ton več, kot je porabijo. Tako bi se Grčija znebila velikih stroškov z uvozom, še več, postal naj bi celo izvoznica nafte. V sedanjih gospodarskih težavah je bil to prvi balzam.

Milje in metri

Toda pokazalo se je, da so bile prvotne govorice močno napihnjene, in čez nekaj mesecev nenadoma ni bilo več nikogar, ki bi mogel zadržati, koliko je sploh nafte v tistem delu Egejskega morja. Toda to ni bilo več bistveno. Namesto gospodarske je zadeva postala politična: za nafto v

Holden Roberto: Pogovor v Kinshasi

Daniel Chipenda: Klica krize

Nepoučenemu se zdi presenetljivo, da je Chipenda za mesto svojega begunstva izbral Lusako, glavno mesto države, ki izpriluje izredno načelna sodelavcev — blokirali sleherni pomoč MPLA, njenim borcev pa prepovedali sleherni aktivnosti. Posledice v Angoli so se kmalu pokazale: ogroženi so bili politični in socialni uspehi, ki jih je MPLA dosegla v trinajstih letih osvobodilnega boja. Zaradi takšnega položaja so Portugalci lahko spomirili velike predele in 19. maja enostransko sporočili, da so v Angoli prenehale vse vojaške operacije, razen v Cabindi. Prebivalci teh območij so bili na mah prepričani samemu sebi in so lahko izbirali le med vdajo portugalskim oblastem, kar je pomenilo deportacijo v utrjena naselja, medpravo lakoto, ali med begom v eno od sosednjih afriških držav.

Kriza MPLA

V splošnih shemah se seveda ponuja vprašanje, kaj je povezovalo ta dva človeka, Nkumbulo in Chipendo? Poznavalci dajejo takle odgovor: skupna pripadnost istemu plemenu in popolna odprtost sleherne ideološke usmeritve...

Z odpadništvom Chipende se je v

gibanju odprla kriza, v političnem vodstvu in na terenu. V Zambiji so — zagotavljajo, da brez vednosti predsednika Kaunde in njegovih najbližjih sodelavcev — blokirali sleherni pomoč MPLA, njenim borcev pa prepovedali sleherni aktivnosti. Posledice v Angoli so se kmalu pokazale: ogroženi so bili politični in socialni uspehi, ki jih je MPLA dosegla v trinajstih letih osvobodilnega boja. Zaradi takšnega položaja so Portugalci lahko spomirili velike predele in 19. maja enostransko sporočili, da so v Angoli prenehale vse vojaške operacije, razen v Cabindi. Prebivalci teh območij so bili na mah prepričani samemu sebi in so lahko izbirali le med vdajo portugalskim oblastem, kar je pomenilo deportacijo v utrjena naselja, medpravo lakoto, ali med begom v eno od sosednjih afriških držav.

Tisti, ki danes razčenjujejo razplet v Angoli, avtoritativno trdijo, da je posledek sporazuma o skupni akciji, ki sta ga decembra 1972 sklenila v Kinshasi MPLA in FNLA in ki je ostal zgolj na papirju. Ze julija lani sta namreč zairski predsednik Mobutu in šef FNLA Holden Roberto na sestanku v Lumumbashiju poskušala prepričati predsednika Tanzanije Njereerja in šefa mozambiškega osvobodilnega gibanja FRELIMO Samora Machela, da je »MPLA edina resnična nevarnost za enotnost angolskega osvobodilnega gibanja...« Nekaj tednov

pozneje je Njereere, čeprav s pomsiki, sprejel v Dar es Salaamu Holdena Roberta.

Njereere je pozneje storil vse, da bi zavrli zaroto proti MPLA, toda odločilnega preobrata ni prišlo. Nasprotno.

Na prizorišču sta se pojavili dve novi komponenti: Svetovni svet cerkva in zelo dvomljiva ameriško-afriška organizacija. Oba sta s svojim vplivom začela kampanjo, naj bi OAE in svetovna javnost priznala obstoj tretjega osvobodilnega gibanja v Angoli, Unijo za popolno neodvisnost Angole (UNITA), ki jo vodi protestant Jorge Savimbi.

Zasedanje v Yaoundéju

Ko je na angolsko prizorišče stopila UNITA, so se ponujala različna vprašanja. Zakaj se ameriško-afriška organizacija, ki forsira UNITA, odkrito sovražno vede do MPLA? S čigavim demaršom se »hranik UNITA in od kje dobiva orožje? Zakaj je ameriški novinar črnškega porekla Richard Gibson, ki ga je prvi ameriški dezertir v Vietnamu Ray Jones odkrit označil za agenta CIA, napisal celo knjigo, v kateri je poskušal prikazati UNITA kot edino avtentično osvobodilno gibanje Angole? In še mnoga druga.

Stvari so se v tej smeri razpletale po vsem omrežju Organizacije afriške enotnosti. Maja letos je v kamerunski prestolnici zasedal odbor OAE za osvoboditev. Nekateri afriške države so močno pritiscale, naj bi priznali legitimnost vsem osvobodilnim gibanjem v Africi. Dosegle so, da je tudi UNITA dobila denar od odbora OAE za osvoboditev in nasledek tega je bil, da je predstavnik te organizacije v Lusaki avtoritativno izjavil dopisniku ke-nijskega lista »Daily Nation«: »Mi smo Mau-Mau Angole, edina odporniška sila, ki deluje v Angoli...« To argumentacijo je slišati tudi v portugalskih krogih v Lisbonu in najbrž ni naključje, da so portugalski oficirji enostransko, mimo Lisbone sklenili sporazum o prenehanju prav z gibanjem UNITA.

In kaj se je medtem dogajalo v Kinshasi? Zairske oblasti so aretirale veliko aktivistov MPLA, predsednik Mobutu pa je pri nekaterih afriških državah dosegel izključno priznanje FNLA, kar je bilo za Holdena Roberta, ki so ga obtoževali zvez z Washingtonom in CIA, izdatna doza političnega kisika.

V tako situaciji je padel vojaški prevrat na Portugalskem, ki je bil povod za ponovno afirmacijo MPLA Mar ni dr. Mario Soares navezal stikov s šefom MPLA, še preden je vstopil kot zunanji minister v časovno vlado? Mar niso angolski begunci v Kinshasi manifestirali za MPLA, ko se je raztreščila novica o »dogodku v Liz-

bonis. Prav isto se je zgodilo v Luan-di in drugih večjih mestih Angole.

Vendar so se dogodki razvijali v že začrtani smeri. V Dar es Salaamu so se 8. maja letos sestali zunanji ministri štirih držav, ki jamčijo za sporazum iz Kinshase (Zaire, Zambija, DR Kongo in Tanzanija), Zambija je zahtevala od MPLA, naj privoli v »kongres sprave« in ponovno sprejme v svoje vrste odpadnike Chipendo, ki je zahteval polovico mest v vodstvu gibanja. Zaire pa je zahteval, naj se pride dr. Agostinho Neto osebno opravičiti v Kinshaso zaradi kritičnih izjav, ki jih je dal od predsedniku Mobutu.

Se več. V Lusaki je 25. maja prišlo do sestanka predstavnikov UNITA, FNLA in MPLA; FNLA je zastopal Holden Roberto, MPLA pa — Daniel Chipenda. Sporazum iz Kinshase je bil s tem dokončno raztrgan in odpadniki iz MPLA, ki predstavljajo predvsem samega sebe, so od drugih osvobodilnih gibanj Angole dobili priznanje »legitimnih« predstavnikov MPLA. Revolucionarno gibanje za osvoboditev Angole je bilo s tem v internem angolskem okviru izločeno iz igre.

Njereere je znova poskušal zaustaviti tok v to smer: zambijski predsednik Kaunda in šef FRELIMO nista hotela vzeti na znanje dokumenta, na katerem ni podpisal zakonitega predstavnika MPLA, toda to ne spremeni veliko na stvari, kajti v tem zamotanem spletu prepletajočih se interesov je nastopil še en tako nepričakovan kot nerazločljiv element: Kitajci so poslali Holdenu Robertu v Kinshaso vojaške inštruktorje in opremo za celo divizijo, po vseh znamenjih sodeč z blagohotnim privoljenjem State Departmenta...

V tem spletu dogajanja se je težko znajti in še težje opredeliti, v kakšni smeri delujejo posamezne sile, kakšne konkretne interese odsejajo in kako se bodo v prihodnje razporejale. V vsakem primeru gre za prizadevanje, zagotoviti v bodoči neodvisni Angoli dominanten vpliv tistih sil, ki bodo najmanj prizadele interese, strahke in gospodarske, ki so doslej podpirali že anarhistični portugalski kolonializem. Ta se je v svoji klasični obliki zrušil 25. aprila in sedaj gre za to, da »vzaprav«, ki je zajzajala za njim, ne zapolnijo avtentični angolski interesi, pa čeprav bi se uveljavljali v enakopravnem sodelovanju z bivšo kolonialno metropolo.

Bilo bi zmotno misliti, da to ne bo vplivalo na portugalsko — angolski dialog, ki se uradno še začel ni. In to mimo dobre volje, ki jo je dr. Mario Soares izprical v pogovoru z generalnim sekretarjem OZN Waldheimom, kajti ne gre samo za Portugalsko in ne samo za Angolo. Slednja se je namreč brez noč znanja v središču globalne politike in strateije.

Miran Suštar

Spor med Turčijo in Grčijo

Nafta, ki je ni?

V Ankari in Atenah so skoraj pozabili, zakaj so se začeli pripraviti

Egejskem morju so se začeli zanimati tudi Turki. V Atenah so bili ogroženi: kaj sploh Turki iščejo v »grškem jezeru«, kar naj bi bilo Egejsko morje?

Atene menijo, da je po ženevski konvenciji iz leta 1958 njihovo ne le tisto, kar je šest milj od obale, marveč tudi vse tisto v bližini grških otokov v Egejskem morju, kjer je voda globoka najmanj dvesto metrov. Potem takem Turki nimajo tam kaj iskati. V Ankari gledajo na stvar drugače. Praviijo, da je ženevska konvencija pomanjkljiva (sicer pa je Turčija niti ni podpisala), ker ne upošteva novosti, ki jih je prinesel razvoj v svetu, in da je treba za takšne primere, kjer so otoki in otočki neke države v neposredni bližini druge države, uvesti posebna pravila in poseben režim za izrabljanje naravnih bogastev.

Takih primerov je veliko na svetu in prav zdaj je v Caracasu mednarodna konferenca o pomorskem pravu. Gre v bistvu za to, da je vse močnejša želja nekaterih držav, da razširijo svoje ozemeljske vode, obenem pa bi bilo treba določiti pravila, po katerih bi izrabljali naravna bogastva tudi

tam, kjer je morje last vsega človeštva. Nekakšna diskriminacija je že v tem, da se iskana in črpanja naravnih bogastev na odprtih morjih ne morejo lotiti vsi, ker za to nimajo denarja ali dovolj razvite tehnike.

V grško-turškem primeru ni ostalo samo pri sporu, kdo ima pravico do nafte v Egejskem morju. Tako v Atenah kot v Ankari so izkopali na dan stare, vendar še ne pozabljene spore. Turki so začeli obtoževati Grke, da zatirajo turško manjšino na grških tleh, da grški otoki v Egejskem morju ogrožajo varnost Turčije itd. In ker stare sovražnosti ni pozabljeno, so dali vedeti, da se bodo vsi Turki uprli takšnim zahtevam in prišli za orožje. Prišlo je celo tako daleč, da je opozicijski voditelj Demirel javno izjavil približno tole: »Znotraj se bomo zmerom pripravili, toda če pade nevarnost od zmag, moro vsi podprli sedanjo vlado. Na srečo je bil premier Ecevit zmernejši in v nekaj intervjujih in izjavah je dal vedeti, da spora ne gre jemati tako ostro, da gre za vse drugo kot za politično zaščeno in da se vse da urediti po mirni poti.

»Atavističen revanšizem«

Ko je Ankara postala zmernejša, so postali znova glasnejši v Atenah. Ne le, da so oborožili prebivalstvo na omenjenih egejskih otokih, marveč so razvili novo teorijo, ki jo je dnevnik »Vima« razglasil za »atavističen revanšizem«. Šlo naj bi za maščevalnost do Grčije, ker je bil »grški narod v preteklosti glavni dejavnik za razpad otomanskega imperija«. List poudarja, da je Grčija zavzela severne in vzhodnoegejske otoke v vojnah leta 1912 in 1913, da Turčija potem ni hotela priznati zakonitosti grške suverenosti na teh otokih, da bi leta 1922 prav gotovo skušala otoke dobiti nazaj, če bi imela dovolj močno mornarico, da je Turčija hotela izkoristiti priložnost, ko so Nemci v letu 1941 zasedli Grčijo itd. Takšno naj bi bilo vedenje Turčije tudi v NATO, katerega članici sta obe sosedni državi.

Doslej spozna med Grčijo in Turčijo ni presegel zmernih okvirov, če ostne-

jemo sestreljeno letalo in spopade med grškimi in turškimi oficirji v poveljstvih NATO. Zato pa je nastala čudna igra, ki dobiva včasih nenavadne razsežnosti. Generalni sekretar NATO Luns je sicer opozoril obe državi, da bo organizacija posredovala, če se bosta spopadli, vendar pa je spor še vedno tam, kjer je bil na začetku. Se več: tako Grčija kot Turčija sta okrepili dobave orožja iz ZDA, Francije in Italije, pri čemer je Grčija hitrejša, zato pa ima Turčija v sporu moralno podporo Združenih držav Amerike... Slišati je bilo celo mnenja, da bi se Turčija in Grčija spopadli, se tepli kakšnih deset dni, potem pa bi posredoval NATO (oziroma ZDA), nakaar bi se odločali na podlagi vojaških pridobitev te ali one strani.

Glede na to, da je Egejsko morje pač v Sredozemlju, kjer je že leta in leta dovolj napeto tako zaradi navzočnosti ameriškega in sovjetskega bojnega ladjstva kot zaradi vnetljivega Bližnjega vzhoda, so prizadeti tudi interesi ZDA in SZ.

Turški dnevnik »Milliyet« je pred kratkim pisal, da Sovjetska zveza ze-

lo pozorno spremlja spor med Ankaro in Atenami, ter da je sovjetski veleposlanik v Ankari obiskal direktorja v turškem zunanjem ministruv in se zanimal za spor. Po pisanju lista SZ ne bi načeloma nasprotovala razširitvi ozemeljskih voda na 12 milj, vendar s pogojem, da se ji zagotovi »svoboden prehod«, in da bi imela hude pomisleke zoper to, da se Egejsko morje spremeni v »grško jezero«, saj bi bil tako otežoben prehod sovjetskih ladij v Sredozemlje in celo v Indijski ocean, ko bo enkrat očiščen Sueški prekop.

Drug list »Günaydine« pa piše o vzemirjenosti ZDA zaradi gradnje sovjetskih letalonosilk v Crnem morju ter zaradi pogostih prehodov sovjetskih nosilk helikopterjev skozi turške vode proti Egiptu. List piše, da si ZDA želijo revizije mednarodnih sporazumov, ker bi rade pošiljale težke bojne ladje v Crno morje. Potem takem naj bi ZDA izrabile grško-turški spor v lasten prid.

V sporu med Turčijo in Grčijo je očitno tudi to, da skušata vladi v Ankari in Atenah odvrti pozornost prebivalstva od velikih domačih težav (predvsem gospodarskih, pa tudi političnih) ter ga v težavnih časih pripraviti do tega, da bi se enotno zbrala na strani režima, ker je pač »domovina« in nevarnost... Pri tem seveda ni pozabljen tudi Ciper, saj je zaradi neurejenih odnosov med grško in turško skupnostjo že leta in leta neneh razlog za grožnje med sosednima državama.

Vendar pa prav zaradi izredno občutljivega položaja v tem delu Sredozemlja ni verjetno, da bi se Turčija in Grčija, ki veljata za najzvestejši članici NATO, resnično spopadli. Zlasti ne v času, ko si ZDA na vso moč prizadevajo okrepiti atlantsko zavezništvo in ko imajo prevlekljive skrbi za pozivitve nekoliko zamrlih odnosov s Sovjetsko zvezo.

Stane Ivanc

Od našega moskovskega dopisnika

Samarškand še vedno kot magnet priteguje pozornost in domišljivo ljudi na Vzhodu. Kjerkoli v osrednji Aziji sem bil, povsod so mi z zanosom govorili o tem čudežnem mestu. Več stoletij potem, ko je moral Samarškand prepustiti svoje nprvenstvo drugim mestom, je legenda o raju starega Vzhoda, o najbolj dragocenem biseru islamskega sveta, o vzhodnem Rimu, o podobi zemlje še vedno živa. Z legendo o mestu živi tudi legenda o železnem hromcu, Timurju ali Tamerlanu in njegovem vnuku Ulugbeku, ki sta ponesla slavo Samarškanda na vse štiri strani sveta. In o večno modrem nebu nad Samarškandom.

Letopisci so popisali kupe dragocenege pergamena, ko so opisovali rojevanje Samarškanda, njegov vzpon ter slavo in razcvet v času Timuridov. Sodobni zgodovinarji so napisali cele knjige, ko so ugotavljali, kje se končuje legenda in kje se začne resnica o Samarškandu, kakšna je bila zgodovinska vloga Timurja in njegovega carstva, ki je segalo od široke Volge v Rusiji do počasnega in motnega Gangesa v Indiji, od zasneženega Tien Sana na Kitajski meji do Bosporja na Turškem. Celotno, razpravljanje o Timurju je došlo aktuelno politični prizvok tistim, ki so svojih delih nekritično veličali slavo in modrost velikega Timurja, očitajo zdaj nacionalizem.

Samarškand je pretrpel marsikatero uničenje in doživel marsikateri preporod. V doželi so se razsajali državljanska vojna, pomanjkanje in lakota, ki je svet ljudskih komisarjev dal na seznam kulturnih objektov, ki jih morajo ohraniti, tudi samarkandske spomenike islamske kulture. Tako so že v letu 1920 začeli strokovno obnavljati posamezne objekte. Prva sta bila na vrsti minaret na Ulugbekovi medresni. Po drugi svetovni vojni so se lotili restavracije kompleksa Sahi-Zinda, Registrina in Timurjevega mavzoleja Gur-i-Emir. Pred kratkim je začel dobivati staro podoba velik in močno poškodovani kompleks Bibi-Hanum. Gre za spomenike, ki po umetniški vrednosti sodijo v isto vrsto z znamenitimi arhitektonskimi spomeniki starega Egipta, Indije, Irana, Grčije in Rima. »To presega vse, kar sem videl na širnem muslimanskem Vzhodu,« je dejal prevzet od lepote in veličastnosti starega Samarškanda pokojni nobelovec Pablo Neruda, ko je ob sončnem zahodu stal na osrednji samarkandski ploščadi Registrinu. Razezmi tega, tlakovca s kamnitimi ploščami, obkrožajo s teh strani najpomembnejše samarkandske medrese: Tilija-Kari, Ulugbekova in Sir-Dor, zgrajene med XV. in XVII. stoletjem. Sam Ulugbek je v svoji medresi poučeval matematiko; taktakr je bil že vladar velikega Maverannaharskega cesarstva.

Barve neba in življenja

Obnovitvena dela potekajo silno počasi. Pod težo časa so se udri mogočimi in mnogimi stavbi, mnogi pisani mozaiki na fasadah in kupole so bili uničeni. To pomeni, da je treba

Namenili smo se k džungelski reki Menam Kwae Jal — materi velikih voda Kwai. Bil je vroč dan kot vsak dan v predmonsunskem času. Pokrajina enaka, kot smo jo bili vajeni na naših vsakodnevni pohodih. Le opazno je, da hitimo bolj v divjino: tropski pragozd namreč čedalje bolj zakriva riževa polja; plantáže sladkornega trsta in tropskega sadja so redkejša in ljudska bivališča, raztresena na daleč po plodnem prostranstvu, se zmeraj bolj umikajo očem.

Zato pa je ob česti več strnjjenih naselbin s slamo kritimi kolibami na kolen in manjšimi belih pagod s pozlato in škrilatom. Vasi so obdane z izsušenimi jarki in smrdljivimi mlakami, iz katerih štrle na visokih pecljih veliki zaprašeni rožnati in rumenkastobel lotosovi cvetovi.

Gosto zaraščeni hribi na obzorju pritegnejo našo pozornost. Nekako vznemirjajo nas, saj so prve vzpetine, ki smo jih po dolgih dnevih videli iznad neskončne tajške ravnine. Njih grebeni mejijo Tajsko in Burmo. Sivkastotemno zelenje prehaja proti vrhovom v čedalje bolj modrikast odtenek, čim bliže je nebu. Hribi razodevajo džunglo tikovega lesa. V njej domujejo sloni, opice, divje mačke in druge pragozdne divjadi, kjer v gostem prostranstvu uživajo svoj paradiz.

Železnica smrti

Redkokateri človek, gnan po lovski sil, se znajde v teh puščavah, ne da bi bil v stalni nevarnosti pred divjimi zvermi in kačami. Bogastvo, ki tiči v teh čudovitih slikovitih hribih, ni samo v dragocenih kovinskih ali v oljnih yang drevesih in v tropski divjadi. Tudi blizu so zlato, srebreno, črno in rdeče kovine, ki predstavljajo neizčrpen vir bogastva za vsa severozahodno pokrajino do burmanske meje, kateri prvi mejniki so komaj osemindvajset kilometrov oddaljeni od malega mesteca Kanchanaburija. Prav zaradi rudniškega bogastva pravijo mestu tudi zlato mesto. Mesto leži nedaleč od izlivov velike in male reke Kwai v reko Maeklong, ki v deževnem času preplavijo in namakajo rodovitno nižino vse do tropskih gozdov.

zidove in kupole mošej, medres in mavzolejev vzdadi na tisoče keramičnih ploščic v tradicionalnih samarkandskih barvah: modri, ki pomeni vedno jasno samarkandsko nebo, zeleni, ki je barva bujnih samarkandskih vrtov, in beli barvi vode, izvira vsesa življenja. Dandanes se v Samarškandu ukvarja tristo mojstrov samo z izdelavo keramičnih ploščic. Do kdaj bodo obnovili vse spomenike, se ne ve, zakaj to je odvisno tudi od denarja. V letu 1970, ko so praznovali 2500-letnico ustanovitve mesta, so porabili za restavracijska dela 2 milijona rubljev, drugače pa namenijo iz proračuna za to okoli 400.000 rubljev na leto.

»Tudi arhitektura je lahko letopis sveta; ta govori taktakr, ko umolknje pesmi in izročila.« Kot da je Gogolj napisal te besede prav za Samarškand, čeprav ni bil v njem nikoli, za tega kamnatega letopisca, ki na vsakem koraku odkriva del svoje bogate preteklosti. Na hribu nad mestom so ostanke predhodnika sedanjega Samarškanda, starega Afrosiaba. Arheološke raziskave so se tu začele takoj po pripojitvi osrednje Azije k Rusiji ob koncu milulega stoletja. Pod belimi plastmi peska, stari 25 stoletij, so našli steklene kozarce, keramično posodo, kovano orožje, zlate okraske, ki govorijo o kulturi najstarejših prebivalcev Samarškanda. Nedavno so tu odkrili napis v sogodjskem jeziku; ti so odgrnili zavese nad marsikatero skrivnostjo.

Samarškand je občutil bes Aleksandra Makedonskega in arabskih zavojalcev. Slednji so prišli v osrednjo Azijo v začetku VIII. stoletja, uničili izvorno kulturo, izkoreninili staro zoroastrosko vero in razširili islam. Mesto je pač stalo sredi pločne oaze na križišču pomembnih karavanskih poti in je bilo vedno pod udarom tujih osvajalcev. Najhuje so razdejali Samarškand tatarske horde.

Največji vzpon in razvoj je doživel Samarškand v času Timurja in njegovih potomcev. Železni hromec, kakor so imenovali Timurja — železni zaradi neupogljivosti in krutega značaja, hromec pa zaradi telesne hibe — je naredil iz Maverannahra največje in najmočnejše carstvo svojega časa, iz Samarškanda pa najbolj bleščečo vzhodno prestolnico. Velika zaščitnik islama je s silo pripeljal v Samarškand najboljšje arhitekta, gradbenike in obrtnike iz Irana, Afganistana, Indije in Armenije. Ukazal je potrditi cele mestne četrti in na njihovem mestu postaviti mavzoleje, mošeje, me-

S poti po osrednji Aziji

Zvezde nad Samarškandom

Partija je očitala znanstvenikom, da idealizirajo kane, emirje in carje

drese, v slavo sebi in Alahu. Med njegovo vladavino so postavili temelje slavitemu Registanu, zgradili so vrsto najlepših spomenikov islamske kulture, ki do današnjega dne še nimajo pravega tekmeča. Novim predmestnim naseljem pa je dal imena takratnih vzhodnih prestolnic: Misr (Kairo), Dimšik (Damask), Bagdad, Sultanija, Siraz. Nekateri menijo, da se je Timur hotel tako posmehovati mestom, tekmece, drugi pa spet pravijo, da je s tem želez simbolčno pokazal veličino Samarškanda, središča sveta. Kakorkoli že, posamezni deli mesta imajo še zdaj imena nekdanjih samarkandskih mahal iz Timurjevih časov.

Mojstrovinja, velika kot rimska cesta

V 35 letih svojega vladanja je Timur vodil 18 vojn proti sosednjim srednjeazijskim in arabskim državam, Iranu, Turčiji in Indiji. Uničil je Zlato hordno in se na koncu življenja odpravil celo proti Kitajski. Z njegovim pohodom in Indijo je povezanega legenda o gradnji veličastnega kompleksa mošeje, imenovanega Bibi-Hanum. Po Timurjevi zamisli naj bi bil Bibi-Hanum zasenčil vse, kar je bilo do tedaj postavljeno na Vzhodu. Sezidali so mojstrovinjo, ki je potem pri nekaterih zbuljala zamaknenje, pri drugih pa strahopostovanje. Zaradi njene lepote in veličnosti so jo primerjali z ozvezdjem Rimske ceste. Toda ambiciozni in petični Timur ni bil zadovoljen in je dal njene graditelje usmrtiti. Tako zgodovina.

Do naših dni se je ohranila tudi bolj poetična inačica o zgradnji Bibi-Hanum. Ko je bil Timur na vojni v Indiji, je hotela njegova žena razveseliti moža in vladarja s tem, da mu bo zgradila enkratno mošejo. Najela je najboljše arhitekta in obrtnike. V lepo mlado vladarico pa se je na smrt zaljubil glavni arhitekt. Ker Bibi-Hanum ni hotela uslišati njegovih ljubezenskih prošelj, je opustil gradnjo. Vendar sta se naposled zmenila. Bibi-Hanum bo dovolila arhitektu, da jo poljubi na lice, on pa bo zato spet poprijel za delo. Bibi-Hanum je vzdignila ferezdžo, toda preden jo je arhitekt utegnil poljubiti, si je z roko pokrila lice. Poljub je bil tako strasten in zgošč, da ji je prežgal roko, in na licu je ostala opekina. Ko se je Timur vrnil iz vojne, je zagledal

ne le čudovito mošejo, temveč tudi madež na ženinem licu. Bibi-Hanum mu je vse povedala po resnici. Vladar je takoj ukazal prijeti predzrega arhitekta, toda veliki mojster si je naredil krila ter z najvišjega minareta odletel pred očmi presenečenih in nemočnih preganjalcev proti rojstnemu iranu.

Na hribu blizu ostankov starega Afrosiaba stoji nekropola Timuridov, imenovana Sah-i-Zinda (Zivi car). Modre, z majoliko pokrite rebraste kupole, nešteti pisani mozaiki, čistost in lahkotnost arhitektonskih linij, zaradi vsega tega je Sah-i-Zinda — gre za enajst razkošnih mavzolejev iz časa med XIV. in XVI. stoletjem — nepovrnjeno kulturni spomenik srednjeazijskega stavbeništvu. Takoj za veličastnim portalom in malo ploščadjo z mošejo je mavzolej Ulugbekovega učitelja, astronoma Kazi-zade-Rumija. Za tem se vzpenja 36 stopnic v zgornji del, ozko ulico, kjer stoji drug za drugim mavzoleji Timuridov: Timurjeve žene Tuman-ake, njegove sestre Sirinbika-ake in drugih najbližjih sorodnikov. Na koncu te svetle ulice je najstarejši mavzolej Sah-i-Zinde, posvečen spominu Kussam-ibn-Abasa. Legenda pravi, da je bil Abas Mohamedov bratranec, ki je prišel sem takoj po arabski zasedbi Samarškanda. Neki zarotustrec mu je odsekal glavo. Toda sveti mož je vzel svojo odsekan glavo pod pazduho in odkorakal v raj. Od taktakr je za muslimane ta kraj svet. Vsakomur, ki se pride dvakrat pokloniti Abasovemu spominu, se šteje, kot da je bil enkrat v Mekki. Stopnice pred Abasovim mavzolejem imajo prav tako čudežno moč. Romar, ki se pri štetju stopnic usteje, je velik grešnik, vsem drugim so grehi odpušeni. Med množico vsakodnevnih obiskovalcev Sah-i-Zinde se jih je malo globoko poklonilo pred mavzolejem Kussam-ibn-Abasa, zato pa vsi do zadnjega veselo preštevajo stopnice, ne razmišljajo o posledicah pomote pri štetju.

Vladar in zvezdogled

Ne enem izmed neštetihi gričev v okolici Samarškanda stojijo ostanke nekdanjega astronomskega observatorija Timurjevega vnuka Ulugbeka. Ulugbek je bil zadnji iz družine Timuridov, ki mu je uspelo držati v pokorščini veliko fevdalno državo. A bolj kot vladar je Ulugbek znan kot znan-

stvenik in prosvetitelj. Observatorij je zgradil v 1428. in 1429. letu. To je bilo veliko kroglo poslopje, ki je merilo v premeru 46, v višino pa 30 metrov. Velikanski sikstant je bil položen natanko po črti meridiana od juga proti severu. V observatoriju je delala vrsta znanih astronomov in matematikov tistega časa pod vodstvom vladarja. V letu 1437 so tu sestavili znameniti Zidz-guragan ali »Zvezdne tablice Ulugbekove«. »Vse, do česar smo prišli z opazovanjem in izkušnjami, je zbrano v tej knjigi,« je zapisal Ulugbek. V astronomskih tabelah so zarisane koordinate 1018 zvezd. To je največji dosežek astronomije v njemem predteleskopskem obdobju. Z neverjetno natančnostjo so izmerili tudi dolžino zvezdne leta, ki po Ulugbekovemu računu šteje 365 dni, 6 ur, 10 minut in 8 sekund. Po najnovejših astronomskih izračunih se je vzmetik le za nekaj manj kot minuto. Dognanja samarkandske astronomske šole so močno vplivala na razvoj znanosti Indiji in na Kitajskem.

Veliki prosvetitelj je kmalu prišel navzkriž z muslimanskimi tradicionalisti in mistiki. Med nasprotniki je bil celo njegov sin. Zarotniki so Ulugbeku odsekali glavo, njegov observatorij pa zbravnali z zemljo, da bi pri ljudstvu zbrisali spomin na heretika, ki je učil v nasprotju s koranom. Ulugbekov učence Ali-Kušči, ki se mu je posrečilo pobegniti iz Samarškanda, je odnesel s seboj Zvezdne tablice in tako ohranil naslednikom to pomembno astronomsko delo. Ostanke observatorija je po dolgem iskanju našel šele leta 1908 samarkandski arheolog Vjatkin.

Ulugbeko po pozneje pokopali zraven njegovega deda Timurja in mavzoleju Gur-i-Emir, na grobnico pa napisali, da ga je pokončala roka očetomorila. Gur-i-Emir, ki ga je dal postaviti Timur v bližini svoje palače in daleč naokoli znanih samarkandskih vrtov, je s svojo velikansko svetlo modro rebrasto kupolo nepovnljiv spomenik muslimanske kulture XVI. stoletja. Restavracija mavzoleja, ki še vedno ni končana, se je začela pred 26 leti. Samo za obnovo pozlate prostora s sarkofagi so doslej porabili 2,6 km zlatu.

Znanstveniki dolgo niso bili prepričani, ali pod kamniti sarkofagi res ležijo posmrtni ostanke samarkandskih vladarjev. Med ljudstvom so namreč krožile tudi druge govorice o

Očitki domačim znanstvenikom

O Ulugbekovi pozitivni vlogi nikoli ni bilo dvomov. Timurjeve zaslugue pa vidičujejo v zadnjem času precej prahu. V užeški literaturi publicistiki in družboslovijski so se namreč množili prispevki, ki veličajo Timurjevo moč in modrost. Nekdanjega vladarja sveta štejejo za pozitivno zgodovinsko osebnost, ki je združila vsa osrednja Azijo pod eno oblastjo, strlila moč Tatarov, in tako obvarovala Rusijo in Zahod pred tatarsko-mongolskim zasunjenjem. Kaže, da je zgodovinska revalorizacija Timurja močno odmevala pri užeškem in tadžiškem prebivalstvu. Zadeva je dobila takšne razsežnosti, da so morali razpravljati o njej tudi v enem izmed pionirskih CK KP Uzbekistana. Pomembnim znanstvenikom in literarnim ustvarjalcem so neposredno očitali, da »znamenarjajo razredno, partijsko razlago preteklosti, da nasprotno resnici idealizirajo kane, emirje, carje in s tem hote ali nehotne prikrajšajo sprotiljudski smisel njihove dejavnosti.

Najostreje so napadli užeškega akademika Muminova. Zanimivo je, da je njegovo sporno razpravo o Timurju objavila užeška akademija znanosti. Muminovu očitalo, da je razglasil Timurja za veliko osebnost, za daljnovidnega politika in da mu celo pripisujejo najširši patriotizem. Muminovi kritiki poskušajo dokazati okrutno, osvajalsko in roparsko naravo Timurjeve oblasti, ki je služila le interesom plemstva. Med drugim pišejo, da je Timur po zavzetju mesta Šebazar ukazal zadržati v mestu obdobje 2000 živih ljudi, po zadušitvi upora v Isfahanu pa je velel narediti piramide iz 70.000 odsekanih človeških glav. Največjo surovost je pokazal med pohodom v Indijo, ko je dal usmrtiti 100.000 vojakov ujetnikov. Veličastne spomenike v Samarškandu in v drugih mestih Maverannahra je sezidal z denarjem, naropanim med nešteti vojni pohodi ter z brezobzirnim izkoriščanjem ujetnikov, zbranih z vseh koncev sveta. »Timurjeva vloga v zgodovini osrednje Azije je reakcionarna,« je pribila avtoritativna sovjetska revija »Vprašanja zgodovine«. Tako se je končalo razpravljanje o zgodovinski vlogi vladarja sveta in o njegovem deležu v slavi nepozabnega Samarškanda.

Marko Kozman

Zapis iz Tajske

Na mostu reke Kwai

Rudniško bogastvo sredi džungle

da se železja niti dotakniti ni moglo, ne da bi se ne bili opekli.

V globlino pod nami zeva precej izsušeno korito reke z globljo ozko strugo stoječe zelenkastorjave vode med peščenimi otočki, posejanimi z redkim grmičevjem. Parno ozračje in vsa narava so v pričakovanju monsunu, ki naj bi sčistil in osvežil zračno sparino.

Gosta džungla se začne takoj na drugi strani reke. Travnice gredo čez most še sedemdeset kilometrov skozi pragozd do džungelske naselbine Nam Tok. Med zadnjo vojno je bila ta proga skozi sicer neprodarno džunglo edina pot japonskih osvajalcev v Burmo. Po njej so Japonci oskrbovali veliko armado, ki je okupirala že skoraj ves del jugovzhodne

Azije. Oskrba njihovih vojakov v Burmi je bila z morske poti čez Singapure prevešana. Odočili so se za gradnjo železnice skozi džunglo in dveh mostov čez reko Kwai. Gradnje so se leta 1942 lotili hikrati s tajske in z burmanske strani in čez leto dni je bila z ogromnimi človeškimi žrtvami dograjena 423 kilometrov dolga proga. Po kapitulaciji Japonske so Burmanci železnico na svojem ozemlju razdrli. Džungla se je hitro razrasla in popolnoma prekrila nekdanjo progjo. Tako je tropsko zelenje zabrisalo sled železnice smrti, ene najbolj samotnih železniških prog na svetu, katere gradnja je v brezupnih življenjskih razmerah zahtevala več kot sto tisoč človeških življenj. Voljne ujetnike in prisilne delavce so kosile podhranjenost, pomanjkanje vitaminov, izčrpanost, vročina, malarija, griža in druge tropske bolezni. Mnogo jih je umrlo med bombardiranjem proge, kajti taborišča so bila večinoma postavljena vzdolž železnice proge.

Okusno kosilo

Približali smo se bregu s strmimi lesenimi stopnicami. Nabrežje ni bilo tako samotno, kot smo sprva mislili. Bili smo v naselju Chungkai, z nekaj pravi črednimi bungalovi. Pod razkošnimi krošnjami tropskih dreves z belimi, rdečimi in vijoličastimi cvetovi smo prišli k drugemu pokopališču vojnih žrtev ob reki Kwai. Podobnost urejenosti je ista kot na pokopališču v Kanchanaburiju. Toda, džungla, je spet skoraj dva tisoč ujetnikov našlo počitek. Na nasprotni hriboviti strani brega, v burmanškem naselju Thanbyuzavat je tretje podobno pokopališče, še več samotnih grobov pa je prerasa džungla.

Pozno popoldne je že bilo, ko so nam na odprti leseni restavracijski terasi, podobni veliki kolibi na kolih, na samem robu brega reke Kwai postregli z okusnim tipično tajskim kosilom. Pred jedjo so nas prijetno osveljili odšavljeni topli piškoti, s katerimi smo si z zadovoljstvom zbrisali vročino, prah in pot z obraza, vratu in rok. Obilno kosilo se je pričelo z ribjo predjedjo in s čudovito okusno juho, kakršno znajo pripraviti samo azijski kuharji. Nadaljnje jedi so bile precej začinjene, toda izredno okusne.

Sonce je že izgubljalo pekočo moč, čeprav pripeka v ozračju nika kor ni hotela pojenjati. Tišino in mir nad reko je nenadoma zmolil pisk vlaka. Kmalu se je z onstran gočave prikazala na mostu stara lokomotiva s petimi vagoni. Vsa druga dan namreč vozi vlak proti džungelski naselbini Nam Tok in se čez štirindvajset ur spet vrača čez most na žhodiščno stran.

Emil Frelih

Most na reki Kwai (foto Emil Frelih)

Kako bomo stanovali čez 30 let?

Dolgčas v „zelenih grobovih“

Nekaterim novim mestom pravijo „zeleni grobovi“, v njih ljudje ne prekipevajo od sreče

Faraonski panji, hiše v obliki dreves, mostov, lestev ali barak: arhitekti po svetu skušajo po najrazličnejših poteh rešiti stanovanjski problem sodobnega človeka, vendar brez posebnega uspeha.

Financi govorejo o zelenih vdovah. Ženske, večinoma gospodinje in podobnih poklicev, živijo v novih vzorčnih četrtih, kot je Tapiola v Helsinkih. Po mnenju arhitektov od vseh povsod naj bi ta vzorec zadovoljil razen očesa tudi duha. Mnogi sodijo, da je Finska edina država z moderno arhitekturo, s takšno, ki se staplja z jeziki, vitkimi brezami in hojami. Toda — ljudje, ki stanujejo v takšnih stavbah, niso zadovoljni. Mnoge matere, stare in mlade, umirajo od dolgega časa. To so bivališča brez pravega življenja, zelena grobovi.

Na robu Toulouse v Franciji so zgradili novo mesto Le Mirail. Sto tisoč ljudi bi moralo prekipevati od sreče — je napovedoval projektant — da živijo v mestu, grajenem človeku po meri tako biološko kakor glede dinamike. Gradili so pod geslom: »Mesto kot drevo, narava med hišami, na obeh straneh življenje.« Ko je bilo delo opravljeno, je isti avtor priznal: »Stavbam primanjkuje osebnosti, to so bivališča brez duše. Novo mesto se ne more vključiti v stari Toulouse, hkrati pa nima pravega lastnega življenja.«

Pol stoletja spodrsrljajev?

Kakor je pisal angleški »The Times« v St. Louisu v ameriški državi Missouri morali podreti poprej zaradi zasnovane in slgovne izvedbe najrazličnejše stanovanjsko četrt, ker ljudje niso hoteli živeti v njej in je bilo 85 odstotkov stanovanj praznih. Arhitekt Oscar Newman je zapisal, da je ureditev nove četrti zbuja strah in spodbujala dejavnost raznih malopridnežev.

Graditeljem naselja Spinaceto za 15.000 ljudi blizu Rima očitajo, da so zanemarili arhitektonski in urbanistični vidik, ker ga niso zgradili v celoti in do konca. Stanovalci niso zadovoljni.

Strogi kritiki trdijo, da je velik spodrsrljaj vse, kar so arhitekti kot snovalci življenja v naseljih zgradili v minulih petih desetletjih. Grajajo mesta med vrtovi, odklanjajo četrti, kamor hodijo ljudje samo spat, ne marajo velemest, v katerih se človek duši, in prav tako ne četrti, ki naj bi bile nadomestna pljuča velikih naselij, obsojajo Brasilia, zasnovano v glavi Osearja Niemeyerja, in tudi mesto Candigar, ki ga je v celoti načrtoval Le Corbusier, eden največjih mojstrov sodobne arhitekture. In tako smo — pravijo — v vseplošni krizi.

Tudi arhitekti ne varčujejo z očitki na svoj račun. »Naša napaka ni samo v tem,« je izjavil francoski arhitekt Jean-Claude Perrin na strokovnem posvetu o novem mestu, »sila smo se spajдали s podjetniki, ki jih žene

sila po denarju, in popustili sistemu, ki hoče izvleči iz danega prostora kar največ dobička, marveč tudi v tem, ker smo snovali mrzla mesta in četrti, ki kazijo okolje in dihajo samo mrčnost, s čimer smo prispevali k noustreznim življenjskim razmeram.«

Ob kritikah sodobnih mest s sociološkega, političnega in ekološkega vidika se poraja problem prihodnosti. Kje bodo ljudje stanovali čez trideset let, kakšna bo hiša leta 2000? To je eden največjih problemov sodobne civilizacije. Čeprav se marsikdo ne strinja z napovedmi katastrofalnih posledic nezadržne rasti svetovnega prebivalstva — po računih izvedencev se bo število Zemljanov do leta 2000 podvojilo — vendarle mora vsakdo upoštevati dejstvo, da se ljudje selijo v mesta. Francoski tehnik »Le Point« je povzel ugotovitve ameriških raziskovalcev, da bo leta 1985 živelo v mestih 70 odstotkov ljudi na našem planetu. (Za primerjavo: samo v osmih letih, od 1960 do 1968, se je Milano povečal za 600.000 ljudi.) »Predvsem si moramo biti na jasnem, kaj naj bo mesto,« pravi inženir Musmeci z rimske univerze. »Ali naj se njegova naloga omeji na prodajo in razpečevanje potrošnih dobrin, ali pa naj mesto omogoča tudi kakovostno sproščanje posameznika.« Po Musmeci je mnenju mnenju problem hiše kot bivališča ne bo rešen, dokler bomo zadržani v konceptih in sistemih, starih sto ali morda celo tisoč let. Po vojni smo prešli do propelerjskih letal na medplanetne rakete, od parnikov k ladjam na atomski pogon in od mehaničnih računalnikov na elektronske računalnike, hiše pa so enake kot prej. Kot značilen kazalnik zaostalitve v gradbeništvu navaja Musmeci ogromno težo gradbenega materiala: 20 ton na stanovalec, tj. dvajset srednjih avtomobilov; družinska hiša tehta toliko kot Boeing 747. »V naši miselnosti mora priti do temeljitega preobrata, potrebne so bistvene spremembe, v nekem smislu revolucionarne ideje.«

Nevsakdanji primer vodoravnega mesta

Kaj bo našim vnucom zagotovilo mir in hkrati sprejemljivo življenje? Kako graditi, da bo okolje zdravo, a vendar ne odtrgano od civilizacijskih središč? Pa udobje in lepota? Na ta vprašanja slišimo zdaj različne in pogosto bistveno nasprotujoče si odgovore. Arhitekti starega kova vztrajajo pri oblikovni doganostnosti. Takole pravi John Portman, ki gradi na newyorškem Manhattanu 54-nadstropni hotel: »Svoji domišljiji nočem postavljati meja, da bi ustregel okusu naročnikov. Delam, kakor se mi zdi prav.« Zadnja leta je čedalje več arhitektov, ki priznavajo, da so skorajda brez moči. »Ker je treba parcelo marsikje odtehati z zlatom,« pravi pariški arhitekt Jean-Paul Martin, »ne moremo več ubadati z estetiko.«

Arhitekti snujejo zamisli, ki bi jih lahko razporedili v štiri poglavine skupine:

- bivališča iz vnaprej izdelanih celic, ki jih je mogoče vodoravno sestavljati v nedogled;
- velike stavbe v obliki stolpov, piramid ali teras, v katerih omrežje vstavljamo vnaprej izdelane hišice (navpično mesto);
- nova mesta kot samostojne enote, v katerih se zbira odvečni prirastek velemest (torej satelitska mesta, razporejena okoli prvotnega središča);
- načrtna skrb za stare stavbe in zgodovinska središča.

Med najbolj nevsakdanjimi primeri vodoravnega mesta je Trigondorf, četrt blizu Zürich, zgrajena po načrtih švicarskega arhitekta Justa Dahindena, ki tam tudi živi. Četrt je podobna skupini hišic, kakršne otroci sestavljajo iz lesenih kock. Enonadstropne hišice z glizavimi pročeli (rozglate, višnjeve, rumene barve) imajo trikotno osnovo. Ta oblika ima prednost pred kockastimi družinskimi hišicami, ki bi v gruči delovale enolično. »Občutek imam,« pravi eden izmed prebivalcev Trigondorfa, »kakor da bi stanoval v nebotičniku, razdrobljenem na kose, ki bi jih nekdo raztrosil po zemljišču. Hiše so vse enake, a vendar zelo različne, ker so poravnane vsaka drugače ter različno razporejene in povezane med seboj.« Slaba stran Trigondorfa: nizko mesto je preveč raztegnjeno. »Zasnova je taka,« pravi Dahinden, »da bi te celične hišice lahko polagali tudi drugo na drugo.« Po takem načrtu bodo zgradili v Tel Avivu: Dahindeneve celice bodo sestavili v veliko prisekasto piramido za dva tisoč ljudi. Zunanje stene piramide bodo sestavljale hišice, znotraj pa bodo prodajalne, živilski trg in kinematograf, kamor se bodo stanovalci vozili z dvigali.

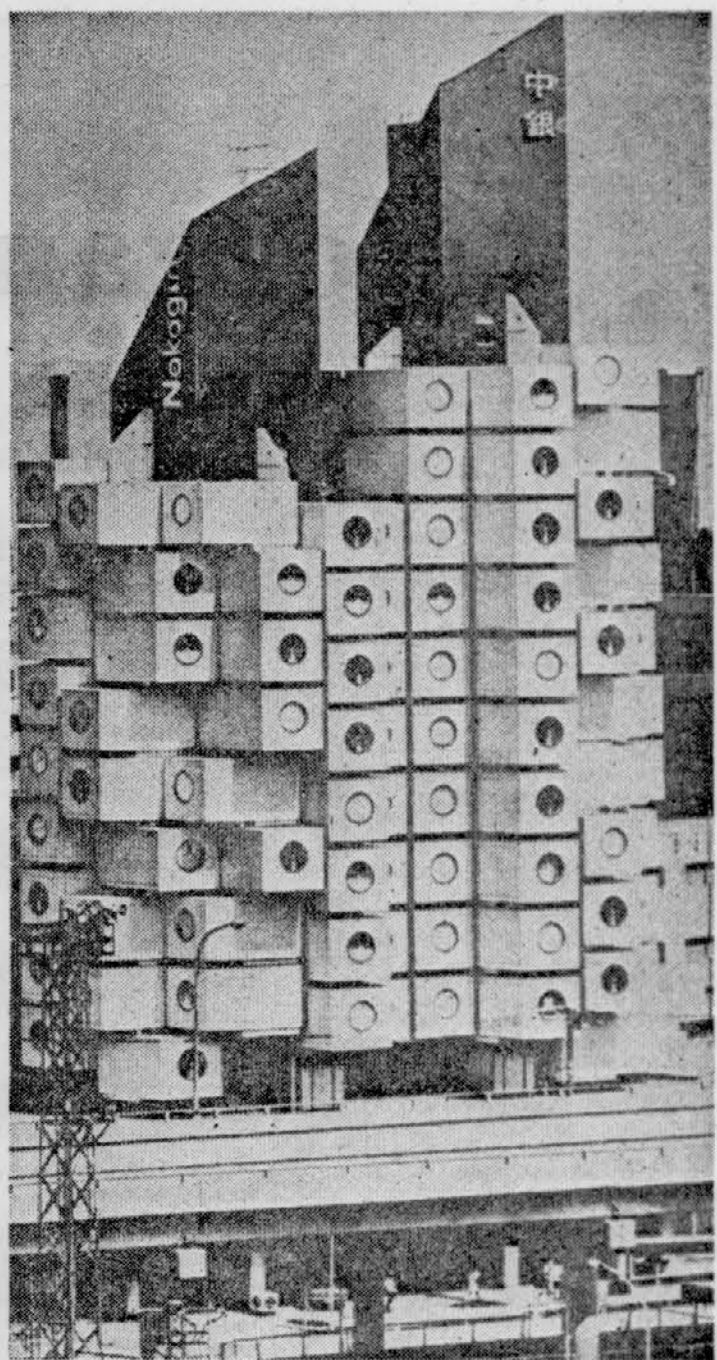
Za miselnost povprečnega Evropejca še bolj nova je hiša, o katere uspehu je prepričan 56-letni ameriški arhitekt Paul Rudolph, ki je v prejšnjem desetletju veljal za enega največjih mojstrov sodobne arhitekture v ZDA. V svoji zamisli izhaja Rudolph iz hiše na kolesih, premičnih domov ciganskega tipa, ki so se zadnja leta v ZDA močno razširili, tako da jih je že sedem milijonov, in predlaga, da bi problem gradbeništvu reševali z mobilnimi hišami, ki bi jih bilo mogoče prevažati. »Tudi najmodernejše hiše, ki jih gradimo, so sad obrtne proizvodnje,« je dejal Rudolph na strokovnem posvetu v Rimu. »Zidava traja predolgo, stavbe so mnogo predrage tudi zaradi odvisnosti od vremena. Če bi gradili hiše na tekočem traku kot avtomobile, bi prihranili vsaj tretjino sedanjih stroškov.«

Rudolphove celice, standardni modeli, široki po tri in dolgi dvanajset metrov — večjih konstrukcij ni mogoče prevažati po cestah — prihajajo iz tovarne z vsemi potrebnimi instalacijami. Na gradbišču jih povezujejo vodoravno in navpično. Vzorno naselje so zgradili v New Havenu (Connecticut), kjer je Rudolph razporedil celice po zemljišču ali na strehah. Od daleč je naselje podobno velikim skupni barak.

Dokler bo arhitekt suženjsko upošteval estetske zahteve družbe, v kateri živi, ne moremo pričakovati pra-

Je rešitev v višini? Ena izmed desetih stolpov v obliki koruznega storža po načrtu arhitekta Gerarda Grandvala. Nenavadna stolpnica stoji v Creteilu blizu Pariza

vega napredka,« trdi Rudolph. »Nisem bog, ne domišljam si, da bi mogel rešiti vse probleme človeka prihodnosti, zato se omejujem na pošteno opravljene dela, na katero se spoznam.«

V podporkepe svoje mnenja snuje Rudolph različne projekte: velikansko stanovanjsko stavbo v obliki drevesa, neke vrste nebotičnik, optično stebre. V njem so stanovanjske celice razvrščene v nepravilnem zaporedju kot veje na drevesu. Pripravil je načrte za hišo v obliki mostov, ki bi se bočili nad glavnimi prometnimi žilami v velikem naselju, pa za gričevnata mesta, v katerih bi bile stavbe razporejene v obliki lestve. »Lepe, bo rekel ta, grdo, bo trdil oni. Takšne ocene niso pomembne, misliti je treba v številkah. Nekaj slonov ni isto kot milijoni mravalj. Na svetu je veliko ljudi, mimo tega dejstva ni mogoče.«

Stavba v obliki drevesa

Mesto, ki raste in se širi — temu vidiku prihodnosti pripisujejo velik pomen zlasti japonski arhitekti, ki imajo že zdaj večje urbanistične probleme kot njihovi kolegi v kateri koli evropski državi: otoške ima sto milijonov prebivalcev, vsak drugi živi v mestu, do leta 2000 bo v mestih sto milijonov ljudi. Kenzo Tange, eden zadnjih mojstrov svetovne arhitekture (po smrti Wrighta, Mies van der Rohe, Gropiusa, Kahna in Corbusiera sta ostala le še Niemeyer in Aalto), predlaga gosto zazidana mesta, ki bi rasla po dolgem. »V mestih, grajenih koncentrično, ne more živeti več kot milijon ljudi,« pravi Tange, ki je že pripravil načrte za Catania in za Hiogo blizu Osake: dolgi vzporedni stanovanjski bloki se vraščajo v okoliško zelenje. Prvi blok ima 10 do 14

nadstropij, drugi njemu nasproti pa dve ali tri. Vmes sta cesta in steza za pešce. »Takšno mesto bi bilo naseljeno mnogo gostejše, kot so sedanja,« pravi, »prebivalci pa bi imeli dvojno korist: stik z naravo in bolj razgibano mestno življenje.«

Mesto v obliki panja

Kišo Kurokava, mladi arhitekt s precej domišljije, predlaga mesta v obliki panja. Ker bo človek prihodnosti živel precej drugače, pravi, bo potreboval manj čisto zasebnega prostora. Kurokava snuje stolpnice z majhnimi celicami za posameznike in z velikimi prostori za družabno življenje. V celici bi človek samo prenočeval, sicer pa bi živel skupinsko. »Dostojsem le delno preizkusil svojo zamisel,« pravi, »kijska stolpnica Nakagin je stanovanjski objekt te vrste.« Ker se utegne čedalje več ljudi navduševati za moderno nomadsko življenje, predlaga Kurokava samostojne premične celice, v katerih bi se ljudje prevažali, kakor se premika polj z lupino.

Kurokavove zamisli se morda zdijo nesprejemljive, vendar pa ob primerjavi s predlogi strokovne skupine nemškega arhitekta Richarda Dietricha izgubijo precej prvotne utopičnosti. Dietrich je s sociologi, urbanisti, ekonomisti in pravniki šest-let snoval načrte za velemesto, ki mu je dal ime »metastadt«. Velika kovinska nosilna ogrodja v obliki praznih kock so pritrjena drugo na drugo, slonijo pa na stebrih, ob katerih so stopnice in dvigala. Vse to se dviga nad starimi mestnimi hišami. »Stanovalci lahko po svoji volji napolnijo te kocke z vnaprej izdelanimi elementi, vstavijo vmesne stene ter postavijo okna in vrata tja, kamor želijo,« pravi Dietrich. Razpo-

reditev v takem mestu: na zemeljskem površju je promet, nad njim parkirni prostori in prodajalne, potem uradi in javne službe, stanovanjski del pa bi se začel šele v šestem nadstropju. Dietrich predlaga jeklo, aluminij in plastične snovi.

Angleži stojijo na tleh

Med arhitekti, ki mislijo na leto 2000, pa so tudi taki, ki ne vztrajajo pri novostih za vsako ceno. Angleži, ki stojijo trdno na tleh in ki veljajo trenutno za najboljše tehnike, snujejo nova mesta, pri katerih mislijo na zelenje, hkrati pa upoštevajo, da bo imel človek prihodnosti čedalje več prostega časa in torej ne bo hodil domov samo prenočevati. Milton Keynes kot eno izmed njih začenjajo zdaj graditi kakih 75 kilometrov od Londona. Pravijo, da bo imelo do konca stoletja 250.000 prebivalcev, izmed katerih se jih bo samo iz Londona priselilo 150.000. Grajeno bo vodoravno, tj. površinsko, nove nizke stavbe bodo zrastle na travnikih med sedanjimi vasmami, ki jih bodo v strnjeni obliki prav tako vključili, vmes bodo jezera s površino 2,5 kvadratnega kilometra in gozdovi (od leta 1991 dalje bodo posadili letno četrtilijona dreves). Takšna angleška nova mesta se zdijo še najboljša rešitev tudi nekaterim francoskim arhitektom, zlasti tistim, ki odklanjajo deset potaštnih stolpov in obliki ogromnih koruznih storžev v Creteilu po zamisli arhitekta Gerarda Grandvala. V njih naj bi živel okoli 2500 ljudi, vendar so stanovanja vsaj za zdaj še prazna.

Myriam De Cesco »Panorama«

Strokovna polemika

Kdaj je človek mrtev?

Naši izvedenci pripravljajo predpise o presajanju organov in tkiva

V kratkem naj bi naše zakonodajstvo sprejelo predpise o presajanju delov človeškega telesa. Zakon o pogojih transplantacije bo tako uzakonil enega od zdaj že priznanih načinov zdravljenja. Poleg zaštite osebnosti naj bi ta zakon zdravniku dajal pooblastila za odzajem tkiva in organov, namenjenih presajanju.

vosodje družbenopolitičnega zbora zveze skupštine sta v Budvi pripravila simpozij zdravnikov in pravnikov, na katerem so govorili o predosnutku zakona o presajanju delov človeškega telesa in poskušali razrešiti medicinsko-pravne težave presajevanja. Simpozija so se udeležili predstavniki republik in pokrajin. Slišati je bilo mnenja ljudi, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo s transplantacijo.

Konec življenja

Tema o presajanju tkiva in organov pa je tako spodbudila razpravo o

ugotavljanju smrti človeka — darovalca organa. Profesor dr. Rusemir Djordjevič, poznavalec sodnomedicinskih problemov, je dejal, da je prva naloga medicinsko in pravno določiti pojem, kdaj preneha življenje in napoči smrt. Splošna definicija smrti bi se po mnenju dr. Djordjeviča lahko glasila: »Smrt je dokončno in popolno prenehanje delovanja možganov in spontane funkcionalnosti respiratornega in cirkularnega sistema. Zakoni in predpisi morajo določiti obveznost in dolžnost zdravnikov pri ugotavljanju smrti.«

Po mnenju prof. Djordjeviča bi moral, da bi se družba zavarovala pred prednagljenimi posegi znanstvenikov in da bi bil človek, dokler je še pri živ-

ljenju, varen pred eksperimenti, ustanovitvi po republikah avtoritativne komisije, ki bi odločale, ali ima posamezna zdravstvena ustanova vse nujno potrebne pogoje za opravljanje transplantacij organov in tkiva.

Precej različna stvar je odvzeti organ ali del organa živemu ali mrtvem človeku. O tem je bilo slišati na simpoziju v Budvi zanimiva mnenja. Dr. Dobrovoje Jokanović, prof. in ugledni znanstveni sodelavec inštituta za sodno medicino v Beogradu, ki je pred kratkim v Lyonu govoril o podobnem problemu, meni, da mora pred odvzemu organa s trupla skupina zdravnikov, ki bo presajala organ, zanesljivo ugotoviti smrt.

Kdo odloča

Da bi zdravniki lahko brez pravnih posledic prišli do organov, ki jih lahko med pripravami za transplantacijo ohranijo z različnimi umetnimi postopki, je dr. Jokanović predlagal, naj bi bili v komisiji oziroma skupini zdravnikov: nevrolog, kardiolog, internist, kirurg, imunserolog in sodni medicinski izvedenec ter preiskovalni sodnik.

Pri odvzemu organov ali tkiva s trupla bi se lahko prišlo, kot je opozoril prof. Jokanović, od nekaterih civilno-pravnih oziroma kazensko-pravnih problemov. Gre namreč za soglasje potencialnega darovalca še za njegovega življenja ali privolitve najbližjih sorodnikov umrlega. Tako soglasje pa nikakor ne bi smelo postati komercialno, kar bi pripeljalo do pravno-me-

dicinskih zapletov, ki bi že mejili na nehumanost ali celo na kazensko zakonodajo. Morebitna komercializacija bi kompromitirala ali celo otežila znanstveno izpopolnjevanje in uporabo transplantacij.

Na vprašanje, ali je legalizacija presajanja organov in tkiva človeku lahko daruje na smrt bolnemu človeku, je prof. dr. Jokanović dejal: »V današnji in prihodnji etapi razvoja družbe bo to najbolj dragoceno darilo družbe, medicine in biologije človeški humanosti, zdravju in življenju.«

Poleg medicinskih mnenj je zanimivo slišati še docenta Bora Čejoviča, doktorja pravnih ved, ki je pred kratkim izdal knjigo, svojo doktorsko delo na temo »Kazensko-pravni problemi transplantacij«; Čejović je eden od organizatorjev nedavnega simpozija v Budvi.

»Logično bi bilo,« je dejal dr. Čejović, »da bi se v primerih, ko darovalec ni privolil v tak poseg, posvetovalec iz njegove družine. Če v takih primerih ne bi upoštevali volje bližnjih sorodnikov, bi žalili njihova čustva, kar bi lahko imelo neželene posledice. Zato smo tudi sklenili, da bomo morali imeti za odzajem posameznih organov ali tkiva privolitev družine. Vse to pa lahko povzroči precej težav, že ko si zastavimo vprašanje, kdo vse sodi v krog družine, s katero se je treba posvetovati, in kako naj bi ravnali v primerih, ko ni enotnega soglasja z vsemi družinskimi člani.«

Kako so to vprašanje uredili v drugih državah? »Da bi se zakonodaja v posameznih državah izognila takim težavam, so vsa

Zavarujmo bolnikove interese

Na sestanku v Budvi so sprejeli sklepe, ki jih bodo predložili vsem odgovornim državnim in držbenim organom, zainteresiranim za transplantacijo ter ureditev vprašanja presajanja organov in tkiv. Med drugim je bilo slišati, da bi moral zakonodajalec gledati na pomembnost presajanja organov s trupel bolj prožno in upoštevati, da je končni cilj transplantacije — rešiti človeško življenje.

Sprejetje predpisa o postopku in metodah ugotavljanja smrti naj bi bilo v pristojnosti medicinskih organov. V tej zvezi bodo tudi določili merila o tem, kdaj nastopi smrt oziroma kdaj se preneha življenje.

Dozorelo so pogoji za to, — da poudaril dr. Čejović, — da sprejemno zakon, ki ne bo zavaroval le interesov bolnikov, temveč tudi odpravil negotovost, v kateri so zdaj zdravniki, ki se ukvarjajo s presajanjem organov in tkiv. Priprava tega zakona je dokaz dobrega sodelovanja med zdravniki in pravniki, ki so se znašli pred skupno nalogo.

Dragutin Gregorić »NIN«

Ce bodo živalski vrtovi dočakali 21. stoletje, ga bodo samo, če bodo do-... Hvali velike reforme. Že zdaj so mno-... gi prepričani, da je sedanje živalske vr-... tove treba odpraviti in sicer tako, da...

Razvojni živalskih vrtov se je začel v časih, ko je bila Afrika popolnoma nedostopna in so pogumni pustoloverni prvažali od tam eksotične živali, ki se jim je čudil ves civilizirani svet.

Obsojene na lenarjenje

Toda osebo vseeno ne morem izreči smrtni obsodbe živalskim vrtovom. Kadar vidim, kako široko odpira oči otrok, ki prvič zagleda slona, izginejo vsi moji dvomi. Živalski vrtovi morajo ostati. Toda ne takšni, kot so zdaj.

Živali lahko razdelimo na dve glavni skupini — na tiste, ki so specializirane in na tiste, ki se prilagajajo. Prve je evolucija pripeljala do izpopolnitve predvsem ene same lastnosti, ki je najna, da preživijo. Dajle mravljinčarju mrvilje, kosi pa listje, da ga bo žvečila — in to je dovolj. Nasprotno pa so živali, ki niso specializirane, prisiljene, da se prilagajajo, zato so vselej v gibanju, v iskanju. Takšni so psi in volkovi, kune in mungji, nižje in višje opice.

V drugi kletki volk nesrečno bega ob stenah. Nima prostora, kjer bi se šelal. Na to omejitvijo odgovarja tako, da razvije v sebi dinamični stereotip, vsiljeno toleranco obsedenca, ki mu daje le uborno nadomestilo za svobodo življenja, polno gibanja.

Na srečo gledalci primajo veliko zabave v mučno enoličnosti življenja v živalskem vrtu. Živali to dejstvo hitro odkrijejo in izkoriščajo obiskovalce, da popostrijo svoj nenormalno poenostavljeni svet.

Od našega skandinavskega dopisnika

STOCKHOLM, junija — Petdesetero vodilnih svetovnih strokovnjakov se je od 10. do 15. junija zbralo v švedski prestolnici, da bi se pogovorili o vplivu stresnih dejavnikov na človeka v delovnem okolju. To je že četrti mednarodno posvetovanje o stresu pod pokroviteljstvom svetovne zdravstvene organizacije (WHO): prvo, leta 1970, je bilo posvečeno vplivu družbenega okolja na nastanek bolezni, drugo o stresu v razvoju otroka in mladostnika, tretje stresu v razmerju med moškimi in ženskimi, posvetovanje o prihodnjem letu pa bo obravnavalo stres v zvezi s staranjem.

Organizator vseh teh mednarodnih posvetovanj je laboratorij za klinično proučevanje stresa pri Karoliniskem inštitutu v Stockholmu. V zadnjih dvanajstih letih si je ta laboratorij ustvaril v znanstvenih krogih tako velik ugled, da ga je svetovna zdravstvena organizacija določila za svoj prvi mednarodni center, namenjen raziskovanju stresnih dejavnikov na človeko-vo zdravje.

To je že drugi mednarodni center, ki ga ima WHO na Švedskem: prvi — ki je tudi v Stockholmu — je namenjen proučevanju biologije človekovega razmnoževanja.

Dr. Thomas Lambo, vice generalni direktor WHO, je na slovesnosti decembra lani v Stockholmu dejal, da je raziskovanje stresa razvito na Švedskem bolj kot kjerkoli drugje na svetu.

Kaj je stres?

Stres, stres, stres — to besedo slišimo in beremo bolj pogosto. Kaj je pravzaprav stres? To je udarnostna beseda za angleški izraz stress, za katerega se nimamo splošno sprejete domače besede. »Stress« pomeni v angleščini predvsem »poudarek«, »naglasje«; Hans Selye, ki je vpeljal izraz stress, je v Stockholmu pri- znan, da bi moral biti pravi angleški...

Ljudje in živali

Ali so živalski vrtovi potrebni?

Prihodnost mora biti drugačna

redko zaveda, kaj tako obnašanje živali v resnici pomeni.

Ljudi je lahko dresirati

Klasičen primer je beračenje za hrano. Obiskovalci si običajno domi- sljajo, da so živali, ki beračijo, lačne, čeprav so v resnici seveda site, včasih celo že brezupno predebele. Pri beračenju sploh ne gre za hrano. Gre za družabnost. Nekatere živali vzamejo hrano in jo takoj odvrgnejo. Toda kmalu spoznajo, da je v takem primeru družabnosti konec. Zato potrpežljivo požirajo dobroto, ki jim jih mečejo in se redijo. Včasih zaradi tega tudi poginejo.

Na prostosti živi vsaka vrsta v svojem naravnem okolju. Tu so lahko ozka razpoka ali široka ravčina, mreža podzemskih tunelov ali krošnje dreves. To ni samo ozemlje, samo določeno število kvadratnih metrov — navadno je to zamotan sistem obmejnih znakov in stezic. V tem prostoru so kraji za spanje in za hranjenje, poti za beg; so tudi topli in hladni, suhi in vlažni prostori.

Kletke v živalskem vrtu pa je nasprotno, brezupno poenostavljena. Kletke so majhne, da bi lahko kar naj- več živali spravili na kar najmanjši prostor. Delajo vse enake, ker je tako ceneje. Da bi v njih lažje vzdržali zna- zlost, so kar se da malo opremljene. Zelenice palice in beton morajo zame- njati listje, veje, kamenje in zemljo. Povrh kletke kar naprej pometajo in pomivajo, da smrad ne bi motil občutilnih nosov obiskovalcev.

Vse to je zelo logično, žal pa prav nič zoološko. Če skuša verica skriti oreh ali dinga zakopati kost ali divja mačka zagrebsti svoj izmeček — tedaj vse te živali zamaž grebejo v cement-

na tla. V tem je nekaj žalostno grotesknega. Kletke in ograde v živalskih vrtovih bi se morali med seboj ločevati prav tako, kot se živali, ki živijo v njih. To ni samo vprašanje fizičnega, ampak tudi psihološkega prostora. Verjetno kletki je na primer mogoče psihološko deseterkrat povečati, če vanjo posta- vimo razvejano drevo.

Ne samo od hrane

Za živali niso velikega pomena samo kalorije in vitamini, ampak tudi...

V nenaravnem okolju se živali dolgočasijo, lenarijo in se debele

to, kako dobivajo hrano. Na prostosti morajo delovati, če hočejo jesti. Trenutek, ko žival najde hrano, je pogosto vrhunec dolge vrste različnih dejanj in dejavnosti. V živalskem vrtu dobio hrano brez lastne dejavnosti, kar pogosto vpliva kvarno nanje.

Z biološkega stališča je nekaj ne- moralnega v zapiranju živali v kletke, kjer njihovo naravno obnašanje, ki je posledica milijonov let evolucije, ne vsem priti do izraza. Prehrana je samo ena plat tega vprašanja. Tudi živali ne živijo samo od hrane. V vseh starih živalskih vrtovih se srečujemo s poja- vom, ki bi mu lahko rekli »vedenjska slota«. Živali ne morejo zadovoljiti svojih potreb po sicer tako običajnem vedenju, kot je na primer graditev gnezda, igra, obvohanje, kopanje v prahu, obhodi po svojem ozemlju, zbiranje v skupine itd.

Bobrom je treba omogočiti graditev jezov, opicam postavljanje viselih postelj, slonom kopanje, pticam gnezdenje, mladim šimpanzom skakanje in igranje, volkom vohanje iztrebkov, medvedom plezanje po drevmu. Vrstam, ki živijo v skupnostih, je treba predvsem omogočiti, da živijo v naravnih skupinah, ki so ustrezno velike in pravi- lno sestavljene, ne pa le to, da živi- jo v parih, kot kandidati za Noetovo barko ali še slabše, da so same.

Koristi od tega nimajo le živali, ampak tudi obiskovalci živalskih vrtov. Redka, eksotična in draga zver, ki z dolgočasno sedi v higienski in prazni kletki, povzroča manj zanimanja kot še tako običajna majhna živa- lica, ki je zaposlena za reševanjem kakš- nega vedenjskega problema. Življenje je treba živeti, na izziv je treba odgo- voriti, problemi rešiti. V živalskem vrtu, kjer so vsi problemi umetno reše- ni in odstranjeni, je žival — posme- h evoluciji.

Živalski vrtovi bi predvsem mora- li nehati ropati divjo naravo in sami razmnoževati živali. Kjer divjih živali ni več mogoče ohraniti v njihovi naravni okolici, je treba ustanoviti go- ščine, da bi živali razmnoževale v uje- tništvu, ki pa bi bilo vsaj podobno prostosti. Ni dovolj razkazovati občinstvu samo telo živali — treba je pripovedo- vati o njej in jo pokazati pri dejavnosti.

Ali je mogoče brez daljnosežnih re- form sodobne živalske vrtove toliko spremeniti, da bi ustrezali tem zahte- vam? Dvomim. Obstaja samo ena re- šitev — živalski vrtovi se morajo spe- cializirati. Nič ne more upati, da bo lahko zagotovili pravilno vzdrževanje 500 različnih vrst. Znanstvenik porabi tri leta za proučevanje ene same vrste pa še čuti, da se je komaj začel po- glabljeti v problem. Je mar mogoče razumeti intimne podrobnosti življenja 500 vrst? Ali si kakšen živalski vrt lahko privošči nastavitve 500 zoologov? Popolna specializacija bi nam lahko dala podrobno znanje o skupinah vrst, ki so si bliizu, kar bi lahko pripeljalo

Prihodnost živalskih vrtov

Ali so živalski vrtovi potrebni? Volk odgovarja: »Živalski vrtovi so preživeli. Svoje dni, na zgodnji stopnji naše živalske civilizacije so bili morda potrebni, to- dan zdaj so brezupno zastareli. Poglejte na primer mogoč volka. Sedem v tej kletki, v sosednji pa je — zajec. In kaj se dogaja? Dogaja se to, da sta ograjena drug od drugega, da nimava možnosti občenja, kar povzroča osamljenost in odtujenost, ki sta tako značilni za naš čas...»

Prihodnost živalskih vrtov

Zakaj jo podoenjuje? Na to je odgovoril Torbjörn Akerstedt s Karolinškega inštituta v Stockholmu, ko je govoril na letošnjem mednarodnem posvetovanju. Akerstedt je povedal, da izbor anketirancev ni reprezentiven, to pomeni, da ne odraža pravega stanja. Osebe, ki ne zdržijo stresa pri delu, namreč sprejemajo zaposlitev, zato ostanejo na delovnih mestih predvsem osebe z »dobrimi živci«.

Mednarodno posvetovanje na Švedskem

Stres naš vsakdanji

Trideset odstotkov odraslih trpi za duševnim stresom

izraz »strašn«, kar predvsem pomeni »napetost«, »preobremenitev«. Selye, ki je mažarskega porekla, je priznal, da je ob preselitvi v Kanado znal premalo angleško, zato je pojav napačno imenoval stress.

Toda bolj kot pomen izraza nas zanima pojav sam. Za kakšno napetost gre? Dr. Lennart Levi, dolgoletni šef omenjenega laboratorija v Stockholmu, pravi, da s stresom označimo splošen sistem reakcij, s katerimi se telo prilagaja najrazličnejšim dražljajem: mrazu, vročini, strompu, delovanju hormonov, čustvenim razgiba- nosti itd.

Ta sistem reakcij — ki ga delimo z velikim številom živali in ki so ga imeli že naši davni predniki — ima kot svoj najvažnejši namen pripravljati telo na fizično dejavnost. Na primer: če se soočimo z neposredno nevarnostjo, nam ta naš sistem reakcij pomaga zvišati telesno pripravljenost, tako da je naše telo nared za beg ali boj.

To je seveda zelo koristen sistem, kajne? Toda poznamo še en pojem stresa, namreč stres kot mehanizem, ki po vsej verjetnosti pomeni bistveno podlago za večino bolezni. Ravno to pa strokovnjake tudi najbolj zani- ma.

Zakaj je stres lahko koristen, a v drugih okoliščinah škodljiv? In v katerih okoliščinah je škodljiv? In kateri ljudje so posebno občutljivi za stres? To so vprašanja, na katera strokovnjaki še iščejo odgovore. Toda imamo že nekaj domnev, ki služijo kot smernice za raziskovanje.

Poglejmo: stresne reakcije se pravi- loma pojavljajo v položajih, v katerih je človeku potrebna dejavnost mi- šic. Športniku, ročnemu delavcu ali

mov našega časa je, da so različne vrste človekovega okolja — stanova- nje, delovno mesto, prevozna sredstva, naselja itd. — oblikovane skoraj iz- ključno s stališča gospodarskih, teh- noloških in političnih potreb, prema- lo pa s stališča duševnih in zdravstve- nih potreb. Posledica takšnega neu- ravnoteženega načrtovanja utegne biti, da se bo življenjsko okolje v razvitih državah kmalu izkazalo v nasprotju z biološko »zgradbo« človeka.

Profesorica dušeslovja v Stockhol- mu, Marianne Frankenhäuser, je na letošnjem posvetovanju naredila o tem dobro prispevilo: človek v neus- traznem okolju je kot noga v pretes- nem čevlju. Če čevlji tišči in noga bo- li, je — kratkoročno gledano — mor- da pametno vzeti tableto proti bole- činam.

Toda dolgoročno gledano je seveda edina rešitev, da obujemo primernej- še čevlje. Marianne Frankenhäuser v zvezi s tem pravi, da v industrijsko razvitih državah uporabljajo pomirje- valna sredstva, da ljudje v neprimer- nem delovnem ali življenjskem oko- lju ne bi čutili posledic stresa. To sla- žno prilagajanje je postalo splošna navada, ne da bi se ljudje spraševali o morebitnih dolgoročnih posledicah takšne prakse.

Stres pri otrokih

To pa se nam utegne maščevati, vsakemu od nas. In da bi se lahko čim- prej izlekli iz škripcev, je svetovna zdravstvena organizacija sklenila spo- buditi mednarodno sodelovanje v proučevanju stresa.

Tekoči projekti v stockholmskem la- boratoriju so posvečeni življenjskemu okolju otrok in delovnemu okolju odraslih. Eden najpomembnejših vzrokov za nastanek škodljivega stresa pri otro- kih je prenamajna roditeljska skrb. Ta vzrok ni pogost samo v določenih vr- stah družin, temveč tudi v določenih vrstah naselij.

Poglejmo si zadevo malo bliže. V strokovni študiji, ki jo je dr. Levi napisal za konferenco OZN o člove- kovem okolju leta 1972 v Stockholmu, piše, da je prenamajna skrb staršev za otroke bolj pogostna v mestih kot na podeželju. Najhuje je v revnih četrtih velemest in nerazvitih državah. Tam sta pogosto oba starša prisilje- na delati zunaj doma, v vsaki družini pa je preveč otrok, da bi vsak od njih imel dovolj hrane in obleke. Od- sotnost staršev, pomanjkanje rekrea- cije, neugodno stanovniško okolje itd. utegnejo škoditi umskemu in ču- stvenemu razvoju otrok.

V takšnem položaju se pri mladih pojavljajo stresne reakcije: občutek negotovosti, sovražnost do staršev ali odraslih sploh, beg v alkoholizem, ne- zdrava razdraženost ipd. Vse položaj je še hujiši, če je otrok nezadolen. Ra- zen tega pa bivanje v pretesnih stanov- najih — in to velja tudi za ljudi v razvitih državah — lahko pomeni ne- pritrano draženje čutil, tako da člo- veku postane živčen, se ne more kon- centrirati, muči ga nespečnost — skratka, stres.

Pogost vzrok za izostanek z dela

Drug važen problem je stres pri delu. Temu je bilo posvečeno letošnje posvetovanje v Stockholmu. Problem

do popolnoma novih načinov vzdrževanja živali v ujetništvu.

Takšni živalski vrtovi bi lahko namenili dovolj prostora za premišlje- no organizacijo okolja, v katerem bi živele skrbno nadzorovane družine in socialne skupine. To bo povsem nov in senzacionalen prizor. Zamislite si 30 slonov na miniaturnem koščku sa- vane! Tak živalski vrt bo lahko dal dragocen material tudi za resen študij živali, ki je zdaj omejen s tem, da je za opazovanje na razpolago le malo živali iste vrste, pa še te so psi- hično nenormalne.

Tistih nekaj specializiranih žival- skih vrtov, ki že obstajajo, priteguje cele množice obiskovalcev; to so do- slej živalski vrtovi za kite in delfine in za opice, ki živijo v naravnem goz- du, prepreženem s stezicami, po kate- rih se sprehajajo obiskovalci. Obstaja nekaj velikih živalskih vrtov, ki so se specializirali za jelene, antilope in druge kopitarje. Celo rajši in gosji vrtovi so že in čeprav se zdi, da ogledovanje takega vrta ne more biti posebno dra- matično, privlačijo na tisoče obisko- valcev.

Potrebujemo več ljudi, ki bi imeli pogum in domišljijo, ljudi, ki bi bili pripravljeni tvegati. Kako privlačen bi bil živalski vrt višjih opic — z gorila- mi, šimpanzi, orangutani in giboni. Opice ne znajo plavati, zato bi jih la- hko namestili na manjših gozdnatih otokih ali preprosto obdali v jezik. Na ozemlju, ki bi bilo dovolj veliko, da bi na njem namestili ne- kak skupin goril in šimpanzov, bi la- hko izvedli veliko o skrivnostnih odno- slih med čredami. Znano je, da prih- aja pri srečanju dveh skupin šimpanz- ov do čudnih ceremonialov, ki jih spremljajo divji kriki, topotanje, ska- kanje in lomljenje vej. Kaj se pri tem v resnici dogaja? Teča še zdaj ne ve- mo.

Zamislite si na primer živalski vrt, ki bi se specializiral na velikega živa- skega sveta — slone, povodne konje in nosoročje, ki se v njem ne bi poči- kal posezno ali v parih, ampak v naravnih skupinah...

Spisok takih specializiranih živalskih vrtov je neskončen in perspektive so zelo privlačne. Živalski vrtovi imajo prihodnost. Toda če bodo ostali takdi kot so pogosto zdaj, jih nihče ne more rešiti pred propadom. Prihodnost mo- ra biti drugačna.

D. Morris

Mnenje prizadetih

»Ali so živalski vrtovi potrebni?« Volk odgovarja:

»Živalski vrtovi so preživeli. Svoje dni, na zgodnji stopnji naše živalske civilizacije so bili morda potrebni, to- dan zdaj so brezupno zastareli. Poglejte na primer mogoč volka. Sedem v tej kletki, v sosednji pa je — zajec. In kaj se dogaja? Dogaja se to, da sta ograjena drug od drugega, da nimava možnosti občenja, kar povzroča osamljenost in odtujenost, ki sta tako značilni za naš čas...»

»Kako torej, ali so živalski vrtovi potrebni?«

Odgovarja zajec: »Na to vprašanje seveda ne morem odgovoriti dokončno. Po eni strani se zdi, da živalski vrt ni ravno čudovita stvar... Po drugi strani pa je — upošte- vam, da je tamle volk... Jaz osebno ne bi hitel z odpravljanjem živalskih vrtov.«

je zelo razširjen: strokovnjaki sumi- jo, da je tretjina vseh odsotnosti z dela v razvitih državah odvisna od stresa.

V tej zvezi lahko navedem ugotov- itev ankete med okoli 4000 delavci iz vseh gospodarskih panog, do katere je prišla posebna komisija zveze šved- skih sindikatov. V povzetku študije »Stres pri delu« dobesedno piše:

»Rezultati kažejo, da samo 24 od- stotkov anketirancev ne doživlja svo- jega dela kot vira stresa ali stresnih težav. Če uporabimo zelo ozko odre- ditev kategorije močno prizadet zaradi stresa, pridemo do ugotovitve, da nič manj kot 23 odst. anketirancev sodi v to kategorijo. Razen tega je treba upoštevati, da naša anketna me- toda v vseh primerih podcenjuje po- gostnost stresa.«

Zakaj jo podoenjuje? Na to je odgovoril Torbjörn Akerstedt s Karolinškega inštituta v Stockholmu, ko je govoril na letošnjem mednarodnem posvetovanju. Akerstedt je povedal, da izbor anketirancev ni reprezentiven, to pomeni, da ne odraža pravega stanja. Osebe, ki ne zdržijo stresa pri delu, namreč sprejemajo zaposlitev, zato ostanejo na delovnih mestih predvsem osebe z »dobrimi živci«.

Čeprav omenjena anketa podcenjuje pogostnost stresa pri delu, pa se njeni rezultati skladajo z oceno splo- šne pogostnosti stresa, do katere je prišla posebna vladna komisija na Švedskem na podlagi najboljše in najboljši temeljite ankete raziskave življenjskega standarda v državi. Re- zultati vladne ankete so pokazali, da okoli 30 odstotkov vsega odraslega prebivalstva trpi zaradi duševnega stresa.

Alli niso to končno tudi problemi, ki neposredno zadevajo samourjavla- nje v delovnih organizacijah? Seveda so. Švedska sicer ni socialistična drža- va in nima samourjavljanja, toda v povzetku ankete o stresu pri delu je zveza švedskih sindikatov vendarle za- pisala:

»Dobičke, ki jih povprečen človek baje dobliva od gospodarskega napred- ka, mora delavec drago plačati z več- jim fizičnim in duševnim trpljenjem, ki ga povzročajo delo na akort, eno- lčnost dela, strukturne spremembe v gospodarstvu, izguba zaposlitve, prekvalifikacija itd... Močna povezava, ki smo jo brez izjeme našli med de- mokratico na delovnem mestu in do- življanjem stresa pri delu, jasno ka- že, da ima samourjavljanje v delov- ni organizaciji skrajno velik pomen za reševanje teh problemov.«

Mitja Jermol

»Priporočljivo« najvišjo hitrost v Nemčiji živahno propagirajo

Varnost na cestah v ZRN

Človek ima prednost

Nemci že upoštevajo „priporočljivo hitrost“ do največ 130 km na uro

Od našega bonskega dopisnika

»Toliko prostosti, kolikor je to mogoče — in toliko prisile kot je to nujno«, pravi predsednik zveznega sveta za varnost prometa ZRN dr. Hermann Piltz o načelih, ki vodijo bonške uradne in druge neuradne usmerjalce prometa za 20 milijonov avtomobilov in šest tisoč kilometrov avtocest. Tu velja od 13. marca letos poskusno do 13. septembra 1977 priporočljiva najvišja hitrost 130 kilometrov na uro. In Zahodni Nemci jo jemljejo zares, številni prometnih nesgod upada, posebej še število smrtnih žrtev. Prometna vzgoja pa je tako intenzivna, da je nemogoče, da bralec časopisa ali televizijski gledalec ne bi vsaj enkrat dnevno slišala nekaj gesel, ki ga vabijo na »partnerstvo gesla« Halo, partner — hvala lepa! »Človek ima prednost.« Najprej opaziti se — potem startatije odmevajo navdse uspešno. Nemški vozniki so bolj kot pa je njihov sloves, ugotavlja vrsta raziskav.

»Dežela tisoč prepovedi« ubira na cestah svojo pot: prepričevali, vzgajali, opozarjali na posledice. Zvezni svet za varnost prometa je v tej deželi navdse ugodna organizacija. Pet let že obstaja, združuje pa preko 250 društev in organizacij, med katerimi je minister za promet samo en član. Nasilci — avtomobilski klubi in zavarovalnice prispevajo poleg države tudi največ sredstev za prometno vzgojo. Svet pa daje Bonn svoj predloge, ki jih minister in vlada ne moreta prežeti.

Piltz je imel odlično besedo tudi pri splošnem politični bitki okoli omejitve hitrosti na avtocestah. Na njegov nasvet in zaradi silovitega protinapada konservativne opozicije je namreč namesto omejitve prišlo do kompromisne priporočljive hitrosti, ki

pa ne onemogoča posameznim deželnim prometnim (notranjim) ministrom, da ne bi predpisali za posamezne odseke najvišjo hitrost. In kaj kmalu so se pojavile na avtocestah okroglo rdeče table s številko 130. Okoli 600 kilometrov avtocest je tako omejenih.

Grožnje ne zaležejo

»Motivacija je uspešnejša kot grožnja s strogi kaznivost, je prepričan prometni »vzgojitelj« dr. Piltz in s prstom kaže na pretirano prakso prepovedi v socialističnih državah. »Alkohol je v NDR na primer v celoti prepovedan, pa je vsem znano, da pijejo vozniki še naprej. Torj: če že nisi ali če ne moreš zagotoviti obreza nadzorstva nad neko prepovedjo, potem je bolje, da je sploh ne sprejemaš.« Medtem ko se domači vozniki kar dobro držijo priporočila »130 kmh«, pa opažajo pri tujcih, da se nekateri prihajajo celo izživljati na zahodnonemške avtoceste. Večina sosednih zahodnih držav je tako ali drugače že uzakonila omejitve, pa dobijo avtomobilisti šele v ZRN pravo priložnost, pa spet pritisnejo do konca plinski pedal.

V Angliji se je neka avtomobilista vrdka celo spomnila, da se še da na tem svetu voziti prav hitro, in to v »Federal Republic of Germany«.

Svetovna nogometna predstava in velika selitev na sončni jug sta dva povoda, za to, da nas dr. Piltz v ljudni kot v nekakšni posebi tiskati. Neneč pač vse vnaprej izračuna. Na primer: namesto da se zvečer po prijetnem pitju pelješ sam domov z avtom, se ti bolj splača spati v hotelu Hilton. Če te policija namreč dobi — rečimo da se ti sicer ne bi nič zgodilo — če te torej ujamejo, boš plačal vsaj petsto mark kazni, potem še stroške za balonček, za preiskavo krvi, stroške postopka — najmanj 700 mark. Najdražji hotel pa stane kvečjemu pet-

nistrvom za promet v 110 velikih dnevnikih in tedenskih časopisih in revijah. Na kvadratnem rumenem polju, ki sicer pomeni »imaš prednost« je narisana simbol človeka. Torej: človek ima prednost.

Se Brandtov minister za promet Lauritz Laritzen je pripravil v milijonski nakladi večbarvno, izredno praktično informativno brošuro za »dopust 1974« z naslovom »Človek ima prednost«. Brezplačno dobi zahodnonemški avtomobilist ne samo ministrov barvno sliko s pismom, marveč podatke o poletnih počitnicah in vseh pomembnejših evropskih deželah ter za domače zvezne dežele (ki imajo pravi mehanizem šolskih počitnic, da se le ne bi spravilo preveč ljudi hkrati na ceste).

Kaj moraš vzeti v avto na dopust? Kaj moraš urediti pred odhodom? Kaj preveriti v avtu? Kako se med potjo najhitreje odpočiješ? Kje lahko v tujini poiščeš pomoč? Kakšne razdalje so med velikimi evropskimi mesti in koliko traja povprečna vožnja? Na katerem radijskem valu lahko kje slišiš vremenske napovedi v nemščini. Kdo daje poročila o stanju prometa? Katero domače in sosedne ceste so najbolj obremenjene in po katerih mejnih prehodih se lahko izogneš mejni? ... Takole pripelje bonski prometni minister z izredno praktičnimi navdse razumnega voznika tja do Jadrana.

Tudi naše mejne prehode dobro poznajo. Vse to se splača: reševanje enega prometnega kaosa stane toliko kot nekaj tisoč takšnih brošuric, če bi jih hotel posebej tiskati. Neneč pač vse vnaprej izračuna. Na primer: namesto da se zvečer po prijetnem pitju pelješ sam domov z avtom, se ti bolj splača spati v hotelu Hilton. Če te policija namreč dobi — rečimo da se ti sicer ne bi nič zgodilo — če te torej ujamejo, boš plačal vsaj petsto mark kazni, potem še stroške za balonček, za preiskavo krvi, stroške postopka — najmanj 700 mark. Najdražji hotel pa stane kvečjemu pet-

tega... Da ne govorimo o taksiju, ki lahko stane kakšno desetino stroškov. Sicer pa »prometnik pripravljajo že nov bonton za prireditelje« partyjeva: če vabiš ljudi na veselje, jim poleg jedade in pijače poskrbi tudi »autoboyas«, torej prevoz nazaj domov in jim to tudi sporoči na vabilu.

Vse te akcije dobro odmevajo. Povprečno je bilo v zadnjih treh letih med 45 in 55 mrtvih na zahodnonemških cestah. Za zadnje binškošne tri polne dneve praznike jih je bilo v izrednih prometnih razmerah »lek« okoli 120. V najbolj naseljeni in prometno najbolj »gosti« zvezni dežel Severno Porenje — Vestfalija beležijo v letošnjih mesecih kar polovico manj mrtvih, kot pa so jih obžalovali do zdaj, in na ceste.

Obvezen varnostni pas

Prometni »vzgojitelj« načrtujejo še velike stvari. Po vzoru sosedov — posebej še Jugoslavije — bodo najbrž uvedli obvezen teoretičen pouk v šolah za voznike. Osnovnolski prometni pouk hočejo dati v roke poklicnim in opremljenim strokovnjakom (zdaj imajo v prvem razredu 20, v drugem in tretjem po 10, v četrtem razredu osnovne šole pa spet 20 ur prometne vzgoje v šolskem letu, za učitelje pa organizirajo posebne enotedenske prometne seminarje). Od 1. januarja 1975 varnostni pas obvezen.

Samo občudovati moraš to zavzetost. Iz oči predsednika Piltza bereš humanitarno samozavest: Ni res, da ravno moramo umirati po cestah!

Res pa je, da si ta »klususa« lažje privošči na razkošni mreži najsoodobnejših avtocest kot pa bi uspeval s pozivi na razum v naših neskončnih kolonah. Pa vseeno: obojeni smo na razum. Sicer bomo ostali za večno na cesti.

»Halo, partner — hvala lepa!«

Anton Rupnik

Varnost na cestah v Belgiji

Reševanje življenj

Nasprotniki omejitve hitrosti se sklicujejo na voznikovo svobodo

Od našega bruseljskega dopisnika

»Belgiji je vprašanje zvišanja dovoljenih hitrosti na odprtih cestah vzbudilo precej živahne razprave. Kljub temu, da podatki za leto 1973 kažejo 23 mrtvih in 1497 težko ranjenih manj kot leto poprej, je vendar še mnogo pristašev neomejenih hitrosti.«

Udeleženci okrogle mize, ki jo je v Bruslju priredil nek znanstveni inštitut, pa so na podlagi proučitev zbranih statističnih podatkov nesporno ugotovili, da je omejitve hitrosti rešila mnoga človeška življenja. Primerjava podatkov za šest mesecev, kolikor je veljala v Belgiji omejitve hit-

rosti 100 km na avtocestah in 80 km na ostalih, kaže, da je bilo v času od 10. novembra 1973 do 30. aprila letos 3505 manj mrtvih ali težko ranjenih kot v enakem obdobju leto poprej. Število težkih prometnih nesreč lani pa je bilo višje od predlanskega, kolikor primerjamo le obdobje do 10. novembra, ko omejitve hitrosti še ni veljala. To je sicer razumljivo, ker se je promet na belgijskih cestah lani v primerjavi s predlanskim letom povečal.

Poleg manjšega števila žrtev v prometnih nesrečah so ugotovili, da je bilo v omenjenih šestih mesecih tudi manj okvar na avtomobilih. Nasprotniki omejitve hitrosti pa se sklicujejo na to, da omejitve hitrosti zavira razvoj avtomobilske industrije, da povzroča zamude pri vožnji na delo in da omejuje voznikovo svobodo. Ven-

dar pa so udeleženci bruseljske okrogle mize ugotovili, da ti argumenti stojijo na trilih temeljih. Avtomobilska industrija ima razen hitrosti še druge možnosti za pospeševanje prodaje, na primer manjšo serbovo goriva ali večjo varnost vozila. Izguba časa ne vzdržuje kot resen argument, saj je zelo majhna v primerjavi s povečanjem nevarnosti v prometu. Tako bi zaradi zvišanja dovoljene hitrosti za 10 km voznik na avtocesti Bruselj — Liège (okoli 100 km) prihranil po ugotovitvah strokovnjakov le štiri minute, na drugi strani pa bi bilo letno okoli 30 mrtvih več.

Ob takih ugotovitvah seveda ne vzdržuje resne kritike niti argument o omejevanju voznikove svobode, ki je sedaj omejena s cestno-prometnimi predpisi. Sicer pa je prepovedano ubi-

jati že z vsemi drugimi sredstvi razen z avtomobilom.

Na podlagi ugotovljenih dobrih učinkov omejitve hitrosti so v Belgiji konec rpaja le delno ugodili zahtevam po odpravi omejitve hitrosti oziroma po zvišanju gornjih meja, ko so dovoljene hitrosti zvišali na 130 km na avtocestah in na 90 km na ostalih cestah. Toda že to zvišanje hitrosti je imelo med binškošnimi prazniki za posledico višje število mrtvih in ranjenih kot lani ob istem času. Letos je bilo med binškošni v Belgiji 30 mrtvih in 1124 ranjenih, lani pa 29 mrtvih in 810 ranjenih. Pri novih omejitvah hitrosti so ponovno opazili tudi pojav, ki je prej skoraj izginil z avtocest, to je slalom med vozili na desnem in na levem voznem pasu.

Boris Verblé

Šahovska olimpiada

Igra molčočih v trušču Nice

Ves junij je Nica prava šahovska Meka, ne samo zaradi olimpiade, ki ji daje seveda glavno obelježje in ki je privabila še in še ljubiteljev te igre z vseh poldnemikov, ampak tudi zaradi dveh sestrskih kongresov, starejšega FIDE — mednarodne šahovske zveze in mlajšega — mednarodne zveze za dopisni šah. Medtem ko so se dopisovalci že razšli na vse strani sveta in si zaželeli na svidenje prihodnje leto septembra v Gradcu, FIDE šele končuje svoje delo.

V Nici smo se hitro znašli kot doma. Mesto je namreč v našem zelo podobno Ljubljani — razkopano je po dolgem in počez, ker potekajo najrazličnejše gradbene akcije, tako da nismo imeli nobenega domotožja. Tudi v dvorano smo prišli hitro, brez vsakršnega iskanja. Tako od vstopa v mesto so nas vodile na največje črno-belo bojišče sveta puščice, tako da ne moreš zaiti. In že smo na prizorišču. Velika šahovska dvorana je nastala iz velike razstavne dvorane. Igralni pogoji za šahiste pa več kot odlični, četudi vozijo mimo vlaki, rešilci, gasilci in policija ter ropotajo in tulijo. To tudi edino moti veličastno tišino, kajti šah je igra molčočih.

V dnu dvorane maketa sveta, sredi dvorane velika trdnjava, povsod majhni televizijski sprejemniki znamke Sonny, prek katerih je mogoče spremljati najzanimivejše partije pa tudi tekoče nogometne rezultate s svetovnega prvenstva. Igralci so v zelo prostornih boksih, ločeni od maloštevilnih gledalcev z ogrado, vendar tako, da je mogoče partije spremljati prav od blizu. Gneča je edinole pri Rusih, ki imajo kot bivši in bodoči prvaki (poleg tega, da imajo glavnega sodnika, sodnika glavne skupine in prevzemnika postav, kar vse seveda ni odločilno) to prednost, da igrajo stalno na enem in istem mestu. Malce proti pravilom je to, ker bi to pravico morali imeti pravzaprav Madžari (izžrebali so zadnje število), a tega nihče ne zameri.

Nihče ni imun pred težavami

Zato pa so druge težave, povezane s prebivanjem in prehranjevanjem. Velimirovič nam je tako pripovedoval — in najbrž nas ni spjel na tanek led kakor v svoji izgubljeni prekinjeni partiji proti Angliji, ki jo je bil razglašal za remi — da je dobil sobo v kateri so delavci še belili. In ni veliko manjkalo, da ni prvo noč prenočil kar tam.

Tudi bilten se rojeva v hudih krčih. Pravijo, da se je med olimpiado odgovorni mož za to delo ponesrečil. Kakorkoli že, novinarji in tudi drugi so za bilten zelo zainteresirani, zdaj pa čakajo manj ure in ure. Komplet do konca skoraj zagotovo ne bo, kajti zamuda je kljub temu, da je bilten skrčen samo na glavno skupino, prevelika.

Nekaj pa je treba z ozkega novinarskega stališča vseeno pohvaliti: za predstavnik tiska je odprt brezplačni bife, in to celo brez sokov. Toda kakšnega posebnega izkoriščanja te ugodnosti pri predstavnikih sedme sile nisem opazil.

Medtem ko se v glavni skupini ogorčeno bojujejo za druge in tretje odličje, kakor tudi za to, komu bo za najboljšo partijo pripadala posebna nagrada tisoč dolarjev, pa tečejo vzporedno boji še na kongresni fronti. Ne samo za predsedniško mesto, ki ga dr. Eweju resno ogroža njegov portorški podpredsednik ampak predvsem okoli skorajšnjega dvoboja za naslov svetovnega prvaka.

Četudi je Fischer za razliko od prejšnjih svetovnih prvakov po Skopju zdaj še v Nici izostal kot igralec in čeprav ponovno ni prišel na kongres FIDE kot član svetovnega šahovskega foruma, je vendarle njegova navzočnost zaznajsna na vsakem koraku.

Prvo vprašanje je seveda, kje in kako bo potekal prihodnje leto dvoboj za šahovsko krono. Kje — Nica bi po pisanju tukajšnjega dnevnika bila voljna nuditi gostoljubje, vendar ne za vsako ceno. Pobudnik je ba je tudi Švedska. Toda uradno ni slišati še ničesar. Tudi »kakov« je še vedno v globoki temi, kaj sklepa centralnega biroja oziroma njegovemu predložitvi kongresu. Proti temu, da bi se dvoboj končal tisti trenutek, ko bi eden izmed obeh igralcev zabeležil šesto zmago, je odločno nastopil Fischerjev advokat in zahteval, da se ta meja premakne na deset zmag (s tem, da Fischer že pri devet obdržal naslov, kar je seveda nevzdržno). Ker ni bil uslišan, je izjavil, da njegov klient sploh ne bo nastopil. Kakor je Fischer veliko naredil za šah, pa bi uresničenje te grožnje bila velika sramota in razočaranje hkrati.

Več novosti pri dopisnih šahistih

No, takih problemov niso imeli na dnevnem redu dopisni šahisti, zato pa več zanimivih in različnih od svoje starejše sestre. Prvič pri njih »proizvodnja« nosilcev mednarodnih naslovov ni tako množična.

Tako na primer letos niso razglasili niti enega dopisnega velemejstra (vsega jih je danes na svetu 25, štirikrat manj kakor pod zastavo FIDE), ampak so podelili le nekaj naslovov mednarodnih dopisnih mojstrov. Medtem ko je na primer Velika Britanija zatsopana na sedanjih olimpiadi s štirimi reprezentancami (Anglija, Wales, Škotska in Irsko) in še z nekaj otoki Sverhlu, so dopisnik potrdili svoj lastni varšavski sklep, po katerem velja pravilo: ena država — ena članica ICCF.

In še ena zanimivost s tega precej neznanega področja. Ze doslej si v dopisnem šahu lahko enkrat prekoračil predpisani igralni čas brez posebnih posledic, samo z opominom. Šele pri drugi prekoračitvi sledi obsodba. Zdaj pa je bilo uzakonjeno še gentlemansko pravilo, da smeš, če hočeš, vrniti nasprotnikovo potezo. Torej odstop od pravila o dotaknjeni figuri.

Cas je že, da se spet vrnemo v igralno dvorano, pravzaprav v njeno veliko predverje. Francozi, ki slavijo prav z olimpiado preddesetletno ustanovitve svetovne šahovske federacije (leta 1924 v Parizu), so kljub temu, da niso šahovska velenila naredili vse, da pridobijo kar največ novih privržencev za to igro.

Tukajšnji dnevnik posveča dogodku vsak dan tri stolpce, vselej z izbrano komentirano partijo (velemejster O'Kelly), prodajajo knjige in druge šahovske pripomočke na veliko.

Bolj kakor vse druge domislice praktične narave pa ugajata dve: velika razstava najrazličnejših šahovskih figur in pa vrsta najrazličnejših šahovskih priraditev oziroma manifestacij, raznih turnirjev, simultank, predavanj, tu je šahovski maraton, kjer se igralci izmenjujejo, brez ko izgubijo in seveda nastopanje šahovskega avtomata. Med tistimi, ki so igrali simultanke, smo srečali tudi svetovno prvinke Nono Garpindavili in celo nadarjenega francoskega fantiča de vetih let, ki se je odlično bojeval z vrstniki. Kakor vedno, smo Jugoslovani spet najštevilnejša tuja kolonija v Nici. Ze samo to nam mora skoraj zagotovo primesti medaljo.

Franček Brtčič

Bobby Fischer: Vst govori o njem, vsi bi ga potrebovali, pojavlja pa se le njegov odvetnik

